НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ПОДГАЄЦЬКИЙ АНДРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 376 – 056.262.016:796 (043.3)

РОЗВИТОК АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ЗОРУ В УКРАЇНІ

13.00.03 – корекційна педагогіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
професор Синьова Є.П.

Київ – 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 4
ВСТУП 5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 11
1.1. Сучасні наукові підходи до розвитку теорії та практики адаптивної фізичної культури в Україні 11
1.2. Вплив рухової діяльності на психофізичний розвиток особистості за умов нормального та порушеного онтогенезу 17
1.3. Місце та роль адаптивної фізичної культури у формуванні та корекції рухових функцій у дітей з вадами зору 25
Висновки до першого розділу 44
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ТИФЛОПЕДАГОГІЦІ НА РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ЕТАПАХ 46
2.1. Передумови виникнення фізичної культури дітей з вадами зору у давні часи 46
2.2. Характеристика донаукового етапу розвитку фізичної культури в роботі з дітьми, які мають порушення зору (1784 по 1881) 54
2.3. Становлення та розвиток фізичної культури в теорії та практиці тифлопедагогіки на етапі узагальнення практичного досвіду (1881-1917) 61
2.4. Соціальні умови на етапі розвитку нормативної бази фізичної культури в роботі з дітьми, що мають вади зору (1917-1941) 77
2.5. Розвиток науки і практики фізичної культури і спорту в роботі з дітьми, що мають вади зору на етапі розвитку науково-методичного забезпечення занять з фізичного виховання (1945-1967) 92
2.6. Формування та поглиблення науково-теоретичної бази фізичної культури та спорту дітей з вадами зору на етапі акцентованої уваги на

розвиток рухових якостей та корекцію фізичного розвитку (1967-1990)..... 103
Висновки до другого розділу 120
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ЕТАПІ..... 123
3.1. Формування вітчизняної наукової школи та розробка наукових концепцій і напрямків розвитку адаптивної фізичної культури на етапі інтеграції в суспільство через заняття АФК осіб з вадами зору (1991-2011) 123
3.2. Наукове та законодавче забезпечення розвитку адаптивної фізичної культури в Україні в період з 1991 по 2011 роки..... 139
3.3. Аналіз кадрового забезпечення адаптивної фізичної культури на сучасному історичному етапі 155
3.4. Розвиток та організація адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання осіб з вадами зору в Україні 165
3.5. Вплив діяльності Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» на розвиток адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору на сучасному історичному етапі в Україні 179
Висновки до третього розділу 190
ВИСНОВКИ 193
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 197

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АФА – адаптивна фізична активність;

АФВ – адаптивне фізичне виховання;

АФК – адаптивна фізична культура;

АРР – адаптивна рухова рекреація;

АФР – адаптивна фізична реабілітація;

АС – адаптивний спорт;

ЛФК – лікувальна фізична культура;

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка;

СНД – Союз Незалежних Держав;

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;

США – Сполучені Штати Америки;

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;

ФВ – фізичне виховання;

ФК – фізична культура.

ВСТУП

Актуальність теми. Люди з вадами у фізичному та розумовому розвитку внаслідок ускладнення процесу соціалізації та інтеграції у суспільстві потребують всебічної уваги з боку різних соціальних інститутів.

За даними ВОЗ, у наш час у світі нараховується понад 600 млн. інвалідів. У кожній четвертій родині світу є інвалід. Понад 100 мільйонів із загальної кількості інвалідів складають діти-інваліди (Ю.А.Бріскін).

Не кращою є ситуація в Україні. Понад 2,7 мільйони громадян є інвалідами, половина з них інваліди 1 та 2 груп. Досить вагому частку серед них (85 тисяч) становлять інваліди по зору. За останні роки відмічається тенденція до збільшення кількості сліпих людей, а зростання слабозорості випереджає темпи зростання населення (С.П.Євсєєв).

Зважаючи на те, що зір відіграє найважливішу роль у житті людини (90 відсотків інформації людина отримує завдяки зору), а також беручи до уваги той факт, що патологія зору є досить розповсюдженою в світі, проблема фізичної та соціальної реабілітації осіб з ураженою зоровою функцією залишається актуальною протягом століть.

Особливого значення для України набула діяльність, спрямована на пропагування адаптивного спорту як чудового засобу зміцнення здоров’я і усунення недоліків, пов’язаних із наявністю певної патології розвитку інвалідів. Участь у змаганнях дає змогу значно розширити коло спілкування, покращити матеріальне становище, активно включитися в життя суспільства, тобто виконує інтегративну, комунікативну та соціалізуючу функції.

Ратифікація Україною міжнародних правових угод та створення відповідної правової бази призвели до позитивних змін у вітчизняному законодавстві щодо проблем інвалідів. Прогрес у законодавчій політиці нашої держави створює нові перспективи у вирішенні проблем інвалідів в цілому та інвалідів по зору, зокрема.

Основними питаннями, що потребують негайного вирішення, є соціалізація та інтеграція осіб з вадами зору в суспільство. Одним із перспективних шляхів

вирішення цих питань є залучення інвалідів по зору до занять адаптивною фізичною культурою (АФК). Фізична культура є одним із ефективних засобів розвитку особистості людини-інваліда, її фізичної та соціальної реабілітації. Термін «адаптивна» вказує на те, що фізична культура адаптована до потреб людей з особливими освітніми потребами. АФК складається з чотирьох структурних компонентів: адаптивне фізичне виховання, адаптивна фізична реабілітація, адаптивна фізична рекреація, адаптивний спорт.

Різноманітні аспекти фізичної культури для інвалідів по зору висвітлювались у роботах цілої плеяди авторів (Є.С.Аветисов, Р.Н.Азарян В.Г.Григоренко, Г.Г.Демірчоглян, Я.І.Дуткевич, Л.Ф.Касаткін, В.А.Кручінін, Н.А.Остапенко, Л.В.Сековець, Л.А.Семенов, Б.В.Сермєєв, Л.І.Солнцева, Б.Г.Шеремет, В.П.Шликов та ін.). Роботи науковців, що були підготовлені в Україні за останнє десятиріччя (А.Л.Андрасян, Н.Г.Байкіна, В.Г.Григоренко, Л.А.Єракова, Ю.А.Картава, В.Г.Ковиліна, В.М.Ремажевська, Д.О.Силантьєв, Є.П.Синьова, Р.В.Чудна, Б.Г.Шеремет та ін.) значно розширили можливості для забезпечення процесу реалізації ідеї всебічного фізичного, розумового та психічного розвитку особистості з вадами зору. Якщо в роботах вчених радянського періоду велика увага приділялась в основному корекції фізичного розвитку або фізичних якостей, то в останні роки все більше уваги приділяється соціалізації та інтеграції осіб з вадами зору завдяки використанню всього спектру засобів, форм, методів та структурних складових АФК.

Проте, узагальнюючих робіт, присвячених проблемі розвитку фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності осіб з вадами зору ані в Україні, ані за кордоном не було зроблено. У зв’язку з цим дослідження, присвячене аналізу, узагальненню та систематизації досвіду в галузі АФК осіб з вадами зору, є актуальним.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно плану наукових досліджень кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова – «Розробка концепції

викладання та змістових компонентів підготовки спеціалістів та магістрів» (2005 – 2011). Тему дисертації затверджено Вченою радою зазначеного університету (протокол №9 від 25 травня 2005 р.) та Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 3 від 21 березня 2006 року).

Мета дослідження: аналіз, систематизація та узагальнення історичного досвіду теорії та практики АФК дітей з вадами зору в Україні.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Визначити понятійний апарат та основні наукові положення щодо структури та змісту АФК.
2. Проаналізувати та узагальнити теоретичні дослідження у тифлопедагогіці та тифлопсихології з питань фізичного виховання сліпих та слабозорих.
3. Встановити вихідні історичні віхи розвитку фізичного виховання дітей з вадами зору і обґрунтувати відповідну періодизацію цього процесу.
4. Розробити рекомендації щодо впровадження в практику сучасних спеціальних освітньо-виховних закладів для дітей з вадами зору наукових положень АФК.

Об’єкт дослідження: фізична культура осіб з вадами зору.

Предметом дослідження: процес становлення та розвитку теорії і практики адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають: закони і принципи загальнонаукового пізнання, у тому числі діалектичної єдності, взаємозв‘язку і взаємообумовленості соціально-педагогічних явищ, необхідність їх вивчення в конкретних історичних обставинах (В.І.Бондар, М.М.Малофеєв, В.М.Синьов В.О.Феоктістова, М.Д.Ярмаченко); теорія про єдність біологічних і соціальних факторів у психічному розвитку людини та вчення про складну структуру дефекту і закономірності аномального розвитку дитини (Б.Г.Ананьев, Б.Г.Анохін, Л.С.Виготський, В.Гудоніс, М.І.Земцова, В.М.Синьов, Є.П.Синьова, Л.І.Солнцева та ін.); вчення про значні компенсаторні можливості дитячого організму, про провідне значення соціальних факторів у формуванні корекційних та компенсаторних процесів (Д.Б.Ельконін, О.М.Леонтьев, В.І.Лубовський, О.Р.Лурія); концепція динамічного підходу до розуміння структури вад розвитку

дітей, необхідності опори на збережені аналізатори і функції (Б.Г.Ананьєв, К.П.Анохін, Н.А.Бернштейн, І.П.Павлов, І.М.Сеченов, В.С.Фарфель); вчення про зв'язок рухів із пізнавальними процесами та розвитком емоційно-вольової сфери особистості (Р.Н.Азарян, Н.Г.Байкіна, Л.С.Виготський, О.Д.Дубогай, М.І.Єрмаков, М.І.Земцова, О.Г.Литвак, І.М.Ляхова, І.С.Моргуліс, Н.Г.Морозова, В.М.Ремажевська, Є.П.Синьова, Л.І.Солнцева); корекційну ефективність спеціального навчання та виховання (Н.Г.Байкіна, В.І.Бондар, Л.С.Вавіна, І.В.Дмитрієва М.П.Козленко, С.В.Конопляста, Л.О.Куненко, С.П.Миронова, Б.В.Сермеєв, В.М.Синьов, В.В.Тарасун, Л.І.Фомічова, А.Г.Шевцов, М.К.Шеремет, М.Д.Ярмаченко), філософські, психолого-педагогічні ідеї та висновки щодо основних тенденцій розвитку адаптивної фізичної культури в навчанні та вихованні дітей зі зниженим зором та її роль у формуванні особистості (Н.Г.Байкіна, С.П.Євсеєв, Т.Ю.Круцевич, Л.П.Сущенко, Л.В.Шапкова, Р.В.Чудна).

На кожному етапі роботи над дисертацією було використано різноманітні **методи дослідження**:

- *загальнонаукові* (аналіз, синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація) застосовувалися з метою визначення місця та ролі адаптивної фізичної культури у формуванні та корекції рухових функцій у дітей з вадами зору;
- *пошуково-бібліографічні, хронологічні* (систематизація та класифікація архівних фондів, бібліотечних каталогів і наукової літератури з обраної проблематики) сприяли дослідженню становлення теорії і практики адаптивної фізичної культури в роботах тифлопедагогів на різних історичних етапах;
- *історико-педагогічні* (ретроспективний, логіко-системний, хронологічно-структурний, зіставно-порівняльний аналіз збірників законодавчих документів, статистичних матеріалів і довідково-бібліографічної літератури; підручників та посібників; дисертаційних робіт, авторефератів і монографій з теми дослідження) дали змогу виділити вітчизняну наукову школу та розробити наукові концепції напрямків розвитку адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання осіб з вадами зору в період соціалізації суспільства;

- *соціологічні* (відбір, класифікація та періодизація історичних фактів, анкетування, опитування, прогнозування) допомогли здійснити наукове та законодавче забезпечення розвитку адаптивної фізичної культури в Україні в період її незалежності.

Наукова новизна полягає в тому, що *вперше*:

- здійснено комплексне дослідження історії розвитку теорії та практики вітчизняної АФК у роботі зі сліпими та слабозорими дітьми;
- розроблено періодизацію етапів формування і розвитку АФК в Україні, від моменту здійснення перших кроків у використанні засобів фізичної культури до побудови сучасної теоретичної та практичної бази занять АФК зі слабозорими та сліпими дітьми;
- *доповнено* педагогічну теорію науковими знаннями про еволюцію мети, змісту АФК, її принципів, методів та форм у роботі з дітьми зі зниженим зором;
- *дістало подальшого розвитку* вчення про корекційний вплив АФК в навчанні та вихованні дітей з вадами зору;
- *введено в науковий обіг* значну кількість фактів, теоретичних положень, що базуються на матеріалах наукових праць, підручників, монографій, архівних документів.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що зроблені висновки та рекомендації щодо оптимізації навчально-виховної роботи з АФК у спеціальних освітньо-виховних закладах, сім’ях та громадських організаціях; визначені сучасні напрямки роботи забезпечують практичну фізкультурну, реабілітаційну, рекреаційну та спортивну діяльність зі сліпими та слабозорими дітьми; зроблена в дослідженні періодизація розвитку АФК може бути використана в курсі лекцій з предмету «Спеціальна методика фізичного виховання у спеціальних закладах для дітей зі зниженим зором» для студентів-тифлопедагогів, а також студентів інститутів та факультетів фізичного виховання та спорту.

Особистий внесок автора. Отримані наукові результати є авторським дослідженням процесу еволюції адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання осіб з вадами зору в Україні. Із наукових праць, опублікованих у

співавторстві з В.А.Березовським [7, 9, 15], автору дисертації належить аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень з проблеми АФК.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення роботи висвітлено й обговорено на: міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Второй международный конгресс «Спорт и здоровье» (м.Санкт-Петербург, 2005); IX міжнародний науковий конгрес «Олімпійський спорт і спорт для всіх» (м.Київ, 2005); «Фізичне виховання студентів вищих навчальних закладів: здобутки, проблеми та шляхи їхнього вирішення у контексті вимог Болонської декларації» (м.Київ, 2007); «Тенденції розвитку корекційної освіти в Україні» (м.Київ, 2008); «Теорія і практика тифлопедагогіки» (м.Київ, 2008); «Психолого-педагогічний супровід соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в сучасних умовах розвитку суспільства» (м.Луганськ, 2011); Першому Всеукраїнському з'їзді тифлопедагогів (м.Харків, 2006).

Проміжні та остаточні результати дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися та отримали схвалення на засіданнях кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова та кафедри фізичного виховання і спорту Інституту фізичного виховання НПУ імені М.П.Драгоманова, науково-звітних конференціях викладачів НПУ імені М.П.Драгоманова (м.Київ, 2006–2011 роки).

Публікації. Результати та основний зміст дослідження відображено у 15 публікаціях, з них 12 одноосібних, 7 опубліковано у фахових виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації викладений на 222 сторінках, а основний зміст – на 197 сторінках. Список використаних джерел вміщує 263 найменування, з них 5 іноземних.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В СУЧАСНІЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Сучасні наукові підходи до розвитку теорії та практики адаптивної фізичної культури в Україні

На сучасному етапі розвитку українського суспільства важливим завданням є підвищення якості життя населення в цілому та інвалідів, зокрема. Особливо важливе місце у соціальній реабілітації осіб з вадами психофізичного розвитку належить фізичній культурі та спорту. На думку Н.Г.Байкіної, В.Г.Григоренка, Б.В.Сєрмєєва, Л.В.Шапкової адаптивна фізична культура (АФК) є соціальним феноменом XX – XXI століття, що виступає універсальним засобом фізичної, психічної та соціальної адаптації інвалідів [217, 247]. А.Г.Шевцов розглядає її не лише як особливу форму реабілітування, а й як інтегральну реабілітаційну технологію [249].

У дослідженнях С.П.Євсєєва, Н.Г.Байкіної зазначено, що АФК інтегрує у собі три складові: корекційну педагогіку, медицину та фізичну культуру [16, 218].

Науковці Л.В.Шапкова та Р.В.Чудна відмічають, що міждисциплінарні зв'язки АФК з корекційною педагогікою базуються на загальній меті, гуманістичних принципах, методології, об'єкті педагогічного впливу. Різниця полягає лише в засобах, які використовуються для досягнення мети. Використання в АФК, притаманних лише їй, засобів фізичного виховання, дозволяє відкрити нові шляхи у корекції та компенсації порушених функцій [245, 247].

Р.В.Чудна звертає увагу на те, що у спеціальній (корекційній) педагогіці проблемні питання з фізичного виховання осіб з вадами сенсорного та психофізичного розвитку вирішувались в контексті фізичної реабілітації [245, 246].

На думку вітчизняних науковців І.Є.Верича і М.Н.Мухіна, в Україні фізична реабілітація входить до галузі медичних наук [138]. С.П.Євсєєв та Л.В.Шапкова підкреслюють, що від оздоровчо-реабілітаційної або лікувальної фізичної культури АФК відрізняється орієнтацією на хронічно хворих та інвалідів. Роль галузі АФК вони розглядають не лише як засіб лікування та профілактики конкретних захворювань, а як одну із складових повноцінного життя людини в його новому стані, що утворився внаслідок травми або хвороби [218, 247].

М.С.Каган зазначає, що кожна сфера людської діяльності завжди має історично сформовану структуру, під якою розуміють, по-перше, склад того чи іншого явища, тобто наявність частин, компонентів; по-друге, будову, що характеризує впорядкованість і взаємозв'язок між ними [77].

АФК є складовою частиною культури, підпорядкованою підсистемою фізичної культури. Тому вона має якісні властивості і структуру системи, що знаходиться вище [60]. Тобто, АФК має властивості і структуру фізичної культури.

За визначенням Т.Ю.Круцевич, Ю.Ф.Курамшина та В.В.Петровського *фізична культура* – це частина загальної культури, сукупність спеціальних духовних і матеріальних цінностей, способів їх виробництва та використання з метою оздоровлення людей і розвитку їх фізичних здібностей. У їх дослідженнях *фізична культура людини (індивідуума)* розглядається як процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками виховної, навчальної, оздоровчої, рекреаційної діяльності для подальшого використання у процесі самовдосконалення. Результатом цієї діяльності є рівень фізичного здоров'я, який людина змогла зберегти або покращити завдяки своєму бажанню, знанням, здоровому способу життя та рухової діяльності [219].

Першим науковцем, який розглянув теоретичні аспекти фізичної культури був Г.О.Дюперон. Ще у 20-х роках минулого століття він акцентував увагу на тому, що фізична культура не обмежується лише виконанням фізичних вправ у спеціально відведений час, а охоплює значне коло питань, що впливають на тіло людини (сон, режим харчування, гігієну, одяг, масаж тощо).

У нашій країні активна розробка різноманітних аспектів теорії фізичної культури розпочалась у другій половині XX століття.

Провідну роль у цьому процесі відіграли науковці В.М.Видрін, Б.В.Євстаф'єв, Л.П.Матвеєв, В.І.Столяров та ін.

У структурі фізичної культури В.М.Видрін виділив чотири складові компоненти: *фізичне виховання, фізичну рекреацію, спорт і рухову реабілітацію* [36].

Не зважаючи на існування інших концепцій, розроблених Л.П.Матвєєвим, В.І.Столяровим, практика останніх десятиліть показала життєздатність і достатність цієї структури ФК [126, 213].

Дослідження Н.Г.Байкіної, С.П.Євсеєва та Л.В.Шапкової підтвердили об'єктивність використання такого структурного розподілу у адаптивній фізичній культурі [16, 218, 247]. Отже, структурні складові фізичної культури трансформувались в такі компоненти АФК:

а) адаптивне фізичне виховання (АФВ);

б) адаптивна рухова рекреація (АРР);

в) адаптивний спорт (АС);

г) адаптивна фізична реабілітація (АФР).

На думку Н.Г.Байкіної, адаптивне фізичне виховання слід розглядати, як найбільш організований регламентований компонент АФК, що охоплює тривалий проміжок життя (дошкільний, шкільний, молодий вік) і є основним етапом залучення людей з порушеннями у розвитку до цінностей фізичної культури [16].

Низка науковців (Н.Г.Байкіна, Я.В.Крет, Д.О.Силантьєв, Л.В.Шапкова) відзначають, що у процесі занять АФВ формуються життєво необхідні знання і рухові уміння, розвиваються фізичні та психічні якості і здібності, що обмежуються тими чи іншими дефектами. АФВ здійснюється у спеціальних (корекційних) освітніх установах усіх видів: дошкільних, шкільних загальноосвітніх, середніх і вищих професійних навчальних закладах та інших структурах і організаціях за державними програмами із залученням відповідних фахівців.

Наступний компонент АФК – адаптивну рухову рекреацію розглянуто у роботах В.М.Видріна, А.Д.Джумаєва, Л.М.Пиотровски, Г.Ф.Шитікова. Вони визначають АРР як добровільну форму фізкультурної діяльності, що спрямована на активізацію, підтримку або відновлення фізичних сил, профілактику втоми, на розваги та цікаве проведення дозвілля інвалідами й особами з відхиленнями у стані здоров'я на основі використання фізичних вправ, природних чинників зовнішнього середовища. Її характерною особливістю є свобода вибору засобів, форм, партнерів, переключення на інші види діяльності, широта контактів, самоуправління, ігрова діяльність, задоволення від рухів [36, 218].

Л.В.Шапкова дійшла до висновку, що для інвалідів адаптивна рухова рекреація не лише біологічно обумовлена рухова активність, яка саморегулюється та підтримує емоційний стан здоров'я і працездатність, а й спосіб подолання замкненого простору, психічний захист, можливість спілкування, задоволення особистісних інтересів, бажань у виборі форм та видів занять [247].

Адаптивний спорт є самостійним видом адаптивної фізичної культури, який тісно пов'язаний з іншими її видами. Існують два його напрямки: рекреативно–оздоровчий спорт і спорт вищих досягнень.

Метою рекреативно-оздоровчого спорту є задоволення потреби в систематичних заняттях обраним видом спорту. Разом з цим він не є домінуючою діяльністю в житті інваліда.

У роботах О.В.Римар та Р.В.Чудна зосереджено увагу на тому, що спорт вищих досягнень розвивається за типом професійного спорту, має більш складну структуру і зміст. АС активно розвивається у світі і має три основні складові: паралімпійський, спеціальний олімпійський рух (спеціальна олімпіада) та всесвітні ігри глухих; охоплює інвалідів практично всіх нозологічних груп [171, 245].

Найбільш відомим напрямком використання фізичних вправ з лікувальною метою, а також відновлення тимчасово втрачених або порушених (крім тих, що є причиною інвалідності) функцій є фізична реабілітація. Здійснивши аналіз вітчизняних навчальних посібників та підручників з фізичної реабілітації, Р.В.Чудна дійшла висновку, що суто медичний підхід до фізичної реабілітації у

роботі з особами, які мають порушення зору, слуху, інтелекту та психіки, не дає змогу вирішити проблемні питання.

Вона наголошує на тому, що подібний підхід спрямовано на вирішення завдань оздоровчого характеру, що зумовлює відсутність характерних для педагогічного процесу довгострокових програм та структурованої систематизації методичного матеріалу, моделей загальних методик. Адаптивна фізична реабілітація крім цього, вирішує завдання освітнього та виховного характеру. Акцент у даному напрямку АФК наголошується на використанні лікувальної гімнастики, різних комплексів вправ, засобів фізіотерапії, масажу з метою відновлення тих чи інших уражених функцій у інвалідів із урахуванням основного дефекту. Однією з особливостей адаптивної фізичної реабілітації є те, що внаслідок стійких порушень (рухових, зорових та ін.) лікування рухами здійснюється впродовж усього життя.

Зазначені види (компоненти) АФК є, з одного боку, самостійними, тому що кожен з них вирішує свої завдання, мають власну структуру, форми і особливості змісту, з іншого боку, вони тісно взаємопов’язані, переходять та доповнюють один одного, реалізуються через діяльність.

Фізкультурна діяльність охоплює всі вікові періоди життя, тому суттєво важливу роль має розгляд її з позицій провідної діяльності, яка притаманна кожному віку і є основною рушійною силою розвитку людини [35, 114].

На кожному з вікових етапів застосовуються різні види (компоненти) АФК, що виступають у різних співвідношеннях (таблиця 1.1).

Найбільш активно різні види АФК застосовують у дошкільному та шкільному віці, тобто в процесі навчально-виховної роботи в системі закладів освіти для осіб з особливими потребами. Саме у період перебування дітей з особливими потребами у цих закладах заняття АФК носять спеціально організований, систематичний та контрольований характер. На подальших вікових етапах діяльність особистості в сфері АФК залежить від успіхів, досягнутих педагогами у справі залучення дітей з особливими потребами у фізкультурно-

Таблиця 1.1

Зміст адаптивної фізкультурної, спортивно-масової та реабілітаційної роботи на різних вікових етапах розвитку осіб з особливими освітніми потребами

Віковий період	*Зміст роботи*
Ранній вік	Адаптивна фізична реабілітація (*масаж, ЛФК);* Адаптивне фізичне виховання (*гімнастика, плавання)*
Дошкільний вік	Адаптивна фізична реабілітація (*масаж, ЛФК, фізіотерапія);* Адаптивне фізичне виховання (*гімнастика, рухливі ігри, плавання);* Адаптивна рухова рекреація (*свята, прогулянки*)
Шкільний вік	Адаптивне фізичне виховання (*гімнастика, спортивні ігри, плавання);* Адаптивна рухова рекреація (*свята, прогулянки, фестивалі);* Адаптивна фізична реабілітація (*масаж, ЛФК, фізіотерапія*); Адаптивний спорт (*заняття в спортивних секціях з видів спорту)*
Дорослий вік	Адаптивна рухова рекреація (*фестивалі, свята, прогулянки);* Адаптивний спорт (*заняття у спортивних клубах)*
Похилий Вік	Адаптивна рухова рекреація (*свята, прогулянки, фестивалі);* Адаптивна фізична реабілітація (*масаж, ЛФК, фізіотерапія*)

оздоровчу та спортивну діяльність. Свідоме відношення до занять аптивною фізичною культурою, виховання інтересу та усвідомлення потреби у цій діяльності дозволяє в дорослому та похилому віці вести активний спосіб життя.

Як зазначають, Р.В.Чудна та Л.В.Шапкова, діяльність у сфері АФК є настільки різноманітною, що виходить далеко за межі занять фізичними вправами, під час яких здійснюються педагогічні функції. Під час занять фізичною культурою людина вступає в різноманітні соціальні відносини з соціальними явищами і процесами, реалізуючи соціальні функції АФК.

На думку Л.В.Шапкової, в АФК слід виділити групи функцій: педагогічні, які притаманні тільки їй і реалізуються в процесі занять фізичними вправами та соціальні, які є результатом сумісної діяльності з іншими соціальними інститутами - закладами соціального захисту, спеціальної освіти, медико-психолого-педагогічної допомоги, батьками та ін. До педагогічних вона відносить: корекційно-компенсаторну, профілактичну, освітню, розвиваючу, виховну, ціннісно-орієнтаційну, лікувавально-відновлювальну, професійно-підготовчу, творчу, рекреативно-оздоровчу, гедоністичну, спортивну та змагальну. До соціальних функцій АФК, на її думку, належать: гуманістична, комунікативна, соціалізуюча, інтегративна, естетична, видовищна [247].

АФК за кордоном відокремилось в окрему наукову галузь на початку 70-х років XX століття. Р.В.Чудна вважає, що відправною точкою у цьому процесі стало створення у 1973р. міжнародної федерації адаптивної фізичної активності (IFAPA). Але на громадському рівні вирішення проблем АФК розпочалось значно раніше [24, 245].

Як зазначалось вище, АФК інтегрує в собі три складові: корекційну педагогіку, медицину та фізичну культуру. Слід відзначити, що ці складові розвивались на різних історичних етапах нерівномірно, що обумовлено економічними,+ соціальними та політичними змінами в суспільстві.

Так, вітчизняні дослідники відзначають, що теоретичне осмислювання сутності інвалідності можливе при аналізі історії розвитку відносин суспільства до хворих та інвалідів. І ці відносини визначалися характером соціально-економічної структури даної суспільної формації [76].

1.2. Вплив рухової діяльності на психофізичний розвиток особистості за умов нормального та порушеного онтогенезу

Багаточисельні дослідження І.М.Сеченова, І.П.Павлова, А.А.Ухтомського та інших наковців підтвердили надзвичайну роль рухового аналізатора у розвитку

вищих нервових функцій людини. Доведено, що першою домінуючою вродженою формою діяльності людини є рухова [156, 177].

Рух є одним із проявів життєдіяльності організму, і всі його найважливіші функції (дихання, кровообіг, переміщення в просторі) реалізуються за рахунок руху. Починаючи від перших днів життя саме рухи є показниками психічного, фізичного та інтелектуального розвитку дитини [202]. На думку М.М.Кольцової, рух розглядається як важливий фактор у розвитку узагальнюючої функції мозку [113].

Наукові дослідження С.В.Хрущова, Б.В.Сермєєва довели, що рухова активність є одним із найбільш дієвих засобів біологічної стимуляції у процесі формування підростаючого організму, удосконалення його захисно-пристосувальних механізмів, у значному ступені визначаючи стан дітей і підлітків [188, 189].

На думку В.С.Фарфеля, зростаючий організм має біологічну потребу в рухах і задоволення такої потреби – найважливіша умова життя і здоров’я людини [235]. Отже, рух являє собою своєрідний стимулятор росту, розвитку та формування організму. Стимулюючи активну діяльність всіх його систем, сприяє підвищенню його загальної працездатності.

Відповідно до уявлень основоположників фізіології рухів (Н.А.Бернштейн, І.А.Аршавський, Д.Д.Донской, Л.АЧхаідзе) про закономірності онтогенезу локомоцій, у спадковій інформації закладена програма еволюцій локомоторної функції, яка формує алгоритм розвитку систем переміщувальних рухів людини [19, 247]. Спираючись на це концептуальне положення, В.К.Бальсевич, досліджуючи розвиток локомоторної функції у здорових людей віком від 5 до 65 років, виявив закономірності формування моторики в процесі вікової еволюції людини [17].

Відповідно до динаміки формування рухових функцій автор виділив два етапи: І етап – від народження до 20 років; ІІ етап – від 20 років до похилого віку.

Біологічним сенсом першого етапу є накопичення рухового потенціалу, створення зайвого запасу фізичних якостей для активної діяльності в цей період і в більш пізні періоди індивідуального розвитку. Чим вищою є моторна активність,

складніші та різноманітніші рухові задачі, тим більш високий рівень моторного розвитку буде досягнуто до кінця першого етапу.

Як відзначила Л.В.Шапкова, провідним принципом педагогічного впливу є інтенсивний розвиток фізичного потенціалу відповідно до темпів вікової еволюції моторики людини. Чим вище руховий потенціал, закладений на першому етапі, тим більше він зберігається на другому етапі [247].

На думку Л.П.Лєонтьєва, рухова діяльність сприяє формуванню особистості, адже людина стає особистістю в діяльності та через діяльність. Саме через рух здійснюється процес побутової, психічної, фізичної, соціальної та культурної адаптації [114].

С.П.Євсеєв вважає, що для здорової людини рухова активність є природною потребою, що реалізується повсякденно, а для інваліда – це спосіб існування, що постійно лімітує їх можливості у всіх сферах життєдіяльності [59].

Рухова активність дає змогу особам з інвалідністю розширити коло знань та спілкування, змінює ціннісні орієнтації, збагачує їхній духовний світ, покращує рухові можливості, підвищує життєвий тонус, фізичне та психічне здоров’я, надає впевненості у власних силах, відповідно відкриває можливості позитивної зміни біологічного та соціального статусу.

Період до 20-ти років є найактивнішим етапом формування життєво важливих рухових функцій. Саме цей період включає інвалідів з дитинства, дітей дошкільного і шкільного віку, що навчаються в спеціальних інтернатах і допоміжних школах.

У зв’язку з обмеженням або відсутністю рухового досвіду для інвалідів є характерним дефіцит мотивів, пасивність потреб, відсутність впевненості в успіху. Люди, мотивовані на невдачу, нереалістично перебільшують або зменшують цілі, які ставлять перед собою [5, 136, 201]. Тому під час роботи з даною категорією осіб важливим є не лише вибір адекватної складності мети з орієнтацією на успіх, але й сама діяльність повинна бути емоційно привабливою, викликати позитивні переживання та зацікавленість. На думку Р.Н.Азаряна, найбільш ефективною, у цьому аспекті, є змагальна діяльність [5].

У 30-х роках минулого століття Л.С.Виготський висунув положення про подібність закономірностей розвитку нормальної і аномальної дитини, що було науково підтверджено цілим рядом досліджень (Б.Г.Ананьев, Б.Г.Анохін, В.Гудоніс, М.І.Земцова, В.М.Синьов, Є.П.Синьова, Л.І.Солнцева та ін.). Він акцентував увагу на тому, що динаміка розвитку нормальної і аномальної дитини підпорядкована єдиним закономірностям, при цьому кожний вид аномального розвитку характеризується своїми специфічними особливостями. Л.С.Виготський підкреслював, що будь який дефект відіграє подвійну роль. З одного боку – це мінус, з іншого – плюс, тому, що він створює стимули до розвитку і саме у цьому криються величезні сили компенсації. Дефект не є лише недолік, слабкість, але і плюс, джерело сили здібностей, в ньому є позитивний сенс [34]. Ним було розроблено теорію про складну структуру аномального розвитку дитини з дефектом, яка змінила існуючу в ті часи уяву про ізольоване «випадіння» однієї з функцій внаслідок ураження будь-якого аналізатора або захворювання дитини.

Наявність аномалій (порушення зору, слуху, мовлення, психіки, рухові вади, а також такі складні дефекти як сліпо-глухонімота, ураження аналізаторів та інтелекту) викликає ряд відхилень, створюючи цілісну складну картину атипового аномального розвитку. Її складність виявляється в наявності первинного дефекту, викликаного біологічним фактором, і вторинних відхилень, що виникають під впливом первинного дефекту в ході наступного соціального розвитку.

Існує взаємозалежність між вторинними та первинними дефектами. Первинний дефект викликає вторинні відхилення, але й вторинні відхилення за певних умов негативно впливають на первинні порушення, тим самим ускладнюючи дефект (В.І.Бондар, Л.С.Виготський, М.І.Земцова, С.Ю.Конопляста, І.М.Ляхова, В.М.Синьов, Є.Ф.Соботович, В.В.Тарасун, М.І.Шеремет, Л.І.Фомічова, О.П.Хохліна, М.Д.Ярмаченко).

Так, у сліпих та слабозорих дітей ушкодження органів зору як первинного дефекту помітно впливає на їхній психофізичний та сенсорний розвиток (В.Гудоніс, О.Г.Литвак, І.С.Моргуліс, Н.Г.Морозова, Є.П.Синьова, Л.І.Солнцева).

За даними багаточисельних досліджень (Н.Г.Байкіної, Н.І.Воловик, В.Г.Григоренка, В.М.Ремажевської, Д.О.Силантьєва, Б.В.Сермєєва, Б.Г.Шеремета та ін.), аномальний розвиток дитини в умовах зорової депривації завжди супроводжується погіршенням рухової сфери.

Дослідження А.Н.Скребицького, Я.Колумбовського, А.Л.Крогіуса, П.Віллея довели, що рухова активність дітей з порушеннями зору є значно нижчою, ніж у їхніх однолітків із масових навчальних закладів. Вони відзначили, що зорові порушення у дітей призводять до гіподинамії, яка негативно відбивається на фізичному розвитку [28, 92, 101, 204]. Відставання у фізичному розвитку дітей з вадами зору у порівнянні з нормою відмічалось вітчизняним дослідником І.Ярхо ще наприкінці XIX початку XX століть [176].

Л.С.Сековець зазначає, що при патології зору у дітей є наявним цілий комплекс рухових порушень зумовлених зниженням гостроти зору, порушенням бінокулярності,патологією рухових функцій ока, звуженням поля зору та ін. [181]

Наукові розробки А.К.Акімової показали особливості функціонування серцево-судинної системи слабозорих дітей шкільного віку. Так астенічний тип реакції переважав у 42.9 % дітей, нормотонічний у 30.7 % , діатонічний у 17.9 % і гіпертонічний у 8.5 % [9].

Найбільш поширеними серед вторинних відхилень виявились порушення у розвитку опорно-рухового апарату. Дослідження А.П.Павлова та Л.А.Єракової показали, що у 83% слабозорих та 60 % сліпих школярів мають місце порушення постави, у 15% дітей сформований сколіоз, а у 80 % спостерігається плоскостопість [63, 155].

О.І.Макаренко, Н.Г.Байкіна, Д.О.Силантьев, досліджуючи фізичний розвиток слабозорих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, крім порушень постави відмічали наявність у них деформацій нижніх кінцівок, що проявляється у викривленні стопи [16, 197].

У наукових працях Р.Н.Азаряна, В.Ф. Афанасьева, В.Г.Ковиліної, Ю.В.Павлова, Б.В.Сермєєва, К.С.Яримбаш відзначено, що порушення зорових функцій в дитячому віці гальмує фізичний розвитку дітей, що відображається на

антропометричних показниках (довжині і масі тіла, окружності грудної клітини, кистьовій динамометрії, стані постави і склепінні стоп) та функціональних можливостях. Так, показники росту в середньому на 5-7% нижчі, а показники ваги, навпаки, на 10-15% вищі, ніж у дітей без зорової патології [4, 15, 90, 157, 187, 256].

Експериментальні дослідження Г.О.Бобкова, Н.І.Воловик, Я.І.Дуткевича, Л.Ф.Касаткіна, В.О.Кручініна, О.В.Криличенко, О.Ю.Коломійченко, В.С.Полинкіна, Б.В.Сермєєва, Б.Г.Шеремета засвідчили відставання у дітей з порушенням зору розвитку рухових якостей за всіма показниками у порівнянні з нормою. Так, відставання у показниках витривалості, швидкості, сили, гнучкості та координації рухів (точності,спритності, статичної і динамічної рівноваги) коливаються в межах від 7 до 73,3 відсотків.

Дані Г.О.Бобкова базувались на основі результатів бігу субмаксимальної швидкості, тобто виконання циклічної та динамічної роботи [20]. Л.Ф.Касаткін досліджував витривалість до статичних зусиль різноманітних м'язових груп [82]. О.В. Криличенко довела зниження показників усіх складових витривалості - загальної, швидкісної та силової (динамічної) [100].

Дослідженням швидкості у дітей з порушеннями зору займалась низка науковців (Р.Н.Азарян, Я.І.Дуткевич, В.Н.Ніколаєв,Л.А.Семенов, Б.В.Сермеев, В.П.Шликов). Базуючись на дані практичних та лабораторних досліджень, вони довели, що у дітей з вадами зору наявне зниження показників швидкості на 13-23,2 відсотки. Наукові розробки Н.Г.Байкіної, В.І.Кемкіної, Я.В.Крет, Д.О.Силантьева та К.С.Яримбаш засвідчили зниження у дітей з косоокістю і амбліопією в період оклюзії показників швидкості на 15.7-21.8% відносно норми [16, 84, 256].

Я.І.Дуткевич, Л.А.Семенов, Б.В.Сермеєв, В.П.Шликов, В.Н.Ніколаєв, досліджуючи силові якості, виявили, що їхній рівень при порушеннях зору відстає від показників норми. Зокрема, результати останніх досліджень Н.Г.Байкіної та Д.О.Силантьєва констатували відставання на 8-12.5% у показниках м'язової сили дітей з порушеннями зору відносно норми [16].

Експериментальні дослідження О.Ю.Коломійченка та Б.Г. Шеремета довели, що за показниками гнучкості у всіх вікових групах діти з вадами зору відстають від показників норми на 15.9-31.3 % [91, 251].

Дослідження точності рухів при порушеннях зорового аналізатора були розпочаті А.А. Крогіусом, К.Х. Кекчеевим, Т.І. Беловою та М.І. Земцової та показали відставання сліпих у формуванні просторових компонентах рухів [58, 71, 102].

Дослідження Л.Ф.Касаткіна дозволили виявити характерні особливості диференціації просторових та часових параметрів рухів дітей з порушеннями зору і показали нерівномірність їх розвитку на різних вікових етапах. Порівняльний аналіз показників точності просторової оцінки рухів сліпих дітей і дітей з нормальним зором показав відставання у молодшому шкільному віці на 29 %, а у старшому шкільному віці на на 14 %. А показники часового аналізу у сліпих дітей молодшого шкільного віку на 9 % вищі від норми, а у старшому шкільному віці сягають 28.8 % [82].

На основі експериментаних данних Б.Г.Шеремета було доведено значне відставання ще в одному компоненті точності, а саме у диференціації м’язових зусиль у дітей з вадами зору у порівнянні з нормою [251].

Дослідження здатності до збереження рівноваги, проведені Я.І.Дуткевичем, Л.Ф.Касаткіним, А.Н.Седашевим, Б.В.Сермеєвим, показали, що у дітей з вадами зору має місце порушення статичної та динамічної рівноваги [57, 83, 104, 187]. А.Н.Седашев більш як на 500 учнях здійснив порівняльний аналіз даних розвитку динамічної і статичної рівноваги у сліпих, слабозорих, глухих та розумово відсталих 7-17 річного віку в процесі природнього розвитку та за умов цілеспрямованого формування цих якостей. Результати йогодослідження переконливо підтвердили позитивний вплив у формуванні динамічної і статичної рівноваги у дітей з вадами психофізичного та розумового розвитку за умов цілеспрямованого формування даних якостей.

Н.С. Царик, досліджуючи, проблеми сенсорного розвитку дітей з вадами зору, звернула увагу на те, що внаслідок глибоких порушень зорового аналізатора,

дітей виникає ряд відхилень у розвитку сенсорних функцій. Спостерігається недостатність сприймання предметів і явищ навколишньої дійсності, що призводить до збіднення чуттєвих образів та поганого орієнтування у просторі [243].

Дослідження В.А.Кручиніна, В.С.Сверлова, Л.А.Семенова, Л.І.Солнцевої та інших довели, що діти з порушеннями зору не спроможні самостійно оволодіти навичками просторової орієнтації [105, 180, 183, 208].

М.І.Земцова та В.О.Феоктістова зазначили, що просторові уявлення дітей з вадами зору фрагментарні і досить часто мають приблизний характер [73, 237]. М.І.Земцова визначила ряд причин, що викликають проблеми у сліпих дітей при просторовому орієнтуванні. Серед них страх перед пересуванням у навколишньому просторі, відсутність інтересу до ознайомлення з ним, необхідність приділяти значну увагу техніці пересування, відсутність уміння правильно використовувати залишковий зір. Вона звернула увагу на те, що навіть при незначному залишковому зорі діти постійно використовують візуальне сприйняття дійсності, а слухові та дотикові способи отримання інформації використовуються як допоміжні при виділенні ознак предметів, які сприймаються [73, 75].

Значна проблема при оволодінні простором пов’язана зі своєрідністю ходьби сліпих та слабозорих дітей [7, 16, 181]. У них спостерігається широка постановка ніг, порушення рівноваги під час руху, зайве м’язове напруження, неузгодженість рухів рук та ніг, а також низько опущена голова.

Результати досліджень Л.С.Сековець свідчать, що у слабозорих дітей довжина кроку при ходьбі на 4-5 см менше у порівнянні з нормою [181].

Дослідження Р.Н.Азаряна та А.А.Габріеляна довели, що порушення якісних характеристик ходьби, а саме прямолінійності та рівномірності руху, довжини кроку і постановки стоп, негативно впливає на формування інших локомоцій. Вони відмічають, що під час бігу так само, як і при ходьбі, спостерігаються ті самі помилки [7].

Н.Г.Байкіна та Д.О.Силантьев вказують, що несформованість бігу за вказаними ознаками зустрічається у 63.5 % слабозорих дітей [16].

Науковці І.М.Ляхова, В.В.Лебединський, Е.С.Іванова зазначають, що для дітей із відхиленнями у розвитку характерними є прояви дизонтоґенезу і ретардації як у природному (біологічному), так і в психофізичному розвитку, що призводить до дефіциту природних потреб дитини в рухах, грі, емоціях, спілкуванні, ускладнює процес навчання [119, 218, 247]. Ця проблема, на думку вчених В.М.Ремажевської, Л.С.Сековець, Б.В.Сермєєва, Б.Г.Шеремета, є актуальною у роботі з дітьми з порушеннями зору і вирішувати її, вони пропонують за рахунок підвищення рухової активності засобами фізичної культури [170, 181 ,192, 251].

Таким чином, лише організоване і цілеспрямоване використання фізичної культури в навчальних закладах, покращує як фізичний розвиток дітей, так і створює позитивні умови до засвоєння навчального матеріалу з інших предметів. Фізичні вправи, як могутній засіб впливу на організм, розширюють діапазон можливостей, насамперед, рухової сфери, порушеної стійким дефектом.

1.3. Місце та роль адаптивної фізичної культури у формуванні та корекції рухових функцій у дітей з вадами зору

Зважаючи на негативний вплив різноманітних порушень на усі сторони розвитку дітей (фізичний, розумовий, психічний), виникає необхідність пошуку прогресивних наукових напрямків та шляхів, здатних вирішувати проблемні питання у розвитку дітей з особливими освітніми проблемами.

Саме адаптивна фізична культура завдяки широкому спектру видів, форм та засобів виступає інноваційним напрямком, діяльність якого спрямовано на соціалізацію та інтеграцію осіб з вадами в розвитку. Багатофункціональне та багатовекторне соціально-педагогічне явище, яке являє собою адаптивна фізична культура, має великий потенціал у вирішенні питань, пов’язаних з реабілітацією, соціалізацією та інтеграцією у суспільство дітей з особливими освітніми потребами.

Завдяки дослідженням в галузі психофізіології вищої нервової діяльності, анатомії, фізичної культури та спеціальної педагогіки були закладені теоретико-

методологічні основи АФК, які створили наукове підґрунтя практики навчання та виховання дітей з вадами психофізичного розвитку.

У роботах С.П.Євсеєва, Р.В.Чудної, Л.В.Шапкової зазначено, що розвиток теорії та практики адаптивної фізичної культури розвивався впродовж історії двома стратегічними шляхами. Перший – це емпіричний пошук, що спрямовано на розширення рухової активності, створення нових технологій і окремих методик для різних нозологічних груп. Другий – це експериментальні дослідження фахівців, що були спрямовані на розробку раціональних форм, засобів, методів корекції рухових порушень, дефектів моторики, поведінки, психіки, розвитку фізичних якостей і пізнавальної діяльності в сфері фізичного виховання, спорту, рухової реабілітації та відпочинку [218, 245, 247].

На початкових етапах формування фізкультурного напрямку в роботі зі сліпими та слабозорими домінував перший шлях розвитку, але з накопиченням практичного досвіду виникла о’бєктивна необхідність в експериментальному обґрунтуванні змісту, форм, засобів і методів у організації та проведення фізкультурних занять, що призвело до ативного розвитку наукових досліджень на сучасному етапі.

Експериментальні та лабораторні дослідження науковців (Р.Н.Азаряна, В.Ф.Афанасьєва, Н.Г.Байкіної, Г.О.Бобкова, Л.Ф.Касаткіна, В.О.Кручініна, В.С.Полинкіна, Л.Б. Самбікіна, Л.С.Сековець, Б.В.Сермєєва, Б.Г.Шеремета та ін.) переконливо довели виключно важливу роль фізичної культури у реалізації ідеї всебічного розвитку дітей з вадами зору.

Науково-дослідні роботи Е.С.Аветисова, Р.Н.Азаряна, А.І.Каплан, В.О.Ковальова, В.І. Сердюченко та ін. довели, що у дітей з високою руховою активністю ефективність лікування зорової патології (підвищення гостроти зору, відновлення бінокулярного зору, зорова працездатність) вища, ніж у більш пасивних дітей. Це явище вони пояснюють покращенням функціонального стану зорового, вестибюлярного та рухового аналізаторів внаслідок зростання рівня тренованості дітей з вадами зору під впливом систематичного виконання дозованих фізичних вправ різного характеру й інтенсивності [1, 4, 81, 89].

Вчені В.П.Єрмаков, І.С.Моргуліс, Є.П.Синьова та інші відзначають, що у профілактиці порушень зору та його відновленні важлива роль належить фізичним вправам [64, 131, 203].

На основі даних лабораторних досліджень О.М.Бистрової та М.Н.Фортунатова в середині 70-х років минулого століття було відзначено позитивний фізіологічний вплив фізичних вправ на організм дітей з аномаліями в розвитку. Доведено, що фізичні вправи впливають тонізуюче (стимулююче) та сприяють нормалізації патологічно змінених функцій і цілісної діяльності організму [104].

Завдяки здійсненню Л.А. Давидовою порівняльного аналізу реакцій серцево-судинної та дихальної систем сліпих, слабозорих та сліпоглухонімих різного віку на дозоване фізичне навантаження було визначено середні віково-статеві орієнтири навантажень. Зазначено, що найбільше відставання у функціональних показниках серцево-судинної та дихальної систем у сліпих та слабозорих дітей спостерігається у молодшому шкільному віці [104].

Дослідження, здійснені Р.М.Азаряном, В.Ф.Афанасьєвим, Н.Г.Байкіною, Г.О.Бобковим, Л.Ф.Касаткіним, В.О.Кручініним, Л.Б.Самбікіним, Б.В.Сермеєвим, Б.Г.Шереметом та іншими науковцями переконливо довели, що застосування різноманітних форм, засобів, та методів фізичної культури (адаптивної фізичної культури) створює великі корекційні та компенсаторні можливості у подоланні вторинних відхилень у розвитку дітей з вадами зору [4, 15, 16, 20, 82, 103, 174, 189, 251].

Першим дослідженням, спрямованим на визначення засобів фізичного виховання, які можливо використовувати у роботі закладів для дітей з вадами зору, була робота М.Вінокурова. Серед основних засобів він виділив гімнастику, ігри, різноманітні елементарні роботи, плавання, катання на ковзанах та фехтування на рапірах [176].

Упродовж XX століття наукові дослідження та практичні розробки О.В.Начинової, В.С.Ніколаєва, Л.Б.Самбікіна, Б.В.Сермєєва, Д.І.Силантьева та багатьох інших дозволили ґрунтовно вивчити особливості корекції рухової сфери

сліпих та слабозорих дітей за допомогою різноманітних засобів фізичної культури [143, 146, 175, 188, 197].

На думку науковців С.П.Евсеєва, П.Ф.Лесгафта, Б.В.Сермєєва та Л.В.Шапкової, використання адекватних засобів фізичної культури дозволяє коригувати цілу низку порушень, компенсувати неповноцінність організму, поліпшувати функціональний стан рухового аналізатора. Багаторічний практичний досвід та наукові дослідження цих вчених показали, що успішність даної роботи залежить від правильної методики їх застосування [115, 189, 218, 247].

Так Р.Н.Азарян, В.А.Кручінін, Д.М.Маллаєв та Б.В.Сермеєв довели, що використання фізичних вправ може впливати на стан зорового аналізатора не лише позитивно [6, 103, 120, 192]. Тому вони зосереджують увагу на принциповому підборі таких вправ і методиці їх застосування, які не тільки сприяють корекції рухової сфери дітей з вадами зору, а й спрямовані на корекцію дефектів органу зору.

Одним з найдоступніших засобів фізичного виховання є гімнастика.

Гімнастичні заняття, від моменту створення перших навчальних закладів для осіб з вадами зору, в нашій країні були основним, а іноді й єдиним засобом фізичної культури, який було включено до навчальних планів і програм цих закладів. На значний корекційний вплив цих занять ще на початку ХХ століття вказували П.Віллей А.Л.Крогіус, А.Н.Скребицький [29, 101, 204].

Завдяки науковим та практичним доробкам Л.Б.Самбікіна та А.І.Фоміних гімнастичні заняття для сліпих дітей почали проводити на якісно новому рівні. Вони звертали увагу на корекційнійну спрямованість гімнастичних занять та диференційований підход до навчання дітей в залежності від стану зорового аналізатора. Для вирішення корекційних завдань були розроблені детальні програми для кожного віку, в яких наголошувалось на неохідності деталізованого і розчленованого, а іноді специфічного показу вправ, а також формування просторових понять за допомогою стройових і порядкових вправ. Л.Б.Самбікін зазначив, що основним засобом активізації інтересу до занять з гімнастики повинні стати змагання [174].

Ряд науковців (Р.Н.Азарян, Л.А.Семенов, В.П.Шликов) створив науково-методичне підгрунтя гімнастичних занять в роботі зі слабозорими дітьми. На основі їх досліджень були створені детальні програми та методичні рекомендації, що дозволили конкретизували зміст занять і забезпечити поетапне оволодіння основними елементами гімнастики в умовах спеціалізованого навчального закладу. Вони наголошували на індивідуалізації та диференціації фізичних навантажень у зв'язку з різною функціональною й фізичною підготовленістю дітей та характером порушення зору [4, 254].

Досить специфічним напрямком у роботі з дітьми, що мають порушення зору є гімнастика для очей. Вперше у вітчизняній науково-методичній літературі це поняття визначено Е.С.Аветисовим, Ю.І.Курпан, Є.І.Лівадо. Спеціальні вправи для очей, за розробленою ними методикою, показали ефективність при лікуванні косоокості та амбліопії. Позитивний ефект вони пояснюють певними функціональними зв'язками між окоруховим нервом і нервовими клітинами головного мозку. Основою їх розробок було тренування м'язів, що рухають око-медіального прямого, верхнього прямого, латерального прямого, нижнього прямого, верхнього косого, нижнього косого, а також циліарного м'яза, що змінює кривизну поверхні кришталика [2].

Особливе місце в адаптивній фізичній культурі посідають циклічні вправи (ходьба, біг, плавання та ін.). З одного боку вони життєво необхідними у повсякденному житті, крім того вони здійснюють позитивний вплив на функціональні системи організму, а можливість дозування та доступність використання в роботі зі сліпими та слабозорими роблять їх незамінимими в корекційно-виховному процесі спеціальних шкіл.

Одним з головних засобів фізичної культури, що дозволяє пересуватись у навколишньому середовищі, є ходьба. І.М.Сеченов ходьбу візначав як «дробний аналізатор простору» [177]. Першим з вітчизняних науковців, хто розглянув проблему ходьби дітей з порушеннями зору був Р.Н.Азарян. Він відмітив, що своєрідність ходьби сліпих та слабозорих дітей (широка постановка ніг, порушення рівноваги під час руху, зайве м'язове напруження, неузгодженість рухів рук та ніг,

низько опущена голова) значно ускладнює процес пізнання навколишнього. Запропонована ним методика навчання правильній ходьбі включала ряд вправ, спрямованих на формування прямолінійності та рівномірності руху, збільшення довжини кроку і постановки стоп [7].

І.І.Воронкін, базуючись на результатах наукових досліджень, дійшов висновку, що використання спеціально підібраних бігових та стрибкових легкоатлетичних вправ дозволяє нівелювати помилки у техніці бігу, які характерні при порушеннях зору. Саме у його дослідженнях на прикладі легкої атлетики вперше було науково обґрунтовано ефективність занять спортом в умовах зорової патології [32].

Великі корекційні можливості використання плавання у виправленні порушень постави та деформацій хребта були детально розкриті в роботах Г.П.Петренко та Т.В.Полеся [197].

Висвітленню впливу занять оздоровчого плавання на дітей з порушеннями зору були присвячені роботи В.Г.Жаркого, В.Л.Курілова, В.В.Пижова, Д.О.Силантьева, Н.І.Шмелькова та К.С.Яримбаш. Результати їх досліджень підтвердили, що завдяки цим заняттям у дітей з порушеним зором здійснюється розвивальний вплив на кардіо-респіраторну систему й фізичну працездатність сліпих і слабозорих дітей, підвищується рівень розвитку їх фізичних якостей та нівелюються вторинні відхилення [148, 255].

У дослідженнях Д.О.Силантьева було розроблено тести для відбору слабозорих дітей у групи початкової підготовки з плавання [197].

У корекційно-виховній роботі зі сліпими та слабозорими дітьми не менш важливу роль ніж, гімнастика та циклічні вправи (ходьба, біг, плавання та ін.) відіграють рухливі та спортивні ігри. Науковцями (Т.О.Євтухова, Д.М.Маллаєв, В.В.Поваляєва, М.Н.Фортунатов, В.С.Язловецький) доведено, що одним з ефективних засобів корекції та компенсації зорового дефекту й вторинних відхилень у розвитку є ігрова діяльність [62, 104, 125]. Зокрема, вчені Е.С.Аветисов, С.В.Бондаренко, Ю.А.Курпан, Е.І.Лівадо акцентували увагу на значному потенціалі ігрової діяльності у профілактиці різних зорових патологій [1,

2]. Про важливість використання рухливих і спортивних ігор у фізичному вихованні дітей з вадами зору наголошували П.Віллей, Я.Колумбовський, А.Н.Скребицький. Вони акцентували увагу на необхідності розробки та впровадження в практику фізичного виховання дітей з вадами зору озвученого ігрового інвентаря, що, у свою чергу, стимулювало розробку спеціальних адаптованих рухливих ігор й ігрових вправ, спрямованих на корекцію рухових порушень у дітей з патологією зору [28, 92, 204].

Науковці (Д.М.Маллаєв, С.О.Покутнєва, В.М.Ремажевська, Л.Б.Самбікін, Л.І.Солнцева та ін.) відзначили, що рухливі ігри являють собою важливий інструмент у корекційно-виховній роботі з дітьми, що мають порушення зору [124, 70, 175, 206]. У роботах Р.Н.Азаряна, М.І.Земцової, Л.Ф.Касаткіна, Н.Г.Морозової та Б.В.Сермєєва зазначено, що використання різноманітних рухливих і спортивних ігор є не лише важливим засобом корекції і компенсації порушених функцій, а й дозволяє удосконалювати навички, необхідні в повсякденному житті (ходьба, біг, метання та ін.)[6, 71, 83, 136, 187].

Науково-методичне забезпечення використання рухливих та спортивних ігор у роботі з дітьми, що мають вади зору, було здійснено у роботах Е.Н.Горошнікова, М.М.Іванова, Д.М.Маллаєва та Л.Б.Самбікіна [41, 125, 175].

У дослідженні Д.М.Маллаєва відмічено не лише позитивний вплив використання ігор з огляду на їх корекційне значення для фізичного розвитку дітей з зоровою депривацією, а й зосереджено увагу на високому потенціалі та широких можливостях їх впливу на формування інтересу до активного способу життя. Крім того, автором запропонована концепція формування гри, як засоба корекції недоліків у психічному розвитку [125].

Дослідженням фізкультурних та спортивних інтересів у сліпих та слабозорих школярів займались Р.Н.Азарян та Н.Г.Морозова. Результати їх досліджень демонструють, що в структурі інтересів дітей з вадами зору інтерес до фізичної культури і спорту займає досить високе місце. Разом з цим вони акцентують увагу на тому, що цей інтерес є пасивним і не реалізується в активній практичній

діяльності. Якщо заняттями з фізичної культури та спорту цікавляться 58-60% учнів, то не більше 16,8% з них дійсно ведуть активний спосіб життя [5, 137].

Проаналізувавши отримані результати, Р.Н.Азарян звернув увагу на необхідність проведення різноманітних за характером, цікавих і доступних занять, що, на його думку, повинно покращити стан справ [5].

Розвиток новітніх технологій фізичної культури на сучасному історичному етапі дозволив виявити нові ефективні засоби (шейпінг, різні види аеробіки із застосуванням нового обладнання), які позитивно відбилися на роботі закладів для дітей з порушеннями зору. Зокрема, дослідження, проведене Л.А.Єраковою показало, що використання шейпінгу, степ-аеробіки, вправ з фітболами та танцювальної аеробіки, є могутнім засобом корекції фізичних якостей та рухової сфери дітей з порушеннями зору. Вона довела, що використання різноманітного обладнання та новітніх технологій здатне не лише підвищити ефективність занять, а й створює позитивний емоційний фон і підвищує інтерес до занять фізичною культурою та спортом [63].

Обумовленість якості життя людини загалом та рухової діяльності, зокрема, залежно від рівня розвитку її фізичних якостей не могла залишитись поза увагою науковців.

За визначенням сучасних науковців: М.М.Булатової, М.М.Линця, В.М.Платонова, фізичні якості – це розвинені в процесі виховання та цілеспрямованої підготовки рухові задатки людини, котрі визначають можливість та успішність виконання нею певної рухової дії [219].

Акцентований розвиток окремих фізичних якостей у дітей з порушеннями зору як окремий напрямок у дослідженнях вітчизняних науковців був започаткований Б.В.Сермеєвим. Він розробив модель фізичного навантаження для слабозорих школярів 10-17 років, яка включала біг на місці з 70% інтенсивністю від максимальної, з виконанням до першої стадії втомлення. Застосування даної моделі дозволило збільшити приріст показників фізичних якостей на 14,8-42,9% у різних вікових групах [185].

Його послідовники В.Ф.Афанасьєв, Г.О.Бобков, І.Я.Дуткевич, Л.Ф.Касаткін, В.О.Кручінін, О.В.Криличенко, О.Ю.Коломийченко, В.С.Полинкін, Б.Г.Шеремет не лише показали відставання у формуванні та розвитку фізичних якостей у дітей, що обумовлювалось порушеннями зору, а й дозволили розробити нові методики формування та удосконалення цих якостей.

У роботах А.М.Добромислова, І.Я.Дуткевича, В.Г.Маймулова, В.С.Полинкіна було доведено, що розвиток окремих рухових якостей стимулює зростання м'язової працездатності, але найбільш ефективно її підвищує комплексний розвиток рухових якостей. Використання розроблених комплесів вправ показало значне покращення самопочуття дітей з порушеннями зору та сприяло підвищенню не лише м'язової, а й загальної працездатності [57, 104, 160].

Експериментальні дослідження м'язової працездатності, здійснені І.І.Шмельковим, показали, що у сліпих дітей зміни працездатності подібні віковій періодизації у психомоторному розвитку здорових дітей, але показники у дітей з вадами зору нижчі [255].

Я. І.Дуткевич підкреслює, що під впливом спеціально організованих занять з фізичної культури, які забезпечують успішність формування у дітей з вадами зору рухових якостей, спостерігається їх перенесення у трудову діяльність. Він відмічає, що ці заняття позитивно впливають на готовність людини до праці, сприяють формуванню особистісних якостей, необхідних для трудової діяльності (наполеглевості, впевненості, цілеспрямованості), покращенню рухових якостей та функціональних можливостей [58].

Дослідження м'язової працездатності у сліпих дітей, здійснені Г.І.Бобковим, показали, що більш високим рівнем розумової працездатності володіють ті діти, які мають вищу градацію м'язової працездатності. Було доведено, що систематичне виконання індивідуально-дозованих навантажень на уроках фізичної культури і в позаурочний час сприяє підвищенню рівня працездатності, не викликаючи негативного впливу на стан зору дітей [20].

Отже, необхідність пошуку шляхів для підвищення рівня працездатності дітей з вадами зору зумовила спрямованість наукових досліджень на вивчення такої

фізичної якості як витривалість. Важливість витривалості, за висловлюванням Н.Г.Озоліна, проявляється не лише в професійній та спортивній діяльності, а й у повсякденному житті. Вона відображає загальний рівень працездатності людей [149].

У теорії фізичного виховання науковці М.М.Линець та В.М.Платонов визначають витривалість як здатність до ефективного виконання вправи, переборюючи стомлення, що розвивається [219].

Експериментальні дані Г.О.Бобкова засвідчили, що систематичне виконання індивідуально-дозованого бігу за спеціально розробленими рекомендаціями забезпечує ефективний розвиток витривалості на 22-36%. Він звертає увагу на значний потенціал рухливих ігор у розвитку витривалості [20].

Експериментальні лабораторні та педагогічні дослідження, проведені О.В.Криличенко, дозволили здійснити аналіз віково-статевих особливостей, динаміки та рівня витривалості сліпих дітей різного вікув порівнянні з нормою. Вона вперше науково обґрунтувала педагогічну технологію корекції і розвитку витривалості засобами фізичної культури у вигляді педагогічної системи відкритого типу, визначила кількісні та якісні параметри корекційної спрямованості фізичних вправ і навантажень у структурі занять з фізичної культури, що дозволяють контролювати та диференціювати розвиток загальної, швидкісної, силової (динамічної) витривалості та стан кардіореспіраторної системи дітей з вадами зору [100].

Експериментальні дослідження В.Ю.Батісова, Я.І.Дуткевича, М.І.Земцової, А.Н.Седашева, Б.В.Сермеева Л.Ф.Касаткіна, Б.Г.Шеремета та ін. довели, що при порушеннях зору наявне зниження рівня координаційних здібностей [57, 104, 186, 251].

Слово «координація» має латинське походження та означає узгодженість, об’єднання, упорядкування. За визначенням низки науковців (М.М.Булатової, М.М.Линця, В.М.Платонова та ін.) координація – це здатність людини раціонально узгоджувати рухи ланок тіла при вирішені конкретних рухових завдань [219].

В зв’язку з тим, що координаційні здібності людини дуже різноманітні та специфічні, в науко-методичній літературі спостерігається неоднозначність у визначені складових цього поняття.

На нашу думку, найбільш чітку та об’єктивну характеристику координаційних здібностей здійснив В.М.Платонов. Проаналізувавши результати досліджень М.М.Булатової, А.А.Гужаловського, А.А.Донського, А.А.Тер-Ованесяна, И.А.Тер-Ованесяна та власні доробки, він диференціював координаційні здібності на окремі групи за особливостями прояву, критеріями оцінки та факторами, що їх обумовлюють.Це дозволило виділити шість відносно самостійних видів координаційних здатностей: здатність до управління часовими, просторовими та силовими параметрами рухів; здатність до збереження рівноваги; відчуття ритму; здатність до орієнтування у просторі; здатність до довільного розслаблення м’язів; координованість рухів (спритність) [219].

Значне відставання у дітей з вадами зору в показниках координації рухів зумовило підвищений інтерес з боку науковців до цієї проблеми.

Найбільш розробленим питанням проблеми координації рухів дітей з вадами зору є здатність до управління часовими, просторовими та силовими параметрами рухів. За ствердженням В.М.Платонова, здатність до регуляції найрізноманітніших параметрів рухів обумовлюється точністю рухових відчуттів і сприйняттів.

Дослідження точності рухів при порушеннях зорового аналізатора були розпочаті у 20–30-х роках ХХ століття. Основна спрямованість досліджень Т.І.Белової А.А.Крогіуса, К.Х.Кекчеева, а у 50–60-ті роки М.І.Земцової та інших була зосереджена, в основному, на просторових компонентах рухів [58, 71, 102].

Дослідження Л.Ф.Касаткіна дозволили виявити характерні особливості диференціації просторових і часових параметрів рухів дітей з порушеннями. Також було доведено, що підвищення точності просторово-часової оцінки рухів у процесі цілеспрямованого навчання є ефективним чинником у вдосконаленні рухової функції сліпих дітей. Важливим інструментом у покращенні просторової та часової оцінки рухів, за визначенням Л.Ф.Касаткіна, виступають спеціальні вправи, спрямовані на розвиток кінестетичної, слухової та тактильної чутливості [82].

Дослідження В.Ю.Батісова та Б.В.Сермеева підтвердили, що покращення точності рухів супроводжує і покращення показників урозвитку рухових функцій сліпих школярів [185].

Науково-дослідна робота, здійснена В.І.Давидовим, В.Л.Суконніковим Г.Н.Суріною та А.А.Христофоровим показала, що при метаннях удосконалюються координація, точність та швидкість рухової реакції. Завдяки їх розробкам було визначено оптимальне дозування кількості спроб для хлопців та дівчат для удосконалення точності рухів у дітей з порушеннями зору [241].

У дослідженнях Б.Г.Шеремета точність рухів дітей з вадами зору було розглянуто не лише з боку просторово-часових ознак, а й з огляду на диференціацію м’язових зусиль. На основі даних, отриманих в результаті експерименту, було доведено значне відставання у цьому компоненті дітей з вадами зору у порівнянні з нормою. Саме у роботах Б.Г.Шеремета було вперше розглянуто питання необхідності контролю та самоконтролю як необхідного чинника у виконанні вправ, спрямованих на формування та розвиток точності рухів у дітей з вадами зору. Результати експериментального дослідження дозволили розробити методику використання контролю та самоконтролю на уроках фізичної культури при вивченні різних розділів програми (гімнастика, легка атлетика, рухливі та спортивні ігри). Використання цієї методики дозволило отримати позитивні результати у диференціації просторово-часових та м’язових зусиль при оцінюванні точності рухів, які виконували діти з вадами зору. Також автор відзначив, що контроль та самоконтроль за правильністю виконання рухів на уроках фізичної культури у школах сліпих є не лише ефективним корекційним методом навчання руховим діям, а й створює позитивні умови для трудової діяльності та вільної орієнтації в побуті [251].

В.В.Дичко досліджуючи формування рухових дій у молодших школярів з порушеннями зору однією з педагогічних умов розвитку точності рухів на уроках фізичної культури та спортом розглядав оцінно-контрольні дії. Навчання контролювати і оцінювати власні рухи, орієнтуватися у просторі й часі, ступені своїх м’язових зусиль В.В.Дичко розглядає як один з головних чинників у

формуванні упевненості в руховій діяльності дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку [54].

Дослідження наступного компонента координації рухів – здатност до збереження рівноваги показало, що в дітей з вадами зору показники також не відповідають нормі [57, 83, 104, 188].

Дослідження Я.І.Дуткевича та А.Н.Седашева були спрямовані на вичення статичної та динамічної рівноваги у дітей з порушеннями зору. Результати їх експериментів підтвердили позитивний вплив у формуванні динамічної і статичної рівноваги у дітей з вадами зору за умови цілеспрямованого формування даних якостей [57, 104].

Наступний компонент, виділений В.М.Платоновим в структурі координаційних здатностей-відчуття ритму. Важливість цього компоненту проявляється у рухових діях, для яких характерна значна координаційна складність. Найбільш ґрунтовно цю проблему в роботі зі сліпими та слабозорими дітьми було висвітлено В.А.Кручініним. Досліджуючи динаміку вікових змін відчуття ритму та його розвиток у дітей з порушеннями зору ним було доведено, що наявність зорової патології призводить до відставання дітей з вадами зору у даному компоненті, порівняно зі здоровими дітьми. Він стверджував, що значний потенціал для удосконалення координації рухів та точності їх виконання в зазначеної категорії дітей криється у заняттях з ритміки. Експериментально було доведено, що заняття з ритміки являють собою важливий інструмент у корекції недоліків фізичного розвитку дітей з вадами зору [103].

Практичний досвід проведення та організації занять з ритміки зі сліпими та слабозорими, накопичений в Україні у середині ХХ століття, довів значний потенціал ритміко-танцювальних занять у корекції рухових порушень дітей з вадами зору. Визначну роль у цьому відіграли М.Н.Деркач та Н.Я.Лукьянова. Значний позитивний практичний досвід використання занять з ритміки, який було накопичено на попередніх історичних етапах, потребував науково-методичного обґрунтування і систематизації [50, 116].

Позитивна роль і значення музичного ритму в корекції фізичного розвитку школярів з порушеннями зору була доведена низкою науковців (А.А.Зеленов, В.А.Кручінін, Н.А.Остапенко). У їх роботах зазначалось, що зниження зору негативно впливає на рівень розвитку відчуття музичного ритму та музично-ритмічних рухів. Так у дослідженнях В.А.Кручініна було виявлено не лише зниження рівня розвитку відчуття музичного ритму та рухів у школярів з порушеннями зору в порівнянні з нормою, а й визначено механізми корекції цих недоліків на основі полісенсорного способу сприйняття музичного ритму. Він також показав значення розвитку відчуття музичного ритму як ефективного засобу корекції рухових порушень у слабозорих дітей [103].

А.А.Зеленов, досліджуючи динаміку та рівень розвитку відчуття ритму у дітей з різноманітними вадами у розвитку, в тому числі з вадами зору), відзначив зниження цих показників у порівнянні з нормою [218].

Корекційна спрямованість занять з ритміки у молодших класах для слабозорих дітей була висвітлена у дослідженнях Н.А.Остапенко. У її дослідженнях визначені зміст та розроблено методику проведення занять з ритміки зі слабозорими дітьми молодшого шкільного віку [153].

Використання музично-ритмічних вправ у корекції порушень рухової сфери дошкільників досліджувались Ю.В.Павловим. Ці вправи він розглядав як допоміжний засіб у корекції порушень фізичного розвитку слабозорих дітей дошкільного віку [157].

А.ЛАндрасян собливу увагу звертає на виражене компенсаторне та коригуючо-виховне значення, яке має музична ігрова діяльність, що поєднується з танцювальними та ритмічними рухами, у роботі зі слабозорими дошкільниками [12].

Найбільш ґрунтовним дослідженням, у якому було розглянуто проблему корекції рухових порушень слабозорих, є дослідження Ю.А.Картавої. У цій роботі вперше розроблено комплексну методику діагностування музично-ритмічного розвитку дітей віком 5-6 років з порушеннями зору та визначення його рівнів. Розробка моделі музично-ритмічної діяльності 5–6 ти річних дітей з порушеннями

зору та її апробація, озволили довести корегуючий вплив основних музично-ритмічних видів діяльності на психофізичний розвиток дітей у віці 5-6 років з порушеннями зору. На основі отриманих данних були розроблені програми з ритміки, діагностичний щоденник музично-ритмічного розвитку та методичні рекомендації [80].

Здатність до орієнтування у просторі, як складової координаційних здатностей, у житті дітей з порушеннями зору набуває стратегічного значення. Зорова депривація настільки ускладнює процес просторової орієнтації і знижує активність дітей, що заняття з просторової орієнтації виділені в окремий розділ роботи закладів для осіб з вадами зору.

Можливість вільно пересуватись та орієнтуватись у просторі створюють позитивні умови для трудової та соціально-побутової діяльності слабозорих та сліпих дітей. Порушення зору значно ускладнює процес просторової орієнтації.

Б.Г.Ананьев просторову орієнтацію визначає як сприйняття та відображення людиною різноманітних ознак навколишніх предметів за допомогою взаємопов’язаної діяльності аналізаторної системи [11].

Теоретичні основи сприйняття простору та просторової орієнтації у сліпих і слабозорих розкриті в роботах В.А.Кручініна, А.Г.Литвака, Л.І.Плаксіної, В.С.Сверлова, Л.І.Солнцевой, В.О.Феоктистової та інших [105, 110, 180, 208, 237]. Аналіз наукової літератури показав, що наявність зорових порушень ускладнює просторову орієнтацію та веде до значного зниження рухової активності, а це негативно впливає на організм людини. Проблема просторової орієнтації є однією з найактуальніших у навчанні та вихованні дітей з порушеннями зору. Відсутність навичок просторової адаптації значно ускладнює процес соціальної адаптації дітей з вадами зору, адже спостерігаються обмеження у всіх сферах діяльності.

М.І.Земцова, В.А,Кручінін, Л.І.Солнцева, В.О.Феоктістова звернули увагу на те, що розвиток сприйняття простору у дітей з вадами зору обумовлено станом та рівнем зорово-просторового аналізу та синтезу, тобто ступенем зниження гостроти зору та інших його функцій, а також характеристикою самого простору (мікро та

макропростору). Вони зазначають, що просторові уявлення дітей з вадами зору фрагментарні та досить часто мають приблизний характер [73, 105, 206, 239].

Дослідники Б.Г.Ананьев, А.Г.Литвак, Л.І.Солнцева, В.О.Феоктистова та інші дійшли висновку, що зорова функція відіграє ведучу роль у сприйнятті простору та орієнтування в ньому навіть у осіб з глибокими порушеннями зору [11, 112, 208, 237].

У свою чергу В.П.Єрмаков відзначив, що у процесі накопичення орієнтувального досвіду в сліпих формуються тонкі диференціювання в оцінюванні просторових характеристик пропорційних відношень, форми та розмірів предметів за допомогою дотику. А широке застосування слуху в процесі орієнтування, пізнавальної і трудової діяльності формує в них здатність до тонкої диференціації звукових подразників та локалізації звука у просторі [64].

Дослідження Л.І.Солнцевої, В.А.Феоктістової та інших показали, що на початковому етапі навчання просторової орієнтації пов’язано, як правило, з діяльністю однієї сенсорної системи – дотикової або зорової (при наявності залишкового зору) [206,239]. Недостатнє використання бісенсорних та полісенсорних можливостей в оволодінні простором у молодших школярів з порушеннями зору, на думку Е.А.Кульбуша, пояснюється недостатнім використанням збереженних аналізаторів та відсутністю досвіду [107].

Успішність при орієнтувальній діяльності залежить від сумісного використання всіх збережених сенсорних систем, а також від уміння включити цю інформацію в систему уявлень про навколишній простір [105, 207, 239].

Дослідження В.А.Кручініна, Л.І.Плаксіної, В.С.Сверлова, Л.А.Семенова, Л.І.Солнцевої, та інших показали, що діти з порушеннями зору не взмозі самостійно оволодіти навичками просторової орієнтації, але за умови спеціально організованого систематичного та цілеспрямованого навчання досягають значних успіхів у цій роботі [105, 179, 183, 206].

На думку Б.Г.Ананьева, одна з головних ролей у процесі просторового аналізу належить руховому аналізатору [11]. І.М.Сеченов зазначав, що активне пересування розширює кордони простору, що засвоюється дитиною [177].

Значення рухового аналізатора в оволодінні простором у сліпих та слабозорих дітей розкрито у дослідженнях В.А.Кручініна [105].

В.Ю.Батісов та Б.В.Сермеев на основі експериментальних данних довели, що використання спеціальних фізичних вправ, спрямованих на розвиток навичок просторової та часової оцінки рухів позитивно впливає на руховий аналізатор [187].

В.І.Давидов, В.Л.Суконніков, Г.Н.Суріна, А.А.Христофоров для розвитку просторової орієнтації у сліпих школярів рекомендують застосовувати метання малого м'яча у ціль, як на полі сенсорній, так і на моносенсорній основі [241].

Розробки Р.Н.Азаряна, Я.І.Дуткевича, В.А.Кручініна, Л.А.Семенова, Б.В.Сермєєва, Н.Р.Тиновського створили сприятливі умови для удосконалення методики навчання сліпих дітей орієнтуванню у просторі. У їх дослідженнях було показано велике значення, яке мають різноманітні зовнішні орієнтири та звукові ознаки предметів при навчанні дітей руховим діям та орієнтуванні у просторі [4, 58, 105, 183, 188, 221].

О.Ю.Коломійченко одним з важливих компонентів просторової орієнтації вважає цілеспрямований та індивідуальний розвиток рухливості суглобів. Проведені за розробленою ним технологією заняття дозволили не лише нівелювати розбіжності в рівні розвитку гнучкості та функціонального стану, а також дозволили наблизитися до показників норми просторово-часової орієнтації дітей з вадами зору [91].

А.Л.Андрасян звертає увагу на позитивний вплив використання музично-дидактичних ігор, на розвиток зорово-просторового орієнтування у дітей з порушеннями зору [12].

Просторова орієнтація осіб з вадами зору розглядається не лише як педагогічна, а й психологічна проблема. Здійснення психологічного аналізу особливостей орієнтування сліпих дітей довело, що формування вільної орієнтації та мобільності потребує спеціальної роботи, що включає створення психологічної готовності до самостійної орієнтувальної діяльності. Ця робота повинна включати: розширення знань про навколишній світ, властивості та якості об'єктів, збільшення

об’єму пам’яті та рухливості мнемічних процесів, концентрацію та переключення уваги [105, 207, 239].

У роботах В.А.Кручініна, І.С.Моргуліса, Л.І.Солнцевої відмічено важливість формування просторового образу та предметних уявлень у роботі зі сліпими. Вони відмічають, що навчання просторовій орієнтації дітей з порушеннями зору являє собою багаторівневий процес, що пов’язаний з розвитком і удосконаленням інтегративних процесів, умінням та можливістю сліпих дітей цілісно та узагальнено сприймати та аналізувати навколишній простір [105, 132, 208].

Складність навчання просторової орієнтації вимагає використання комплексного психолого-педагогічного впливу на дитину, створення цілісної системи корекції, що здійснюється на уроках та у позаурочний час. Найбільш сприятливі умови для корекції порушень просторової орієнтації створюються під час занять з фізичного виховання (адаптивного фізичного виховання).

Наступний компонент координації рухів – здатність до довільного розслаблення м’язів у дітей з вадами зору, розглядалась у роботах Р.Н.Азаряна, Б.В.Сермєєва, але спеціальних досліджень з даної проблеми не проводилось [4, 187].

Координованість рухів (спритність), досить часто розглядається у науково-методичній літературі як окрема фізична якість [19, 126]. Останнім часом у теорії фізичного виховання спритність (координованість рухів) визначають як здатність до раціонального прояву фізичних якостей і перебудови рухових дій у конкретних умовах на основі існуючого запасу рухових умінь і навичок [219] .

Дані досліджень Б.В.Сермєєва, Б.Г.Шеремета засвідчли, що при порушеннях зору у дітей показники спритності нижчі за норму [186, 251]. Проблема відсутності спеціальних тестів для визначення рівня спритності у дітей з порушеннями зору була вирішена завдяки плідній праці цілої низки вчених (В.В.Бойко, А.Г.Сермєєва, В.В.Бобошко, Б.В.Сермеєв, В.Г.Жарков, П.К.Богатенко) [148, 186].

Необхідність своєчасно та швидко реагувати на постійну зміну ситуацій в умовах реального життя обумовила інтерес з боку науковців до вивчення проблеми швидкості за умови зорової депривації у дітей.

Теорія фізичного виховання визначає швидкість як здатність до термінового реагування на подразники і до швидкості рухів, що виконуються за відсутності значного зовнішнього опору [219].

У роботах В.Н.Ніколаєва, Л.А.Семенова та В.П.Шликова розвиток швидкісних якостей здійснювався на спеціально розроблених тренажерах [146, 184, 254].

Б.В.Сермеєвим було розроблено тести для визначення показників швидкості у дітей з вадами зору [186].

Дефіцит рухової активності, зниження збуджуваності ЦНС, ослабленість соматичних і вегетативних функцій та відсутність диференційованої методики розвитку силових якостей у дітей з різними ступенем зниження гостроти зору та різним типом патологій призводять до зниження показників м'язової сили у дітей з вадами зору (Б.В.Сермеєв, В.Н.Ніколаєв).

У сучасній теорії фізичного виховання сила визначається, як здатність переборювати певний опір або протидіяти йому за рахунок діяльності м'язів [126, 219].

Крім зазначених фізичних якостей витривалості, координаційних здібностей, швидкості та сили, у наукових дослідженнях було розглянуто проблему гнучкості у дітей з вадами зору.

Термін "гнучкість" походить від латинського "flectere" чи "flexibilis", що означає «згинати». Ряд авторів (В.М. Заціорський, Л.П.Матвеєв,В.М.Платонов, В.С. Язловецький) терміном гнучкість визначають здатність людини виконувати рухи в суглобах з можливо більшою амплітудою [126, 219].

У дослідженнях В.П.Єрмакова, Б.В.Сермєєва та Б.Г.Шеремета зазначено, що індивідуальний розвиток гнучкості забезпечує дітям з вадами зору необхідний рівень міжм'язової координації, оптимальне співвідношення екзогенних та ендогенних факторів у моделюванні рухливості, що дуже важливо в умовах навчання, трудової та побутової діяльності [64, 187, 251].

Розроблена О.Ю.Коломийченком технологія проведення спеціальних занять дозволила нівелювати розбіжності в рівні розвитку гнучкості, функціонального

стану, просторово-часової орієнтації слабозорих учнів та наблизитися до фізіологічної норми учнів загальноосвітньої школи [91].

Ефективним напрямком роботи з формування та удосконалення рухових якостей стала розробка та використання тренажерів. Ефективність цієї роботи довів В.А.Ніколаєв[190]. Розроблені ним у співавторстві з Б.В.Сермеевим тренажери, які призначались для тренування точності, координації рухів, сили, витривалості, швидкісно-силових якостей та рухливості суглобів, дозволили відкрити нові перспективні шляхи подолання відставання у розвитку фізичних якостей у дітей із зоровою патологією. Дані розробки дозволили не тільки урізноманітнити заняття з фізичного виховання, а й створили позитивні умови для якісного відпрацювання різноманітних рухів з чітким дозуванням навантажень.

Якщо на початку XX ст. відбувались дискусії з приводу доцільності та можливості використання тренажерів в роботі з дітьми, що мали глибокі порушення зору, то успішний багаторічний практичний досвід довів ефективність використання спеціального обладнання з метою подолання недоліків у формуванні та удосконаленні фізичних якостей, які зумовлені наявністю зорової патології.

Наукові та практичні розробки А.Л.Семенова дозволили створити корекційно-віднoвлювальний тренажерний зал для шкіл сліпих та слабозорих [184]. Він довів, що використання тренажерів та технічних приладів у роботі зі сліпими та слабозорими дітьми на заняттях з фізичної культури, ритміки, лікувальної фізичної культури та просторової орієнтації дозволює значною мірою оптимізувати навчально-виховну роботу.

Висновки до розділу 1

1. Адаптивна фізична культура на сучасному історичному етапі є прогресивним інноваційним науковим напрямком, спрямованим на вирішення проблем соціалізації та інтеграції осіб з особливими освітніми потребами. У теорії та практиці роботи АФК зі сліпими та слабозорими дітьми розвиваються чотири напрямки: адаптивне фізичне виховання, адаптивна рухова рекреація, адаптивна

фізична реабілітація та адаптивний спорт. Зазначені види АФК є, з одного боку, самостійними, тому що кожен з них вирішує свої завдання, мають власну структуру, форми і особливості змісту; з іншого боку, вони тісно взаємопов'язані, переходять і доповнюють один одного та реалізуються через діяльність.

2. Фізкультурна діяльність охоплює всі вікові періоди життя дітей з вадами зору, але співвідношення її складових та зміст відрізняються та мають особливості на кожному віковому етапі.

3. Зазначено, що наявність аномалій (порушення зору, слуху, мовлення, психіки, рухові вади, а також такі складні дефекти як сліпо-глухонімота, ураження аналізаторів та інтелекту) викликає ряд відхилень, створюючи цілісну складну картину атипового аномального розвитку. Її складність виявляється в наявності первинного дефекту, викликаного біологічним фактором, і вторинних відхилень, що виникають під впливом первинного дефекту в ході наступного соціального розвитку. Існує взаємозалежність між вторинними та первинними дефектами. Аналіз робіт провідних науковців доводить, що первинний дефект викликає вторинні відхилення, і вторинні відхилення, за певних умов, негативно впливають на первинні порушення, тим самим ускладнюючи дефект.

РОЗДІЛ 2
СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТАРИ У ТИФЛОПЕДАГОГІЦІ НА РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ЕТАПАХ

2.1. Передумови виникнення фізичної культури дітей з вадами зору у давні часи

Наукові дослідження та практична діяльність у галузі АФК у роботі з дітьми, що мають порушення зору, пройшли у своєму розвитку декілька періодів (етапів). Кожен з цих етапів характеризується різним рівнем розвитку наукової теорії і практики, метою, завданнями та методами навчання.

На різних історичних етапах розвитку суспільства існували різні критерії оцінки людської неповноцінності. Відношення до осіб з вадами зору в давньому суспільстві було неоднозначним. Явища, коли сліпонароджених дітей вбивали, були звичайними не лише в доісторичних культурах, а й у значно пізніші історичні періоди [209]. Однак, не дивлячись на різноманітні підходи до проблеми дітей з аномаліями в різних країнах, можна говорити про дві основні тенденції відношення людського суспільства до особистості: негативну та гуманістичну.

У Давній Спарті, Індії, Римі, Тибеті та Південному Китаї сліпонароджені майже не мали шансів на виживання [204].

Інакшим було відношення до сліпих в Давніх Афінах. З історичних джерел відомо, що у Давній Греції культивувалась фізична досконаліть, краса та сила. Саме в цій країні народились Олімпійські ігри, але при цьому суспільство було гуманним до людей з фізичними недоліками. Вже у ті часи в Афінах були підготовлені спеціальні навчальні програми для сліпих громадян [43]. Нажаль, ніяких вказівок щодо застосування фізичного виховання у роботі зі сліпими у цей період ми не виявили. Проте сам факт піклування про них у ті давні часи можна вважати великим кроком уперед.

Одним з провідних факторів формування суспільної думки в період середньовіччя була релігія, яка здійснювала сильний вплив на усі сфери людських відносин. Залежно від того, як окремі релігії пояснювали проблему фізичної неповноцінності людини, визначалася не лише доля інваліда, а й перспектива розвитку цих відносин у соціумі на декілька століть уперед [43, 204].

Раннє християнство закликало до милосердя, заохочуючи людей надавати допомогу бідним та калікам.

Мусульманська релігія по відношенню до сліпих мала подібні до християнства погляди. У багатьох мусульманських країнах і сьогодні сліпий розцінюється як «свята людина».

Буддійська релігія, як і християнська, розглядає сліпого як людину, що страждає за свої гріхи у минулому або теперішньому житті. Разом із тим у Китаї та у деяких країнах Азії з буддійською релігією до сліпих відносилися без особливого милосердя.

Дослідження Х.С.Замського, В.О.Феоктістової , М.Д.Ярмаченка довели, що у країнах Західної Європи діти з різноманітними вадами у період середньовіччя вважались покараними за гріхи, тому відношення до них не вирізнялось гуманністю [69, 238, 257]. З іншого боку, у цей же період у Баварії та Франції були відкриті перші спеціальні будинки по догляду за сліпими [209].

Суспільне становище дітей-інвалідів у Київській Русі було значно кращим, ніж у країнах Західної Європи. Характерною рисою слов'янських суспільних відносин було людяне й чуйне ставлення до калік. В опікуванні аномальних дітей велику роль відіграв Києво-Печерський монастир, який був одним з найбільших у Київській Русі. Саме тут у першій половині XIX ст. було відкрито окремий дім для дітей-сиріт (сліпих, глухих та калік). У літописах є вказівки на те, що «о доме сем шла большая слава» [258].

Татаро-монгольське іго згубно відбилося на розвитку культури і освіти Київської Русі. В свою чергу, у країнах Західної Європи релігійна ідеологія призводила до переслідування наукових знань і на декілька століть загальмувала розвиток науки і культури. Отже, як на території Київської Русі, так і у Західній

Європі у період середньовіччя ніяких значних позитивних змін у справі навчання та виховання сліпих не відбулося.

Своєрідна революція по відношенню до сліпих відбулась в епоху Відродження (XIV-XVIст.). Ідеї гуманізму та антропоцентризму призвели до зміни поглядів на статус та можливості людей з вадами зору. Педагогічні ідеї в ученнях Т.Мора (1478-1535), Е.Роттердамського (1466-1536), Я.А.Каменського (1592-1670), Д.Локка (1632-1704), не дивлячись на утопічність деяких поглядів, релігійність у визначенні задач та змісту навчання, відіграли значну роль у розвитку педагогічних наук. Зміни, що відбувались в суспільстві, в його ідеології та рівні розвитку педагогічних та інших наук, здійснили значний вплив на погляди щодо фізично дефективної людини. Під впливом ідеології епохи Відродження у XVII ст. в Європі відбулася переоцінка цінностей, на основі якої значно виріс соціальний статус незрячого в суспільстві, завдяки чому з'явились перші навчальні заклади для них. Створювалося благодатне підґрунтя для розвитку талантів і реалізації можливостей у розвитку особистості інвалідів по зору.

Видатний педагог епохи Відродження Ян Амос Каменський був глибоко впевнений у можливості дати освіту всім аномальним дітям. Він писав: «Виникає питання: чи можна здійснювати освіту глухих, сліпих та відсталих, яким внаслідок фізичного недоліку неможливо в достатній мірі привити знання? – Відповідаю: з людської освіти неможливо виключити нікого, крім нелюдини»[93].

Необхідно звернути увагу на об'єднання сліпих, які були першою спробою організованого руху людей з вадами зору. Об'єднання сліпих братств, що створювались у різних країнах (Китай, Японія, Франція, Італія та ін.), ставили за мету досягати високих результатів у різних сферах діяльності. Наприклад, в Англії у середині XVII століття подібні братства в пошуках шляхів для самостійного існування здійснювали наступне: сліпих навчали добре орієнтуватися при пересуванні вулицями Лондона і іноземцям пропонували послуги сліпих у якості провідників. Ця діяльність користувалась попитом, адже навіть зрячим у туманні дні та вечори досить легко було заблукати в заплутаних вулицях середньовічного міста [154]. Створення подібних організацій сліпих і їх діяльність сприяла

позитивному сприйманню сліпих з боку суспільства. Подібна професійна діяльність дозволяла вирішувати ряд важливих питань: удосконалення навичок просторової орієнтації; удосконалення навичок ходьби; покращення функціональних можливостей.

Таким чином, завдяки діяльності подібних об'єднань з'явились передумови для включення сліпих у активну фізкультурну діяльність.

Наукові праці Д.Дідро «Письма о слепых в назидание зрячим», «Энциклопедия в разделе «Слепой»», сприятливі економічні та політичні передумови, що склалися у Франції на кінець 80-х років XVIII ст., через досвід індивідуального навчання сліпих сприяли створенню науково обґрунтованої системи їхнього навчання [53].

Неможливо зрозуміти і пояснити історію навчання та виховання дітей з розумовими та фізичними недоліками і необґрунтовано прогнозувати розвиток адаптивної фізичної культури, якщо розглядати історичні факти поза контексту розвитку цивілізації, в якому і криються соціокультурні причини цих змін.

Дослідження еволюції відношення держави та суспільства по відношенню до осіб з відхиленнями в розвитку від античних часів до наших днів, проведене російським вченим М.М.Малофєєвим [209], дозволило виділити п'ять переломних періодів даного процесу:

I період (VIIIст до н.е – XIIст. н.е) – від агресії і нетерпимості до усвідомлення необхідності догляду інвалідів;

II період (XII-XVIII ст.) – від усвідомлення необхідності догляду за інвалідами до можливості навчання глухих і сліпих дітей; від притулків через досвід індивідуального навчання до перших спеціальних навчальних закладів;

III період (XVIII – початок XX ст.) – від усвідомлення можливості навчання дітей з порушеннями до визнання права аномальних дітей на освіту. Становлення спеціальної освіти;

IV період (початок XX ст. – до 1970 р.) – від усвідомлення необхідності спеціальної освіти для окремих категорій дітей з відхиленнями в розвитку до

розуміння необхідності спеціальної освіти для всіх, кому це необхідно. Розвиток і диференціація системи спеціальної освіти;

V період (від початку 70-х рр. XX ст. до наших часів) – від рівних прав до рівних можливостей, від «інституалізації» до інтеграції.

Використання представленої періодизації у нашому дослідженні дає змогу зрозуміти не лише особливості формування спеціальної освіти людей з вадами розумового та психофізичного розвитку, а й дозволяє побачити динаміку змін у формуванні та розвитку вітчизняної системи фізичної культури для осіб з особливими освітніми потребами (адаптивної фізичної культури). Такий підхід обумовлений тим, що зародження та розвиток адаптивної фізичної культури відбувались в умовах спеціальних закладів освіти для дітей з порушеннями психофізичного та розумового розвитку.

Перші спеціальні школи в Російській імперії для глухонімих дітей було створено у 1806 р., для сліпих – у 1807 р.. Масове відкриття закладів для глухонімих та сліпих відбулось у другій половині XIX ст. Що стосується допомоги розумово відсталим, то можливою вона стала лише зі створенням актів про загальну обов'язкову освіту (1908) і загальну військову повинність. Саме ці законодавчі акти як в Росії, так і в країнах Європи, сприяли організації закладів для розумово відсталих дітей, хоча окремі прецеденти створення адекватних умов навчання для даної категорії датуються серединою XIX ст. [69, 238, 257].

Прийняття зазначених законодавчих документів та відкриття на цій основі спеціальних закладів для дітей з вадами психофізичного розвитку призвели до змін в освітній і виховній діяльності по відношенню до інвалідів. Згідно до вимог суспільства формувався зміст навчання даної категорії населення.

Фізична культура з античних часів входила до обов'язкових предметів у навчанні та вихованні дітей. Недарма давні греки, щоб указати на низький культурний рівень людини, говорили: «Він не вміє ні писати, ні читати, ані плавати». Цим вони підкреслювали єдність фізичного та інтелектуального в розвитку особистості і прагнули досягти досконалості в розумовому та фізичному розвитку. Згодом, у середні віки, ці ідеї були знехтувані, а фізичне виховання

застосовувалося лише з огляду на його практичне значення в підготовці військових. Тому невипадково, що в Росії у середині XVIII ст. першими закладами, де здійснювались фізкультурні заняття та проводилась підготовка фахівців даного напрямку діяльності, були військові училища [215].

На початку XIX ст. фізичне виховання вводиться як обов'язковий предмет у військових та деяких цивільних навчальних закладах. У цей час на території Західної Європи формуються фізкультурно-спортивні клуби (гімнастичні, атлетичні). З другої половини XIX ст. подібні клуби виникають у Росії. Так, на початку XX ст. в Києві, Одесі, Харкові, Ялті, Львові були створені гімнастичні товариства [55].

Не зважаючи на те, що зміст навчально-виховної роботи спеціальних навчальних закладів для дітей з вадами зору та слуху у Росії XIX століття базувався в основному на досвіді роботи подібних європейських закладів, простежуються спільні риси у використанні фізичного виховання як навчальної дисципліни у вітчизняних масових навчальних закладах.

Зокрема, Е.Ю.Дорошенко відзначає, що фізичне виховання дітей та молоді у XIX ст. носило стихійний, неорганізований характер [55]. За даними О.І.Скребицького, введення в практику роботи спеціальних шкіл занять з фізичного виховання (гімнастика, ігри) також носило несистемний характер [204]. Бажання подібних закладів покращити навчально-виховну роботу з особливими дітьми базувалось на різних поглядах, застосовувались різні прийоми і, як наслідок, кожен з цих закладів мав свої підходи до організації та проведення навчально-виховного процесу.

Але, не зважаючи на ці факти, вже в кінці XIX на початку XX ст. заняття з фізичного виховання стали невід'ємною частиною навчально-виховного процесу у школах, що працювали з особливими дітьми.

З огляду на періодизацію, здійснену М.М.Малофєєвим, стає зрозумілим, що масове застосування фізичного виховання як складового компонента навчання у роботі з інвалідами стало можливим лише зі створенням спеціальних закладів освіти (III період) у кінці XVIII на початку XIX. Визнання права аномальних дітей

на освіту дозволило створити спеціальні навчальні заклади спочатку у західноєвропейських країнах, а згодом і у нашій країні. Формування та розвиток системи спеціальних освітніх закладів для дітей з різними видами патології (розумової, зорової, слухової) відбувалось нерівномірно, як в умовах нашої країни, так і в країнах Західної Європи та США. Так само і формування та розвиток фізичної культури для осіб з вадами в розвитку (адаптивної фізичної культури) відбувались зі своїми особливостями.

Аналіз наукових робіт, присвячених вивченню історії розвитку олігофренопедагогіки (В.І.Бондар), сурдопедагогіки (М.Д.Ярмаченко) та тифлопедагогіки (В.О.Феоктістова, Т.П.Свиридюк, Т.А.Гроза), свідчить, що, не зважаючи на багато спільного, хронологічно етапи їх розвитку не співпадають [21, 178, 237, 257]. Це пов'язано не лише з особливостями їх формування, а й із різними підходами авторів щодо виділення основних критеріїв, що визначають періоди розвитку корекційної педагогіки. Так, виділення етапів розвитку олігофренопедагогіки базувалося на основі аналізу економічних, політичних та соціальних чинників, а також основних ідей щодо навчання та виховання дітей з вадами інтелекту; в основу періодизації історії сурдопедагогіки було покладено провідні методи у навчанні глухих; тифлопедагогіки – етапи соціалістичного розвитку, а також провідні ідеї у вихованні сліпих і слабозорих та особливості їх реалізації в конкретний історичний період.

В основу запропонованої нами періодизації АФК покладено соціально-культурні зміни в розвитку суспільства на кожному історичному етапі, які давали поштовх до нових розробок у фізкультурній роботі з інвалідами по зору. Дана періодизація розвитку теорії і практики АФК у системі навчання та виховання осіб з вадами зору демонструє основну ідею, ключові моменти у роботі зі сліпими та слабозорими на різних історичних етапах. Вона пов'язана з розвитком тифлопедагогіки в цілому, але не співпадає з періодизацією розвитку тифлопедагогіки, здійсненою В.О.Феоктістовою , Т.П.Свиридюк та Т.А.Грозою, оскільки перша великою мірою залежить від розвитку фізичної культури як науки (таб. 2.1)

Таблиця 2.1

Періодизація розвитку теорії та практики АФК у системі навчання та виховання осіб з вадами зору

№	Періоди	Назва етапу	Стисла характеристика етапу
1	Перший період 1784-1881	Донауковий	Відкрито перші навчальні заклади для дітей зі зниженим зором. Відбувається накопичення практичного досвіду, розробка та апробація в окремих закладах різноманітних занять з АФК. Реорганізація у 1881 р. Маріїнського піклування сліпих воїнів у піклування імператриці Марії Олександрівни для сліпих дозволила створити позитивні умови для розвитку тифлопедагогіки загалом та ФК, зокрема.
2	Другий період 1881-1917	Узагальнення практичного досвіду	Відкрито велику кількість шкіл для сліпих дітей. Заняття з ФК стали розповсюдженими майже в усіх навчальних закладах для сліпих дітей. Узагальнення практичного досвіду дало змогу визначити мету, задачі та засоби фізичного виховання.
3	Третій період 1917-1941	Розвиток нормативної бази	Державна підтримка спеціальних закладів освіти для дітей зі зниженим зором у вигляді законотворчих актів та постанов. Залучення майже усіх дітей до навчальних занять. Початок роботи гуртків та секцій з різних видів спорту серед сліпих та слабозорих.
4	Четвертий період 1945-1967	Розвиток науково-методичного забезпечення занять з ФВ	Створення першої програми з фізичного виховання для сліпих. Перші наукові статті, підручники та дисертаційні дослідження з тифлопедагогіки. Активізація спортивно-масової роботи серед сліпих та слабозорих дітей.
5	П’ятий період 1967-1990	Акцентована увага на розвиток рухових якостей та корекцію фізичного розвитку	Відкриття у 1967 році у м Горькому проблемної лабораторії фізичного виховання дітей з порушенням зору. Створення наукового підґрунтя занять з АФВ завдяки розробкам наукової школи Б.В.Сермеева. Створення передумов до виділення АФК в окрему наукову галузь.
6	Шостий період з 1991-го	Інтеграції в суспільство через заняття АФК	Виділення АФК в окрему інтегративну науку. Активна участь в паралімпійському русі. Розробка нових рекреаційних та навчальних програм.

У визначеній нами періодизації випадає хронологічний період з 1941 по 1945 роки, оскільки під час Великої Вітчизняної війни сліпі та слабозорі знаходилися в евакуації. Хоча у дослідженні А.В.Орлова на прикладі Харківської школи-інтернату для сліпих зазначається, що у роки війни у даному закладі здійснювалася навчально-виховна робота [152]. Згідно з його даними, заняття з фізичного виховання були складовою частиною навчально-виховного процесу. Разом з цим ніяких принципових відмінностей у змісті та організації цих занять визначити не вдалося. Саме тому цей історичний етап не висвітлюється у дослідженні.

Запропонована періодизація АФК дозволяє дослідити роль теорії у вирішенні практичних завдань, що постають при роботі зі сліпими та слабозорими. В одних випадках теорія є рушійною силою, що створює передумови для розвитку практики, а в інших, навпаки, гальмує та заважає вирішенню практичних завдань. Крім цього, дослідження розвитку теорії та практики АФК дозволяє обґрунтовано прогнозувати подальший розвиток цього перспективного напрямку в роботі з дітьми, що мають вади зору.

2.2. Характеристика донаукового етапу розвитку фізичної культури в роботі з дітьми, які мають порушення зору (1784 - 1881)

Початок систематичного навчання сліпих у світі припадає на кінець XVIII початок XIX століття, і пов’язано з ім’ям відомого французького тифлопедагога В.Гаюї. Вдалий досвід навчання сліпого юнака письма, читання та музиці увійшов в історію тифлопедагогіки, ставши своєрідним каталізатором розвитку науки про методи навчання сліпих. Поява першої школи сліпих у Франції в 1784 р. стала поштовхом у розвитку широкої мережі подібних шкіл у світі [205]. Перші навчальні заклади для сліпих з’явилися в Європі майже одночасно (таб. 2.2).

У Північній Америці, а саме в США, перший навчальний заклад для сліпих було відкрито у 1832 р. у місті Бостоні [10].

Таблиця 2.2

Перші навчальні заклади для сліпих в Європі

№	Рік створення	Країна	Місто
1	1784	Франція	Париж
2	1791	Англія	Ліверпуль
3	1801	Шотландія	Единбург
4	1801	Англія	Лондон
5	1806	Германія	Берлін
6	1806	Росія	Петербург
7	1806	Австро - Угорщина	Відень
8	1807	Австро - Угорщина	Прага
9	1808	Голандія	Амстердам
10	1818	Італія	Неаполь

Зі створенням перших шкіл сліпих перед керівництвом та вчителями виникла ціла низка питань. В першу чергу необхідно було вирішити питання наповнюваності змісту навчальних планів та програм. Спрямованість на ремісничу підготовку сліпих вносила свої корективи щодо організації та проведення навчально-виховного процесу в подібних закладах. Значною перешкодою в оволодінні навчальним матеріалом, за визначенням тифлопедагогів того часу, були аномалії фізичного розвитку. Зокрема, відомий австро-угорський вчитель школи сліпих Іоган Вільгельм Клейн у своїй роботі 1819 р. «Книга для вчителів з навчання сліпих» звертав увагу на погано розвинені руки сліпих. Він писав: «Сліпому руки замінюють очі, тому погано розвинені руки є значною перешкодою при навчанні» [218]. У зв’язку з цим він розробив спеціальний тренажер для зміцнення пальців.

Включення занять з фізичного виховання на цьому історичному етапі було спрямовано на виправлення недоліків фізичного розвитку, які заважали оволодінню ремісничими спеціальностями.

Ідеї відомих зарубіжних тифлопедагогів першої половини XIX ст., таких як Л.Брайля, В.Гаюї, С.Гоу, К.Грегорі, І.Клейна, А.Цейна про всебічний та гармонійний розвиток сприяли застосуванню фізичних вправ у навчально-виховному процесі закладів для сліпих [204, 218].

Розкриваючи питання становлення АФК на першому історичному етапі, неможливо не згадати діяльність Фрідріха Фребеля (1782-1852). Педагогічні принципи Ф.Фребеля, не зважаючи на майже вороже ставлення з боку деяких педагогів того часу, широко застосовували в роботі з дошкільниками та молодшими школярами в середині та другій половині XIX ст.

Як педагог, Ф.Фребель був послідовником Песталоцци, але він значно розширив основи його системи виховання та навчання. Початкове виховання він пропонував здійснювати через гру, визначаючи її як перший з проявів діяльності дитини. Саме через спеціально організовану гру здійснювалося фізичне та розумове виховання дитини. У своїй системі Фребель надавав особливого значення праці, вважаючи її одним із найдієвіших важелів виховання. Мету виховання він убачав у всебічному та гармонійному розвитку дитини.

М’яч він назвав першим «даром», першим посібником фізичного та розумового розвитку дитини. Вправи з м’ячем складаються з дуже простих прийомів, які передбачають розвиток м’язів кисті та пальців. Наступним етапом навчання, на його думку, виступають рухливі та гімнастичні ігри, що, в основному, проводяться на свіжому повітрі з акомпануванням піснями.

Систему занять за методикою Ф.Фребеля з успіхом застосовували в роботі зі здоровими дітьми в першій половині XIX століття в Європі, тому було вирішено провести дослідження впливу даної методики на розвиток сліпих. Результати апробації цієї методики, проведені у Дрезденському інституті сліпих Ф.Фребелем, не задовольнили автора, тому він дійшов хибного висновку, що виховувати сліпих за його системою неможливо. Хибність цих висновків довели послідовники фребелівського методу, які на практичному досвіді показали невід’ємність та необхідність цих занять у роботі закладів для дітей з особливими потребами. Зокрема, одна з найкращих на той час у світі підготовча школа для сліпих в

м.Моріцбург (Саксонія), очолювана доктором Краузе, з успіхом застосовувала вищезазначений метод з 1873 р. Рухливі ігри в цьому закладі розглядалися як «гімнастика першого дитячого віку» і як підготовка до шкільної гімнастики. Велику увагу надавали стройовим вправам (маршируванню). Широко використовували хороводні дитячі ігри, що являли собою прообраз сучасних занять з ритміки. Під час проведення цих вправ робився акцент на розвиток основних рухів: ходьби, бігу, стрибків тощо. Завдяки їх використанню вчителі відмічали позитивний вплив ігор не лише на удосконалення рухів, а й на розумовий розвиток сліпих дітей [204].

Розглядаючи питання становлення ФК, слід звернути увагу на наступні факти:

1) розвиток науки та практики виховання сліпих в Західній Європі, Північній Америці та Росії гальмувався тим, що всі заклади існували на благодійні кошти, яких не вистачало;

2) завдання та зміст освіти кожного навчального закладу обумовлювались поглядами та рівнем знань замовника, директора та вчителів;

3) приватний характер шкіл та «інститутів» призвів до відсутності зв’язків між закладами навіть в межах однієї країни;

4) досвід роботи узагальнювався вузьким колом людей , які досить часто не були педагогами

У 60-х роках XIX ст. за ініціативою Г.Армітеджа було створено «асоціацію британських та іноземних сліпих», що стало початком об’єднання діяльності училищ сліпих [14]. Провідну роль у поєднанні сил тифлопедагогів першого періоду відіграли міжнародні з’їзди вчителів шкіл та «інститутів» сліпих, які було започатковано у 1873 р. у Відні (Австро-Угорщина), а також національні з’їзди, куди запрошувались представники інших країн. Ініціатором французьких з’їздів виступила асоціація В.Гаюї, англійських – Королівське товариство сліпих, американських – інститут імені Перкінса, німецьких – доктор Бюрклен, доктор Бютнер, С.Геллер та інші. Міжнародні з’їзди проводилися кожні три роки (таб. 2.3)

Таблиця 2.3

Міжнародні з'їзди тифлопедагогів та спеціалістів по роботі зі сліпими , що проводились у Європі у другій половині XIX століття

№	Рік проведення	Місце проведення
1	1873	Відень (Австро-Угорщина)
2	1876	Дрезден (Германія)
3	1879	Берлін (Германія)
4	1882	Фракфурт на Майні (Германія)
5	1885	Амстердам (Голандія)
6	1888	Кельн (Германія)
7	1891	Кіль (Германія)
8	1895	Мюнхен (Германія)
9	1898	Штеглиц-Берлінський (Германія)
10	1901	Бреслав (Германія)

Проведення з'їздів тифлопедагогів створило передумови розвитку науки про освіту і виховання сліпих дітей. У цей період було визначено специфічні задачі, зміст і принципи навчання дітей з вадами зору.

Відбулася диференціація дефектологічної науки. Психологія першою виокремилася із загальної системи наук про навчання та виховання сліпих.

Диференціація відбулася і в практиці навчання дітей з вадами зору – відкрилися перші заклади для слабозорих, глухонімих та розумово відсталих сліпих дітей.

Значну роль у поширенні досвіду навчання і виховання сліпих відіграли періодичні видання. Перший у світі журнал про роботу зі сліпими «Blindenfreund» (друг сліпих) почали видавати в Німеччині з 1853 р. за ініціативою доктора Меккера.

В 70-х роках XIX століття в тифлопедагогіці склалися два напрямки (підходи) у навчанні сліпих, які умовно отримали назву французький та німецький.

Ці напрямки різнилися розумінням впливу сліпоти на пізнавальну діяльність і формування особистості сліпого, завданнями і змістом, а також методами навчання.

Не зважаючи на значні відмінності вищезазначених підходів, представники обох напрямків надавали великого значення заняттям з фізичного виховання сліпих дітей, вбачаючи в них ефективний засіб підготовки їх до праці та виправлення власних фізичних недоліків.

У навчальних закладах Франції, Англії, Австро-Угорщини, Німеччини та США активно застосовувалися заняття з гімнастики та рухливі ігри, які поступово зайняли досить важливе місце у навчально-виховній роботі зі сліпими. Прийняття в ряді країн закону про обов'язкове початкове навчання дітей з глибокими порушеннями зору (США – 1856, Пруссія – 1871, Саксонія – 1872, Австро-Угорщина – 1883, Англія – 1893, Франція – 1898) стало своєрідним визнанням сліпого як повноцінної особистості з боку суспільства.

Не дивлячись на те, що перші школи для сліпих в Європі відкрились майже на 50 років раніше, ніж в США, саме Сполучені Штати виступили піонерами у вирішенні деяких проблем тифлопедагогіки. Саме в цій країні відбулись перші в світі з'їзди вчителів шкіл для сліпих, які було започатковано у 1853 р. Вдалий досвід у навчанні сліпоглухонімої Л.Бріджман та групи дітей з «корисним зором» в інституті імені Перкінса створив передумови для диференційованого навчання дітей з важкими формами порушення зору.

Засновником американської науки та практики навчання сліпих вважають Самуіла Гоу (1801-1871). Поділяючи погляди передових європейських тифлопедагогів, С.Гоу вимагав всебічної освіти та виховання сліпих. Уже в 60-ті роки XIX століття американські тифлопедагоги велику увагу приділяли заняттям з фізичного виховання, а саме гімнастиці, загартовуванню організму та розвитку органів відчуття [96].

Практичний досвід американської тифлопедагогіки середини XIX ст. у галузі фізичного виховання сліпих дозволив значно розширити на наступному історичному етапі знання про форми та засоби фізкультурних занять у роботі зі

сліпими дітьми. Діяльність американської педагогіки було спрямовано на вирішення практичних завдань, що іноді зашкоджувало науковості викладання предметів.

У Росії першу школу для сліпих було створено у 1806 р. в Петербурзі за активної участі прогресивного французького тифлопедагога В.Гаюї. Уточнюючи основні завдання навчання, В.Гаюї писав міністру освіти Росії Завадському: «Необхідно надати сліпим можливості займатися, позбавити їх від поганих звичок і пороків. Повернути суспільству праздні, але здорові руки поводирів, що існують за рахунок благодійників. Надати бідним людям джерело існування та позбавити їх від жебрацтва» [239]. Вирішення зазначених завдань не в останню чергу покладалося на заняття з фізичного виховання.

Не зважаючи на раннє відкриття першої школи, початок систематичного навчання сліпих у Росії та розвиток вітчизняної тифлопедагогіки розпочався у 70-ті роки XIX ст. Об'єктивними причинами цього стали відміна кріпосного права, активний розвиток капіталізму в Росії та реформи 70-х років XIX в галузі народної освіти. При цьому на території України першу школу для сліпих (Галицький заклад для сліпих) було відкрито у 1851 у м. Львові [178].

Необхідно відмітити, що на кінець досліджуваного етапу в світі нараховувалося майже 150 навчальних закладів для осіб з вадами зору. Провідними в галузі тифлопедагогіки були представники Франції, Англії, Австро-Угорщини, Німеччини та США. Саме в цих країнах було відкрито найбільші в світі навчальні заклади для сліпих: Національний Паризький інститут, Нормальний королівський коледж в Лондоні, інститут сліпих у Празі, Дрезденський інститут сліпих, інститут імені Перкінса.

Тифлопедагогіка як наука в цей період лише визначила свій предмет та методи дослідження. У виникненні та розвитку шкіл, училищ, коледжів та «інститутів» для осіб із глибокими порушеннями зору було багато спільного в різних країнах світу. Відсутність взаємозв'язку між навчальними закладами в першій половині XIX ст., приватний характер та фінансування за рахунок благодійних коштів значно обмежували можливості тифлопедагогів. Суттєво

різнилися задачі та зміст навчально-виховної роботи. Термін навчання був різним навіть у межах однієї країни.

Значну роль у поєднанні сил тифлопедагогів першого періоду відіграли національні та міжнародні з'їзди. Ідеї провідних педагогів першої половини XIX століття та практична робота зі сліпими сприяли застосуванню фізичних вправ в навчально-виховному процесі закладів для сліпих. Поступово гімнастика та фребелівські заняття стали невід'ємною частиною навчальних планів та програм закладів для сліпих дітей за кордоном. Однак, за визначенням А.Н.Скребицького, гімнастика, не зважаючи на її велике значення для розвитку сліпих та позитивний досвід застосування провідними закладами Європи та США, досить рідко зустрічалася серед навчальних предметів у закладах для сліпих у Росії. Основною причиною цього було відсутність спеціалістів та методик викладання, а також нерозуміння важливості фізичного виховання у навчанні сліпих дітей.

Отже, на даному історичному етапі відбулось включення ФК у вигляді гімнастики та фребелівських занять у навчально-виховний процес закладів для сліпих. Накопичення практичного досвіду дозволило показати необхідність фізкультурних занять у роботі зі сліпими дітьми і забезпечити розробку нових форм, засобів та методів АФК на наступному історичному етапі.

2.3. Становлення та розвиток фізичної культури в теорії та практиці тифлопедагогіки на етапі узагальнення практичного досвіду (1881- 1917)

Початок другого етапу в Росії тісно пов'язано з реорганізацією у 1881 р. Маріїнського піклування сліпих воїнів в піклування імператриці Марії Олександрівни про сліпих, на яке покладались обов'язки організатора навчання сліпих дітей в Росії. Важливу роль у цьому процесі відіграв К.К.Грот. Характеризуючи його як людину та спеціаліста, директор Дрезденського інституту сліпих пан Бютнер сказав наступне: «До нас приїжджає багато росіян, але вони зазвичай приходять понюхати й ідуть. Не так діяв К.К.Грот, він звертав увагу на все, помічав те, на що інші не звертали уваги. Він, можна сказати, став спеціалістом

у нашій справі» [42]. Його енергія та талант організатора дозволили за короткий проміжок часу (з 1881 по 1898 роки) відкрити 23 училища для сліпих у різних куточках Росії. Перше училище було відкрито у 1881 р. у Петербузі. На Україні перше училище піклування імператриці Марії Олександрівни про сліпих було відкрито у Києві у 1884 р., у 1886 р. – у Харкові, у 1887 р. – в Одесі, у 1893 р. – у Чернігові і у 1894 р. – у Полтаві. Саме починаючи з 1881 року навчання сліпих в Росії стає централізованим. Незважаючи на благодійний характер, всі заклади для сліпих працювали за єдиним навчальним планом та програмами. Прийом дітей здійснювався за єдиними правилами по всій країні. Росія стала першою в світі державою, в якій вдалося поєднати всі заклади для дітей з вадами зору під єдиним керівництвом. Цей шлях розвитку пратики навчання сліпих розцінюється вітчизняними тифлопедагогами як позитивний факт.

Важливим джерелом інформації для вітчизняних фахівців стало видання першого у Росії журналу про роботу зі сліпими «Русский слепец». Це була ідея О.К.Адеркаса, яку він реалізував на практиці. З 1889 р. роботою журналу почав піклуватися Г.П.Недлер. З 1890 р. журнал почав виходити зі зміненою назвою «Слепец». На сторінках журналу переважну більшість матеріалів складали перекладені статті зарубіжних фахівців, які стали цінним джерелом інформації у нашому дослідженні. Завдяки ним ми мали змогу побачити об’єктивне відображення постановки питання організації навчально-виховної роботи зі сліпими у різних країнах світу. Поступово, з накопиченням досвіду вітчизняняними фахівцями, почали з’являтися цікаві статті, присвячені розв’язанню проблем навчання та вихвання сліпих у Росії.

На початковому етапі роботи піклування вдалося поєднати зусилля усіх зацікавлених вчителів та науковців, але вже у кінці 80-х років XIX століття виник розкол серед тифлопедагогів. Прогресивні науковці та практики вимагали введення загальнообов’язкового навчання для сліпих дітей, соціальних прав для випускників шкіл та затвердження передових методів навчання. Саме цих питань стосувалась програма попечителя Харківського училища К.Ф.Лейко, яка відображала прагнення усіх демократично налаштованих тифлопедагогів та суспільних діячів. Але її

реалізація на той час була неможливою внаслідок політичного та економічного становища в Росії.

Згідно досліджень В.О.Феоктістової саме на цьому історичному етапі відбулося виділення з тифлопедагогіки тифлопсихології та окремих методик [238].

Сторічний досвід роботи навчальних закладів для сліпих в Європі та США показав неохідність фізкультурно-оздоровчих занять для формування гармонійно розвиненої особистості. Лікарі та тифлопедагоги вказували на важливе значення фізичного виховання у вихованні сліпих дітей. Це питання уважно вивчалося і обговорюрювалося в процесі роботи національних та міжнародних з'їздів. Так, на шостому міжнародному з'їзді (м.Кельн 1888р.) доктор Іонен, лікар Дюренського інституту, в доповіді «Про гігієну в закладах для сліпих» наголошував: «Для покращення здоров'я сліпих особливо корисні рухливі ігри, прогулянки та гімнастика...Необхідно мати обладнані ігрові майданчики» [3].

У доповіді викладача Віденського імператорського інституту сліпих г-на Ценцема «Гімнастика для сліпих» було запропоновано детальну програму для викладання гімнастики сліпим. На відміну від негативного погляду стосовно занять на гімнастичних снарядах та апаратах, який панував на той час у Континентальній Європі, Ценцем дотримувався наступних поглядів: «Незалежно від вільних рухів сліпі повинні займатися гімнастикою і на гімнастичних апаратах.» [3]. Конгрес постановив запропонувати закладам апробувати програму на практиці і результати обговорити на наступному конгресі.

З даної проблеми також було розглянуто реферат г-на Шредера (Данціг) «Про значення ігор в училищах для сліпих». У своїй роботі автор писав : «Крім звичайних предметів, що викладаються в народних школах, сліпих слід навчати ліпленню, ручній праці, гімнастиці, музиці, співам, проводити Фребелівські заняття. Ці предмети найбільш підходять для усунення створених сліпотою фізичних та розумових недоліків і підготовки учнів до практичної діяльності. Вказівка на ці предмети здається необхідною з огляду на те, що деякі з них зовсім не викладаються або викладаються в недостатньому обсязі [3].

Дані питання почали висвітлюватися у спеціальній літературі. Так, Т.Р.Армітедж у своїй науковій праці «Про виховання сліпих і їх заняття», визначаючи необхідні якості потрібні для життя сліпих виділяв фізичний розвиток, твердість характеру, моральну порядність, відсутність дурних звичок, розуміння людей та інше [14].

Моріс Сізеран у роботі «Слепец о слепцах», що вийшла в Росії у 1891 р., акцентував увагу на необхідності активізації рухового режиму та створення умов для розвитку просторової орієнтації.Крім цього він зазначив, що використання природніх факторів в поєднанні з рухами являють собою необхідну складову у вихованні сліпої дитини [196].

Незважаючи на досить велику кількість матеріалів з навчання та виховання сліпих кінця XIX початку XX ст., найбільш ґрунтовною виявилася наукова праця А.І.Скребицького «Виховання і освіта сліпих та їх догляд на Заході». Вражає не лише обсяг (понад тисяча сторінок), але й глибина аналізу розглянутих матеріалів. Проаналізувавши та систематизувавши найкращий досвід європейських та американських спеціалістів роботи зі сліпими, він створив посібник, у якому можливо було знайти відповіді на велику кількість запитань, пов’язаних із навчанням, вихованням та доглядом за сліпими, багато з яких є актуальними і сьогодні. Метою навчання закладу для сліпих, на думку автора, є фізичний, моральний та розумовий розвиток сліпих, рівно як і підготовка їх до життя. Серед питань, висвітлених у даній науковій праці, одним із провідних виступає питання фізичного виховання, що було обумовлено слабким фізичним розвитком сліпих внаслідок відсутньої мотивації до дій, що виникли внаслідок порушень зору. «Дитина що втратила зір, вражає своїм хворобливим виглядом. Слабкі м’язи, невпевнена ходьба, порушення постави... В усьому помітні невпевненість, в’ялість, неповороткість» [204]. Зокрема, автор відзначає, що дослідження, проведені в Бостонському інституті сліпих, підтвердили відставання сліпих дітей від зрячих за антропометричними показниками (зріст, вага, об’єм грудної клітини) та показниками спритності і сили.

А.І.Скребицький наголошує на тому, що позитивний вплив вправ відбивається не лише на фізичному, але й на розумовому розвитку, починаючи з першого року життя дитини. Провідними засобами в подоланні зазначених недоліків виступають гімнастика, рухливі ігри та Фребелівські заняття. «Важливе значення гімнастики, у справі фізичного виховання сліпих і їх тілесного розвитку не підлягає найменшим сумнівам, і нічим іншим не може бути замінено...Зрячий юнак може обійтись без гімнастичних вправ, а сліпому вони необхідні. Вони ніби винайдені для користі сліпих... Там, де сприяють і підтримують рухливі ігри, діти слухняні, веселі та задоволені; протилежне помічають там, де гальмують постійними заборонами ці прояви» [204].

Аналіз роботи найкращих у світі на той час закладів, здійснений А.І.Скребицьким, дозволив зробити нам наступні висновки щодо оптимальної організації та проведення занять з фізичного виховання у досліджуваний історичний період:

1. Для успішного проведення занять з гімнастики учнів слід поділяти за віком, зростом, фізичним розвитком і навчати окремими групами, які після виконання поставлених задач поєднують.

2. У програму занять необхідно включати вільні рухи та вправи на апаратах (тренажерах і снарядах). До вільних рухів відносять-вправи для формування правильної постави, орієнтування в просторі, вправи для кінцівок та тулуба, біг, стрибки, ходьбу і складні рухи.

3. Особливу увагу необхідно приділяти спеціальній гімнастиці для пальців та кисті (Даний розділ роботи ґрунтовно висвітлено в роботах Гигерля, Фокінга, Герца, Джексона та Гернера).

4. Необхідно дотримуватися гігієнічних вимог щодо проведення занять: одяг слід підбирати достатньо широкий, щоб не обмежувати рухи; влітку заняття краще проводити на свіжому повітрі, а взимку – в гімнастичному залі (за його відсутністю – у їдальні); ірові майданчики на вулиці потребують спеціальної підготовки. Вони мають бути обмеженими земляним валом і обкладені травою з метою запобігання травмам.

5. Заняття для хлопців та дівчат слід проводити окремо. Заняття для дівчат мають проводити жінки (найчастіше вчительки рукоділля), а з хлопцями мають працювати вчителі, але не спеціалісти з гімнастики, тому що, працюючи в певні часи, вони не мають змоги постійно слідкувати за виправленням недоліків.

6. Тривалість, час проведення та кількість занять з фізичного виховання має бути такими: заняття з гімнастики бажано проводити кожен день по одній годині, але не менше чотирьох години на тиждень; кількість годин на ігри залежить від віку, можливостей, сили та інших занять дітей.

7. У дитячих садках та молодших класах училищ слід застосовувати Фребелівські заняття.

Як зазначалося вище, на цьому історичному етапі відбулося виділення з тифлопедагогіки окремих методик. Не стала виключенням і методика фізичного виховання. Незважаючи на те, що заняття з фізичного виховання входили до програми занять навчальних закладів сліпих, зміст, методика і підходи до їх проведення були неоднозначними.

Найбільш прогресивними країнами щодо фізичного виховання сліпих та слабозорих виявилися такі країни, як США та Англія. Так, у Північній Америці на подібні заняття виділялося по 1 годині на день. Крім звичайних гімнастичних вправ до програми було включено заняття на гімнастичних снарядах і апаратах (тренажерах) та різноманітні ігри [216].

Королівський Нормальний коледж у Лондоні (Англія) здобув світову славу завдяки ініціативі сліпого директора цього закладу Френсіса Кемпбелла, який активно пропагував та підтримував заняття з фізичного виховання. Сліпі в Англії не лише займалися гімнастикою, а й плаванням, веслуванням, бігали на роликових ковзанах, піднімалися в гори тощо [204].

В Англії та США суспільство активно підтримувало спортивно-фізкультурну діяльність. Тому ці країни утримували передові позиції в галузі фізичного виховання сліпих довгий проміжок часу.

Директор Бостонського інституту Е.Аллен, вивчаючи досвід фізичного виховання сліпих, був вражений тим фактом, що в континентальній Європі для

гімнастики та ігор на свіжому повітрі були відведені лише невеличкі майданчики, а гімнастика на снарядах майже не застосовувалася [10].

У Франції, Германії та Австро-Угорщині більшість гімнастичних снарядів не використовувалася в зв'язку з тим, що керівництво шкіл боялося можливих негативних наслідків – падіння та травм.

У німецькій тифлопедагогіці питанню фізичного виховання сліпих надавали великого значення. Підтвердженням цьому були плани та програми Штігліцького інституту сліпих, одного з найбільших на той час у Німеччині (таб.2.4) [234].

Таблиця 2.4

Навальний план підготовчого відділення королівського інституту сліпих в Штігліці (Німеччина) на 1889-90 навчальний рік

	Молодші класи	Старші класи
Загальна кількість годин на всі навчальні дисципліни.	37	34
Кількість годин, відведених на гімнастику, рухливі ігри та прогулянки	12	10

З таблиці ми бачимо, що на на фізичне виховання виділялася майже третина із загальної кількості навчальних годин. На заняття з гімнастики відводилось 6 годин на тиждень – у тричі більше, ніж на читання та письмо та удвічі більше, ніж на арифметику.

У німецькій тифлопедагогіці останньої чверті XIX ст. основним змістом фізичного виховання сліпих став «розвиток органів чуття». У школах Прусії, за словами А.І.Скребицького, заняття з гімнастики зводилися до навчання стройовій підготовці за зразками, які були прийнятими в армії. Ця методика не зовсім підходила для сліпих. Проте, позитивним у цих заняттях було те, що дітей привчали до уважності, порядку та чіткості виконання рухів.

Одним з провідних в Європі у вирішенні питань фізичного виховання сліпих на той час вважався інститут для сліпих в Копенгагені (Данія). У даному закладі на

гімнастику виділялося 14 годин на тиждень (для дівчат – 5, старших хлопців – 6, молодших хлопців – 3 години). Діти що навчались у ньому, нічим не відрізнялись від зрячих ані зовнішніми виглядом, ані манерами [204].

Історичний огляд розвитку фізичної культури в Росії неможливо здійснити, не згадавши ім'я К.К.Грота. Відкрите ним у Петербурзі училище для сліпих в програмі мало серед обов'язкових предметів гімнастику. Саме К.К.Грот став першим, хто почав застосовувати рекреаційні заняття в роботі зі сліпими. Створені ним в саду Олександро-Маріїнського училища у 1895 р. так звані «гігантські кроки» стали справжнім джерелом задоволення та розваг для вихованців закладу. К.К.Грот першим розпочав організовувати та проводити курси з освітньої підготовки спеціалістів, які передбачали працювати зі сліпими дітьми. Свої лекції на курсах читав відомий вчений, засновник вітчизняної теорії фізкультурної освіти, професор П.Ф.Лесгафт. У своїх наукових працях він вказував на наступне: «Фізична, розумова та моральна освіта знаходяться в тісному взаємозв'язку, тому займатись одним, залишаючи без уваги інше, просто неможливо» [115]. П.Ф.Лесгафт звертав увагу на словесний опис дій під час виконання вправ.

Викладач Олександро-Маріїнського училища сліпих у Петербурзі С.Павловський у журналі «Слепец» у 1893 р. вважав гімнастику у сліпих одним із найважливіших предметів викладання, завдяки якому покращується м'язова діяльність і виправляються недоліки в рухах» [218].

Однією з визначних подій, яка здійснила значний вплив на розвиток дефектології загалом та тифлопедагогіки, зокрема, став II з'їзд російських діячів з технічної та професійної освіти [176]. З'їзд проходив у Петербурзі з 28 грудня 1895 по 5 січня 1896 року (а старим стилем). Робота XII секції з питань догляду та освіти сліпих, глухонімих та розумово відсталих стала, по суті, першим форумом дефектологів Росії. (под редакцией А.А. Адлер Высочайше разрешенный II съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию 1895-1896г. Секция XII призрения и обучения слепых, глухонемых, и ненормальных детей. М.,1898). Ініціаторами організації секції з питань навчання сліпих виступили: професор Московського університету М.В.Духовський, керівник навчально-

виховного закладу для сліпих П.П.Горячий та завідуюча відділом освіти сліпих при навчальному відділі Політехнічного музею Г.О.Адлер. Організацією роботи цієї секції керувала Ганна Олександрівна Адлер. Основною метою проведення з'їзду було вирішення питань розвитку в Росії навчальних закладів для підготовки кваліфікованих робітників та ремісників, але в ході роботи коло питань, що обговорювались, значно зросло. З'їзд відіграв вагому роль у формуванні російської системи навчання та виховання дітей з вадами зору. На XII-й секції було розглянуто цілу низку питань стосовно дітей з вадами зору, серед яких значну увагу звернули на проблему фізичного розвитку та фізичного виховання даної категорії. Звіти, які надали навчальні заклади для сліпих з усієї Російської імперії, показали наступне:

1. У 15 з існуючих 16 закладів проводилися гімнастичні заняття (у Варшавському інституті гімнастика проводилась, але з невідомих причин ці заняття було припинено).

2. Окремий викладач з гімнастики був лише у 3-х закладах (в інститутах Імператорського Людинолюбивого Товариства та Олександро-Маріїнському училищі).

3. Кількість годин та кількість занять була неоднаковою в різних навчальних закладах (таб.2.5).

Таблиця 2.5

Розподіл годин на заняття з гімнастики в навчальних закладах Російської Імперії у 1895 р.

№	Назва навчального закладу	Кількість годин
1	Заклади Піклування Імператриці Марії Олесандрівни (крім Ревельського училища)	30 хвилин на день (в Ревельському училищі 1 година на день)
2	Інститут для сліпих чоловіків Імператорського Людинолюбивого Товариства	4 години на тиждень
3	Маріїнський інститут Імператорського Людинолюбивого Товариства	2 години на тиждень

4. Заняття з гімнастики проводять в різний час. Одні заклади їх розпочинають до 9-ої ранку, інші до або після обіду, а деякі з 5 до 6 години дня.

5. Ігри та розваги проводилися у 14 закладах для сліпих. Даний розділ роботи включав в себе рухливі ігри, ігри з м'ячем, катання на ковзанах, санчатах, гойдалках та човнах, прогулянки, а також ігри в шахи, шашки, доміно та карти.

6. На ігри в закладах Піклування Імператриці Марії Олександрівни було відведено по 30 хвилин на день (лише в Тверському закладі передбачалось по 45 хвилин двічі на тиждень). В інститутах Імператорського Людинолюбивого Товариства ігри проходили у вільний час. В іграх приймали участь діти молодшого віку.

7. Організовували та проводили ігри вчителі, вихователі, директриси, крім Казанського закладу Піклування Імператриці Марії Олександрівни та інститутів Імператорського Людинолюбивого Товариства, де ігри проводили діти.

На основі аналізу представлених звітів ми мали змогу отримати загальне уявлення щодо постановки питання фізичного виховання дітей з вадами зору в Російській Імперії наприкінці XIX століття. Але більш детальну інформацію з цього питання ми отримали з доповідей М.Вінокурова та І.Ярхо. Зокрема, у доповіді М.Вінокурова «Фізична освіта у школах для сліпих дітей» автором вперше у Росії було здійснено спроба визначити мету, методи та засоби фізичного виховання сліпих дітей. Своїх висновків М.Вінокуров дійшов на основі багаторічного власного досвіду роботи у школах Москви та Петербургу, які були одними з найкращих в Росії та використовували передовий світовий досвід в навчально-виховній роботі зі сліпими дітьми. Навчальні плани та програми шкіл Москви та Петербургу були орієнтовними для всіх шкіл сліпих Росії та України. Саме тому аналіз доповіді М.Вінокурова надав нам змогу визначити стан вирішення питань фізичного виховання сліпих у навчальних закладах України наприкінці XIX ст.

Його спостереження за сліпими дітьми показали, що вони вступають до школи фізично слаборозвинені та апатичні, не вміють бігати та невпевнено володіють ходьбою. Переважна більшість з них має порушення постави. Цей факт

пояснюється умовами перебування в сім'ї, адже досить часто батьки обмежують руховий режим дітей, побоюючись за їх безпеку.

Автор спеціально не вивчав динаміки розвитку фізичних якостей дітей під впливом занять з фізичного виховання, пояснюючи це відсутністю часу (заняття проводилися 2 рази на тиждень по 30 хвилин). Свої висновки дослідник зробив на основі порівняльного аналізу рухових умінь на початку занять та по їх завершенню. Він відзначав, що під час занять діти з вадами зору оволодівають основними видами фізичних вправ, і першими з них виступають ходьба та біг, адже саме вони стають основним засобом пересування і складовою багатьох фізичних вправ.

Основну мету фізкультурних занять М.Вінокуров вбачав у «всебічному та правильному фізичному розвитку дитячого організму» [176]. На думку автора, основними засобами фізичного розвитку виступали: гімнастика, ігри, різноманітні елементарні роботи, плавання, катання на ковзанах та фехтування на рапірах. В основу проведення занять було покладено такі загальнопедагогічні принципи, як доступність, послідовність, систематичність та інші. Разом з цим М.Вінокуров наголошував увагу і на спеціальних, корекційних принципах, які широко використовуються у сучасній тифлопедагогіці, а саме використанні обхідних шляхів та опори на збережені аналізатори. Він підкреслював, що процес навчання має будуватися на основі слухового сприймання, дотикового та м'язового відчуттів.

Аналіз наукової праці М.Вінокурова надав нам змогу визначити п'ять змістовних ліній: освітньо-виховну, корекційну, морально-вольову, оздоровчу та професійно-підготовчу, у яких має реалізуватися мета навчання сліпих дітей.

Не дивлячись на прогресивні погляди, М.Вінокуров не рекомендує використовувати вправи на тренажерах (апаратах) та гімнастичних снарядах, пояснюючи це наступним чином: «Вправи на тренажерах грубі, і стосовно сліпих їх не можна допустити. Якщо вони і розвивають силу верхніх кінцівок, то знижують дотикові відчуття, спритність та м'язове відчуття» [176]. Подібні висновки обумовлені впливом поглядів тифлопедагогів континентальної Європи, які в своїй більшості заперечували використання вправ на снарядах та тренажерах, як таких, що можуть зашкодити сліпим дітям.

Незважаючи на деякі помилкові припущення автора, частина практичних рекомендацій щодо проведення занять з гімнастики не втратили своєї актуальності і сьогодні. Наприклад, засвоєння просторових понять через виконання стройових вправ на початку та впродовж занять з упіхом застосовують у сучасних школах.

Особлива увага в сучасній тифлопедагогіці приділяється іграм, зважаючи на той великий позитивний вплив, який вони здійснюють як на рухові, так і на морально-вольові якості дітей, оскільки у грі потрібно підкорювати свою волю, дотримуватись певних правил і співвідносити власні інтереси з інтересами інших гравців.

Беззаперечне оздоровче та загартовуюче значення рухливих ігор та занять на свіжому повітрі (гімнастика, катання на ковзанах, плавання) робить їх одним з найдієвіших засобів фізичного виховання.

М.Вінокуров рекомендує включати в програму занять різноманітні види елементарних фізичних та практичних трудових дій (пиляння, стругання, копання) та спеціальні вправи, що сприятимуть підготовці до ремісничих занять.

Не зважаючи на той факт, що М.Вінокуров працював у школах Москви та Петербургу, які фінансувались значно краще навчальних закладів для сліпих в інших містах, коштів для закупівлі обладнання та спорядження для занять фізичною культурою не вистачало: «Якщо я не можу добитися впродовж півроку десятка палиць, то годі було б розраховувати на що-небудь більше».

Підводячи підсумки, можна з упевненістю сказати, що навіть враховуючи окремі помилкові висновки автора стосовно змісту навчального матеріалу, недосконаліть методик та суб’єктивність думок, процес навчання базувався на поглядах передових тифлопедагогів та спеціалістів по роботі зі сліпими дітьми і був прогресивним для того часу.

У доповіді І.Ярхо «Фізичний стан вихованців навчально-виховного закладу для сліпих дітей в Москві та лікарський нагляд за ними в цьому закладі» основну увагу було зосереджено на низькому рівні фізичного розвитку сліпих дітей. Зробивши порівняльний аналз фізичного розвитку зрячих вихованців міських училищ Москви і Петербургу з фізичним розвитком незрячих, І.Ярхо відмічав, що

сліпі значно відстають від зрячих. Серед них 50% мають викривлення хребта (у зрячих – 2,3%), на золотуху хворіють 87% сліпих (11% зрячих) і т.д. Автор відмітив позитивні зрушення у фізичному розвитку сліпих під впливом навчальних фізкультурних занять. Щоденні прогулянки, правильний режим харчування та гімнастика, на думку І.Ярхо, покликані сприяти зміцненню здоров'я та виправленню недоліків у фізичному розвитку сліпих [176].

Питання недостатнього рівня фізичного розвитку сліпих також висвітлювалося у роботі А.А. Крогіуса «Процессы восприятия у слепых», яка вийшла у Санкт-Петербурзі у 1909 р. Зокрема, він звернув увагу на недостатній розвиток м'язової системи, зниження м'язової сили у сліпих у порівнянні зі зрячими, а також в'ялість та апатичність. З цього приводу він писав наступне: «Постійно зусрічаючи різноманітні фізичні перешкоди для рухів, сліпі мимовільно обмежують свої рухові прояви, стають інертними у фізичному відношенні. Рухів вони здійснюють відносно мало. Ці рухи вирізняються обережністю, повільністю, в'ялістю» [102].

Питання про значення занять фізичною культурою в житті сліпих розглядалося на сторінках періодичних видань. Зокрема, у газеті «Сліпець» № 7 за 1909 рік було надруковано статтю М.К.Мухіна. Звертаючи увагу на ретельний підбір навчального матеріалу для вивчення у школах для сліпих, він відзначав: «Зазвичай, діти, що вступають в училище з бідних сімей, слаборозвинені, тому їх слід зміцнювати фізично» [239].

Зміст занять з ФК у навчальних закладах для сліпих постійно удосконалювався і поглиблювався. На з'їздах тифлопедагогів, що відбулися в 1902 році в Брюсселі (Бельгія) та в 1908 році в Манчестері (Англія) було всебічно обговорено питання застосування різноманітних спортивних та рухливих ігор. Перевіривши на практиці запропоновані ігри і вправи, науковці дійшли висновків, що ігри та спорт корисні для сліпих і приносять іноді навіть більше користі, ніж гімнастика [28]. Особливу увагу було звернено на озвучення ігрового інвентарю. Браслети з бубонцями рекомендували застосовувати в тих іграх, де необхідно було ловити або, навпаки, утікати. Велике значення надавалося іграм з м'ячем, але м'яч

повинен бути адаптованим до використання сліпими. З цією метою фахівці пропонували розміщувати всередині бубонці або горох. В іграх на точність доцільно було використовувати озвучену ціль, що при влученні сигналізує. В адаптованому вигляді рекомендувались наступні спортивні ігри: теніс, хокей, крокет та інші.

Популярні в ті часи прогулянки та змагання на велотандемах з успіхом застосовувалися в роботі зі сліпими. В англійських школах створювали цілі потяги з 8-9 велосипедів, на яких здійснювали тривалі подорожі (до 100 миль) за місто.

Їзда верхи на конях, не зважаючи на певний ризик, також розглядалась як один із засобів ФК не лише сліпих, а й сліпоглухонімих. Зокрема, сліпоглухоніма Олена Келлер з великим задоволенням їздила верхи. За спеціальних умов (кінь має бути добре видресируваний і прогулянки відбуваються у відгородженому місці) ризик зводиться до мінімуму.

Досить великого значення надавали танцювальним заняттям, що були розповсюдженими в більшості шкіл сліпих. На танці звертали увагу з огляду на їхнє значення для формування м’язової пам’яті, точності та узгодженості рухів. Однак деякі тифлопедагоги були проти використання танцювальних занять в практиці роботи шкіл сліпих. Так, на конгресі тифлопедагогів, що відбувся в 1891 р. у Північній Америці, питання танців між хлопцями та дівчатами стало яблуком розбрату. Деякі учасники конгресу вимагали виключити танці навіть із суспільства зрячих, обґрунтовуючи це тим, що вихователі не можуть знати, що під час цієї розваги здійснюється та про що говориться.

Одним із найкращих на той час закладів для сліпих не лише у Європі, а й у світі був Нормальний коледж для сліпих у Верхньому Норвуді (Англія). Про роботу даного закладу згадували А.Скребицький, Я.Колумбовський, П.Віллей та інші. Всі дослідники звертали увагу, в першу чергу, на різноманітність форм ФК в роботі зі сліпими дітьми. Так Я.Колумбовський, після участі у міжнародному з’їзді у справах сліпих, що відбуся в 1915 р. у Лондоні, у своєму звіті написав наступне: «Гімнастика та фізичні вправи займають видатне місце. В гімнастиці на апаратах та сокольській, сліпі під керівництвом сина Ф.Кемпбелля досягають чіткості та

впевненості рухів. Дівчата катаються на колісних ковзанах, хлопці займаються веслуванням та плаванням. Для занять веслуванням побудовано ставок, а для занять з плавання – басейн». Саме в цьому закладі вперше було піднято питання мотивації до занять ФК. Для підтримки інтересу до ігор та спорту започаткували змагання. Заняття з ФК розглядали не лише як засіб удосконалення фізичних якостей, але й як засіб ознайомлення із навколишнім світом [92].

На початку ХХ ст. відбувся розподіл у навчанні сліпих та слабозорих дітей. Окремі спроби навчання дітей із залишковим зором відбувались значно раніше. Австро-Угорський лікар-офтальмолог Франц фон Техейе ще у 1802 р. висловлював думки щодо роздільного навчання сліпих та слабозорих: «діти, що мають залишковий зір, не повинні розміщатись разом зі сліпими. Їм необхідні особливі умови для навчання» [238]. Лише у 1892 р. в Амстердамському інституті сліпих було організовано два класи для дітей із залишковим зором, але проіснували вони недовго. В 1894 р. у Данії та в 1898 р. у Будапешті також було здійснено подібні спроби, але безуспішно. Батьківщиною перших класів «охорони зору» стала Англія. Відкрита у 1908 р. лікарем-офтальмологом Гартманом школа об'єднала дітей із закладів для сліпих, які мали залишковий зір, та дітей із масових шкіл, які в силу свого зорового дефекту не могли засвоювати навчальний матеріал. Заклад працював за планами та програмами загальноосвітньої школи. Позитиві результати роботи даного закладу сприяли поширенню досвіду у навчанні слабозорих в усьому світі. Спеціальних методик з фізичного виховання в роботі зі слабозорими на той час не було розроблено.

Початок Першої Світової війни в 1914 р. негативно вплинув на соціально-економічний розвиток провідних європейських країн, серед яких була і Росія. Це значно ускладнило роботу не лише закладів для сліпих, а й звичайних шкіл. Хоча робота шкіл не припинялась, фінансування значною мірою погіршилось. Реалізація ідеї загальнообовязкового навчання сліпих стала взагалі неможливою. Лютнева та Жовтнева революції 1917 р. призвели до невизначеності питання про утримання шкіл для дітей з особливими потребами. Благодійні кошти вже не надходили, а

державні ще не виділялися, але, не зважаючи на це, робота не припинялась, навіть видавалась спеціальна література.

Однією з останніх наукових праць, які було опубліковано у видавництві Піклування імператриці Марії Олександрівни про сліпих у 1917 р., була робота Ф.Цеха «Вопросы обучения и воспитания слепых и слабовидящих», яку було перекладено з німецької Г.П.Недлером. Автор відводив важливе місце фізичному вихованню у системі роботи навчального закладу для дітей з вадами зору. На його думку, всі фізичні особливості сліпих є лише побічним наслідком сліпоти. І за умов правильної організації занять з фізичного виховання ці наслідки можна і потрібно виправляти. Спортивні та рухливі ігри, заняття з гімнастики у спеціальних залах та на свіжому повітрі, тривалі прогулянки на природі та в місті повинні були виступити основним інструментом, за допомогою якого можливо з успіхом долати наслідки сліпоти. Особливу увагу він звертав на гру в кеглі, м’яч, біг на ковзанах, веслування [244].

Таким чином, не дивлячись на критичну ситуацію в країні, діяльність фахівців у питанні навчання та виховання дітей з вадами зору не зупинялась. Так, в досліджуваний період значно зросла мережа шкіл для сліпих в усьому світі. Було відкрито перші школи для сліпих в Іспанії, Португалії, Китаї, Індії та інших країнах. В Україні у Києві, Полтаві, Харкові, Кам’янець-Подільському, Одесі, Чернігові та інших містах було створено училища для сліпих. Працювали ці заклади за планами та програмами шкіл Москви та Санкт-Петербургу, що були створені на основі досвіду, запозиченого в кращих європейських школах для сліпих. Всі заклади для сліпих дітей в Росії працювали за єдиними планами та програмами. Заняття з ФК у вигляді гімнастики, рухливих ігор, плавання та прогулянок були включені в програми майже всіх шкіл сліпих.

У Росії та США було проведено перші дослідження фізичного розвитку сліпих дітей у порівнянні зі зрячими, які виявили значне відставання сліпих. Проблеми фізичного розвитку та фізичного виховання сліпих обговорювалися під час проведення міжнародних та національних з’їздів тифлопедагогів та спеціалістів по роботі з цією категорією дітей. Важливість значення занять з ФК стало

беззаперечним не лише в Європі, США, але й у Росії. У Росії було зроблено перші спроби у визначенні мети, задач, засобів та методів фізичного виховання в роботі зі сліпими дітьми. В Європі – розроблено перші методики та програми з гімнастики.

Якщо в період з 1881 по 1900 рр. основою ФК у школі сліпих була гімнастика, то вже з початку ХХ століття важливого значення почали надавати іграм та спорту, які були особливо популярними в Англії та США. Причини цього явища криються у проведенні в 1896 р. в Афінах (Греція) І-х сучасних Олімпійських Ігор. Саме вони стали каталізатором, який сприяв популяризації спортивної діяльності в суспільстві. Позитивний досвід проведення ігор та змагань у практиці роботи шкіл сліпих в Англії та США не лише дозволив знайти нові засоби та форми фізичної культури, але й став передвісником включення сліпих дітей у спортивну діяльність на подальших історичних етапах.

Незважаючи на початок розподілу у навчанні сліпих і слабозорих, який розпочався на початку ХХ ст., окремих методик фізичного виховання у навчанні слабозорих не було створено. Це було пов’язано з відсутністю теоретичних засад та практичного досвіду роботи зі слабозорими дітьми.

2.4. Соціальні умови на етапі розвитку нормативної бази фізичної культури в роботі з дітьми, що мають вади зору (1917-1941)

Суспільно-політична та соціально-економічні кризи в Російській імперії, каталізатором яких була Перша Світова війна, значно погіршили стан справ у всіх сферах діяльності. Результатом протиріч, що виникли у суспільстві, стали Лютнева та Жовтнева революції 1917 р.

Потік благодійних коштів на утримання навчальних закладів для сліпих, починаючи з 1914 р., поступово зменшувався і в 1917 р. майже припинився. Політична та економічна нестабільність поставили заклади освіти для сліпих на межу виживання.

Внаслідок першої світової та громадянської війн, поганих санітарно-гігієнічних умов та голоду кількість сліпих, у порівнянні з 1914 р., значно

збільшилась. В той же час мережа навчальних закладів у Росії та на Україні скоротилась на третину: з 36 , що працювали у 1914 р., до 24 у 1920 р. Не зважаючи на економічні складнощі того періоду, Радянська держава включила заклади для сліпих в загальнодержавну систему навчальних закладів країни. Закріпилося це рішення постановою РНК від 10 грудня 1919 р. «Про узгодження функцій комісаріатів освіти і охорони здоров'я у справі виховання і охорони здоров'я дефективних дітей». Зокрема наголошувалось: «Тілеснодефективні діти (глухонімі, сліпі, каліки) виховуються в спеціальних закладах народного комісаріату освіти» [258].

При Народному комісаріаті освіти у 1917 р. було створено «Шкільно-санітарну раду», яка займалася питаннями охорони здоров'я дітей, постановкою фізкультурної роботи, організацією виховання і освіти відсталих і дефективних дітей. При цій раді з 20 грудня 1917 р. почав діяти «Підвідділ дефективних дітей», який безпосередньо охоплював весь комплекс питань, спрямованих на боротьбу з дитячою дефективністю. До роботи були залучені спеціалісти з великим досвідом роботи: В.А.Гандер, Н.Я.Єфремов, К.Ф.Мухін, А.М.Щербина та ін. Крім цього, в розробці загальної теорії дефектології взяли участь відомі педагоги, психологи та фізіологи: В.М.Бехтерєв, П.П.Блонський, Л.С.Виготський [237].

Після Жовтневої революції мета роботи навчальних закладів для сліпих в умовах нової держави була не зрозумілою не лише вчителям-практикам, а й самим організаторам їхнього навчання і виховання. Це питання вимагало негайного вирішення. Тому вже на першому Всеросійському з'їзді з освіти, що відбувся у 1918 р., у загальному вигляді було визначено мету роботи закладів для всіх категорій «тілеснодефективних» дітей. В.М.Бонч-Бруєвич у своїй доповіді від імені Радянського уряду наголошувала на наступному: «Нова радянська держава вимагає такої організації життя, при якій навіть самий слабкий дефективний зміг би вести самостійне трудове і щасливе існування» [248]. А.В.Луначарський, виступаючи на першому з'їзді діячів з боротьби з дитячою дефективністю, говорив наступне: «Необхідно зробити подібних дітей здоровими для себе і нешкідливими для інших»

[238]. Визначення мети, навіть у загальному вигляді, дозволило розпочати розробку нової структури закладів для даної категорії дітей.

Велика кількість невирішених організаційних та науково-методичних питань у роботі закладів для сліпих, глухих та розумово відсталих спонукали Наркомос до створення Медико-педагогічної консультації на початку 1919 року. В її задачі входило вивчення дефективності, розробка мережі закладів, складання програм, інструкцій, видання літератури, підготовка вчителів-дефектологів та ін. Однак слід відзначити, що основний зміст занять та методи навчання в навчальних закладах для сліпих у період з 1917-1924 рр. мало чим відрізнялись від дореволюційної школи.

Заняття з орієнтування у просторі, сенсорного та фізичного виховання у реалізації поставленої мети, тобто підготовки сліпих дітей до самостійної трудової діяльності, мали зайняти одне з провідних місць. Однак традиційні методи навчання, які базувалися на висновках німецько-саксонської системи навчання сліпих, відсутність нових форм організації та проведення занять з фізичного виховання, а також ряд інших проблем не сприяли покращенню фізкультурно-масової та спортивної роботи.

Дуже гостро перед НКО (Народним комісаріатом освіти) постало питання термінового кадрового забезпечення спеціальних навчальних закладів. Із цією метою з 1918 року у Москві, Петрограді, Києві, Харкові були відкриті курси з підготовки вчителів по роботі з аномальними дітьми [109]. Але подібні кроки не вирішили питання, тому РНК УРСР 13 лютого 1921 р. видала декрет «Про шкільну повинність працівників соціального виховання», згідно якого усі працівники соціального виховання віком до 40 років були оголошені такими, що «підлягають шкільній повинності».Ті з працівників, хто не пройшов упродовж трьох років спеціальних шестимісячних курсів, підлягали судовій відповідальності [108] .

В той же час, згідно рішень І-го Всеросійського з’їзду по боротьбі з дитячою дефективністю з метою покращення положення педагогів та вихователів їх прирівнювали у постачанні до робітників важкої фізичної праці. Ці заходи дозволи в короткий термін забезпечити заклади для сліпих дітей педагогічним персоналом.

На відміну від закладів для глухих дітей, де почали працювали спеціалісти з фізичного виховання, яких готували при Головній військовій школі фізичного виховання у Москві, у закладах для сліпих заняття з фізичного виховання проводили звичайні педагоги, що пройшли шестимісячні курси перепідготовки. [218]. Питання підготовки спеціалістів з фізичного виховання по роботі зі сліпими на даному історичному етапі не розглядалось.

Як зазначає в своїй роботі «Історико-соціальні аспекти розвитку параолімпійського руху в Україні» О.В.Римар, саме у 20-ті роки XX ст. в Україні було розпочато формування організаційної структури інвалідного (адаптивного) спорту. Зокрема, найпершими були сформовані організації, що здійснювали управління спортивним рухом серед глухих, згодом сліпих, а починаючи з кінця 80-х років – серед осіб з порушенням опорно-рухового апарату та вадами розумового розвитку. Поштовхом у цьому став передовий міжнародний досвід, а саме проведення у 1924 р. перших «Олімпійських ігор за версією для глухих» у Парижі (Франція) [171].

Створення в СРСР у 1924 р. Всеросійського товариства сліпих (ВТОС) стало першим кроком на шляху розвитку адаптивного спорту для сліпих в нашій країні. Усі питання, пов’язані з фізичною культурою і спортом сліпих, контролювало Центральне Правління Всеросійського товариства сліпих (ЦП ВТОС). Згідно рекомендацій спортивного відділу ЦП ВТОС у спеціальних закладах для сліпих проводилися заняття з фізичного виховання, створювалися фізкультурно-спортивні клуби і секції з видів спорту та проводилися змагання [218]. З декількох видів спорту проводилися особисті та командні чемпіонати СРСР, і кожна з республік відповідно до своїх можливостей брала участь в організації, проведенні та фінансуванні змагань. Поява першого громадського об’єднання сліпих обумовила появу подібних організацій в інших союзних республіках, але центральної всесоюзної організації сліпих не існувало. Українське товариство сліпих (УТОС) було створено у 1933 р. Не зважаючи на появу УТОС на початку 30-х років, спортивний рух в Україні набув масового поширення лише на початку 50-х років [171].

У провідних європейських та Північно-Американських закладах для сліпих дітей ще на початку ХХ ст. на передній план виступила спортивна змагальна діяльність як один з найдієвіших засобів у подоланні ізольованості дітей. Спортивний рух інвалідів у 20-ті роки минулого століття вийшов у світ на якісно новий виток. Причина цього явища, як зазначалось вище, крилася у позитивному міжнародному досвіді проведення у 1924 р. у Парижі Олімпійських ігор для глухих [24]. Фізична культура і спорт на міжнародному рівні стали об'єднуючою ланкою, що дозволили вести активний спосіб життя, бути повноцінною складовою суспільства. Вони створили умови для сумісної діяльності та спілкування не лише між інвалідами, але й надали можливості на рівних зі здоровими приймати активну участь у житті суспільства.

В СРСР спортивний напрямок у роботі з інвалідами у середині 20-х років ХХ століття лише почав формуватися. Вітчизняні дефектологи приділяли значну увагу заняттям з фізичного виховання, адже вони були покликані підготувати сліпу дитину до майбутньої професійної діяльності. Але, всупереч міжнародним тенденціям відносно соціального аспекту спортивного напрямку, в СРСР подібна робота знаходилась у зародковому стані.

Незважаючи на велику увагу до фізичного виховання сліпих дітей, це питання висвітлювалося досить недостатньо. У 1924 р. під керівництвом П.Я.Єфремова було розроблено «Проект положення про заклади для сліпих дітей», у якому висвітлювався зміст фізичного виховання сліпих дітей, а саме:

1. Ознайомлення з основами гігієни та санітарії.
2. Ігри.
3. Гімнастика.
4. Заняття на свіжому повітрі.
5. Заняття з самообслуговування.
6. Городні роботи.

Незважаючи на велику кількість засобів фізичного виховання, які були відомі ще у дореволюційний час, використовувалася лише незначна їх кількість. Крім

того, фізичне виховання розглядалося в основному як важливий інструмент у підготовці до трудової діяльності.

Подібні погляди на фізичне виховання в роботі зі сліпими, з одного боку, обмежували можливості цього напрямку роботи, з іншого – закріплювали його в системі роботи зі сліпими і конкретизували поле діяльності.

Важливою подією, що здійснила значний вплив на подальший розвиток навчально-виховної та наукової роботи зі сліпими та слабозорими дітьми, став II Всеросійський з'їзд працівників соціально-правової охорони неповнолітніх і дитбудинків, який відбувся у Москві 26 листопада – 1 грудня 1924 року. На цьому з'їзді було критично проаналізовано стан практики навчання та виховання дефективних дітей з позицій оновлених принципів соціального виховання, обґрунтовано важливі положення щодо мети, завдань і змісту спеціальної освіти, які відіграли вирішальну роль у створенні нової теорії виховання дітей, побудованої на корекційних засадах. Виступаючи з програмною доповіддю, Л.С.Виготський рекомендував орієнтуватися на соціальну педагогіку та соціальне виховання дітей. Він вважав, що завдяки цим крокам в процесі виконання доступних видів діяльності можливо зняти негативні соціальні нашарування. Він закликав боротися не з дефектом, а з його наслідками. У документах з'їзду зазначалось: «На місце біологічній компенсації повинна бути поставлена, передусім, соціальна компенсація» [34].

Цей принцип побудови педагогічного процесу з аномальними дітьми був теоретично обґрунтований та методично розроблений в 30-ті роки XX століття в роботах Л.С.Виготського та ін. Було закладено фундамент наступних наукових досліджень у галузі аномального дитинства і визначено новий підхід стосовно рішень багатьох практичних питань виховання і навчання аномальних дітей.

Відмічаючи позитивні зрушення у роботі зі сліпими, прогресивні дефектологи тієї доби відмічали ряд суттєвих недоліків. Зокрема, основним недоліком спеціальної школи вважали наступне: «...вона замикає свого вихованця – сліпого, глухонімого чи розумово відсталого – у вузьке коло шкільного колективу, створює відрізаний і замкнутий маленький світ, у якому все приноровлено і

пристосовано до дефекта дитини, все фіксує її увагу на її тілесній ваді, підсилює в ній ізольованість і сепаратизм і не вводить її у справжнє життя. Наша спеціальна школа, замість того, щоб виводити дитину з ізольованого світу, звичайно розвиває в ній навички, які призводять до ще більшої ізольваності...» [35].

У журналі «Вопросы дефектологии» №1-2(13-14) за 1931 рік у редакційній статті «На четвертому р.» сказано: «...весь педагогічний процес повинен будуватись на забезпеченні можливостей дефективному (глухому, сліпому, розумово відсталому та ін.) повноцінної трудової активності і широкого, всебічного спілкування з людьми, але не лише із собі подібними» [144].

Проблему соціальної ізоляції дітей з вадами зору необхідно було вирішувати на державному рівні. І в 1929 р. було видано розпорядження Наркомпросу «Про сумісне навчання сліпих зі зрячими». Згідно цього положення сліпі мали змогу навчатися не лише в спеціальних школах, а й у групах при масових школах та окремо у школах із нормальними дітьми та підлітками [239].

Вищезазначена проблема поступово вирішувалась як в шкільній, так і в позашкільній роботі.

У середині 20-х років XX ст. в СРСР почав активно розвивався піонерський рух. Абстрагуючись від політичної складової цього напрямку роботи, можна з упевненістю говорити про позитивний вплив діяльності піонерських організацій на формування свідомості дітей. Радянський дефектолог П.П.Почапін писав: «Усвідомлення того, що вони глухонімі і сліпі, враховані цим рухом, входять до нього як нормальні, як рівна сила, що підтягує їх до загального рівня, досить благотворно позначається на розвитку глухонімих і сліпих, їх творчій ініціативі, розвиває в них необхідність взаємодопомоги, колективної праці» [164].

У резолюції X з'їзду Комуністичної партії України, що відбувся у 1927 р., відзначалось, що необхідно вжити всіх заходів, щоб усунути труднощі та перешкоди, які виникли в піонерському русі, та здійснювати дійсну допомогу з боку державних органів, в тому числі і НКО. У роботі з'їзду особливий акцент було поставлено на необхідності пропагування правильних поглядів на піонерський рух та піонерські організації з боку суспільства. Саме піонерські організації були

покликані активізувати дитячу активність у питаннях якості навчання та включення аномальних дітей у життя країни [108].

У 1928 р. було прийнято постанову ЦК ВКП(б) «Про стан і найближчі завдання піонерського руху». Розвиток піонерського руху в СРСР сприяв залученню сліпих дітей до активного громадського життя. Фактично, піонерські організації являли собою інтеграційну модель, яка не ізолювала аномальну дитину, а навпаки, дозволяла на рівних зі здоровими приймати активну участь у житті країни.

Велику популярність в СРСР здобула змагальна діяльність серед піонерів. Вони змагалися в усіх напрямках діяльності: навчальній, суспільно-корисній, спортивній тощо. При школах почали працювати різноманітні гуртки, серед яких одне з провідних місць займав спортивний. Спортивні свята і різноманітні подорожі та походи входили у повсякденне життя школи сліпих. Учні шкіл для сліпих приймали участь у районних та міських олімпіадах. Вони не лише змагалися з учнями масових шкіл, але й перемагали. Так, наприклад, на Київській міській олімпіаді самодіяльного мистецтва (1938 р.) спортивний гурток школи сліпих виборов першу премію. Учні виконували складні вправи з прапорцями, шарфами, вправи акробатичного характеру в колі, а також продемонстрували сім складних двоповерхових пірамід. Не зважаючи на гостру конкуренцію з боку гуртків масових шкіл та дитячих будинків м. Києва, саме учні школи сліпих святкували перемогу [40].

Цей приклад демонструє, що за умов правильного підходу навіть у 30-ті роки діти з вадами зору досягали прекрасних успіхів у фізкультурно-масовій діяльності. Навіть за відсутності науково обґрунтованих методик та спеціальних програм з фізичного виховання вихованці навчальних закладів для сліпих на рівних конкурували зі здоровими дітьми. І в даному випадку важливим не є факт самої перемоги, цінним є зовсім інше. Саме цей вид діяльності мав важливе значення у подоланні соціальної ізоляції сліпих і слабозорих дітей.

Нажаль, на цьому історичному етапі, з боку вітчизняних дефектологів не було розуміння величезних можливостей спортивної діяльності у вирішенні питань соціальної адаптації інвалідів.

Проаналізувавши тижневі навчальні плани навчальних закладів дефдитинства того історичного періоду, можна з упевненістю стверджувати, що на початку 30-х років минулого століття фізичному вихованню сліпих в Україні надавали значної уваги. У порівнянні з закладами для розумово відсталих та глухонімих, кількість годин, виділених на фізичне виховання в закладах для сліпих, була майже в два рази більшою (табл.2.6) [220].

Разом із цим у спеціальних школах для сліпих дітей і досі не існувало програм з фізичного виховання. Заняття проводилися на основі масової програми, затвердженої НКО УРСР.

Таблиця 2.6

Тижневі навчальні плани навчальних закладів дифдитинства

Затверджені НКП УСВ 7/IX 1929

№	Тип закладу	Назва предметів	Підготовче відділення	I	II	II	IV	V	VI	VI
1	Допоміжна школа	Фізичне та сенсомоторне виховання	5	4	3	2	2	2	2	2
2	Школа сліпих	Фізичне виховання, орієнтація та сенсомоторна культура	9	5	5	5	5	5	4	4
3	Школа глухонімих	Фізичне виховання		2	2	2	2	2	2	2

В історії радянської тифлопедагогіки подібний підхід в цілому вважався великим досягненням, але єдиної думки щодо змісту, форм, методів та засобів проведення занять з фізичного виховання не існувало. Визнання теорії «надкомпенсації» розвитку сліпих і слабозорих призвело до втрати спеціальними школами специфіки у навчальному процесі. Термін «корекційне навчання» не використовувався і навіть не згадувався на сторінках методичних посібників. Зміст

навчання загальноосвітньої школи повністю дублювався у школах сліпих. Головним завданням фізичної культури в школах як масових, так і спеціальних, стала підготовка дітей до праці та оборони. Звичайно, це було обумовлено політичними умовами, спричиненими підготовкою до війни. Про прогресивні ідеї, проголошені видатними науковцями в середині 20-х та на початку 30-х років ХХ ст., прийшлося на деякий час забути.

Не дивлячись на позитивні зрушення в спортивно-масовій та фізкультурно-оздоровчій роботі зі сліпими дітьми, невирішеними залишались багато питань. Зокрема, питання сворення умов для навчання слабозорих дітей.

Лише у 1932 р. вийшла постанова Наркомпросу про розгортання мережі шкіл для слабозорих дітей. У 1933 р. відкрилися перші класи для слабозорих у Ленінграді, а згодом у Москві, Києві, Горькому, Смоленську. На основі роботи талановитих тифлопедагогів-практиків, організаторів першого досвіду навчання слабозорих в СРСР – Т.Н.Борисова, М.П.Кондакова, Г.В.Лимонова та ін. було розроблено та впроваджено в роботу шкіл методи навчання, розраховані на використання слухового сприймання. Перші наукові дослідження Ю.Д.Жаринцевої, Н.Г.Крачковської, Н.С.Потапова спрямовувалися на вивчення перешкод, які виникають у слабозорих під час опанування навчального матеріалу, на визначення оптимальних умов для навчальної діяльності та багатьох інших питань [237]. Незважаючи на велику роботу, здійснену в ті роки, багато важливих питань взагалі не розглядалося. Зокрема, не проводилася науково-дослідна робота щодо вивчення впливу фізичних вправ на зоровий аналізатор слабозорих дітей. Окремих методик з фізичного виховання слабозорих не існувало. Крім того, робота ускладнювалась відсутністю практичного досвіду.

На цьому етапі важливим завданням стало накопичення практичного досвіду та створення базису для майбутньої науково-дослідної роботи зі слабозорими дітьми.

Якщо питання навчально-корекційної роботи зі слабозорими в СРСР лише розпочинали вивчатися науковцями, то дослідженням фізичного розвитку сліпих в середині 20-х на початку 30-х років ХХ століття приділялася значна увага.

А.А.Крогіус у науковій праці «Психологія сліпих та її значення для загальної психології та педагогіки» (1926) відводив важливе місце дослідженню моторики сліпих і вказував на гальмування рухової сфери дітей, що обумовлено сліпотою [101].

В.О.Гандер у роботі «Початкове виховання і навчання сліпих дітей», що була видана у 1934 р., акцентував увагу на першочерговій необхідності покращення рухової діяльності дітей з вадами зору у навчально-виховному процесі спеціальної школи. Він підкреслював негативний вплив сліпоти на фізичний розвиток дітей. Зважаючи на це, Володимир Олександрович запровадив у Московському інституті сліпих у три рази більше годин на фізичні вправи у 1-2-х класах, та у два рази більше у 3-4-х класах порівняно з масовою школою [38].

Особливий інтерес викликали дослідження порівняльного аналізу можливостей аномальних і здорових дітей. Ці питання розглядалися на сторінках наукових журналів та в окремих дослідженнях. Зокрема, у 1927 р. в Українському віснику експериментальної педагогіки і рефлексології (№3-4) вийшла стаття Н.М.Сибірцевої, в якій висвітлювалися особливості орієнтування сліпих, глухонімих та зрячих у просторі [195]. У 1931 р. А.В.Ярмоленко провів експериментальне дослідження особливостей рухів «нормальних» та аномальних дітей [239].

Велике значення мали наукові доробки провідних закордоних науковців, які перекладали і друкували в СРСР. Так, у роботі П. Віллея «Психологія сліпих», яку було видано в Москві у 1931 р., питанню фізичного виховання дітей з вадами зору було присвячено цілий розділ. У даній роботі висвітлено та проаналізовано досвід найкращих світових закладів по роботі зі сліпими. Особлива увага приділялася спортивній діяльності: «Ігри і спорт надають сліпому навіть більше користі, ніж гімнастика» [28]. Німецький тифлопедагог Ф.Цех у роботі «Виховання і навчання сліпих дітей» (1934) вказував на низьку рухову активність сліпих, що виступає головним і безпосереднім наслідком сліпоти у фізичному відношенні. Він писав: «...багато сліпих невпевнені у своїх рухах. Вони простягають руки вперед, щоб не наштовхнутись, тягнуть ноги, ідуть зігнувшись. Сліпому важко рухатись, тому він

намагається рухатись якомога менше. М’язи ніг і тулуба внаслідок недостатності рухів стають слабкими; сліпі втомлюються вже після нетривалої ходьби ...» [244].

Невирішеною проблемою на початку 30-х років залишалась недостатня мережа навчальних закладів для дітей з вадами зору. З метою вирішення цього питання було видано наказ Наркомпросу РРФСР за №181 від 8 червня 1931 р. «Про введення загального обов’язкового початкового навчання фізично дефективних, розумово відсталих і страждаючих недоліками мови (логопатів) дітей і підлітків. Реалізація цих постанов та наказів дозволила значно розширити мережу навчальних закладів.Так у 1934 р. в СРСР вже налічувалось 58 шкіл для дітей з вадами зору. У серпні 1931 р. питання про загальне обов’язкове навчання дефективних дітей було заслухано на Колегії НКО УРСР. Колегія НКО ухвалила розпочати здійснення загального обов’язкового навчання дефективних дітей в Україні з 1932 р.. На 1 жовтня 1933 р. в Україні працювали школи у Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі, Житомирі та Дніпропетровську [128].

Розширення мережі спеціальних шкіл для дітей з вадами зору продовжувалось, і згодом в Україні були відкриті 6 нових шкіл, деякі з яких стали школами другого ступеня. На початку 1941 р. в Україні працювало 17 шкіл для сліпих та 1 школа для слабозорих дітей. Отже, на кінець досліджуваного періоду спеціальним навчанням в Україні було охоплено майже весь контингент дітей з вадами зору. Цей факт мав велике значення для розвитку в нашій країні як тифлопедагогічної науки, так і фізичної культури. Адже фізкультурно-масова та спортивна діяльність серед дітей здійснювались, в основному, в рамках навчально-виховної роботи спеціальної школи. УТОС хоча і розпочало здійснювати заходи щодо залучення осіб з вадами зору до спортивно-оздоровчої роботи, але ця робота переважно була спрямована на дорослих. Завдяки розширенню мережі навчальних закладів для сліпих та слабозорих дітей з’явились умови для залучення їх до цієї діяльності.

Початок Великої Вітчизняної війни у червні 1941 р. вніс свої корективи у роботу не лише спеціальної школи, а й змінив життя всієї країни. Україна була захоплена німецько-фашистськими загарбниками в перші місяці війни. Школи, які

було евакуйовано в глибину Росії, і ті, що працювали за межами військових дій, потерпали від важкого матеріального становища. На цьому етапі головною метою, що стояла перед спеціальною школою, було не удосконалення навчально-виховного процесу, а його збереження та, взагалі, виживання. Специфіки в організації та проведенні фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи зі сліпими та слабозорими дітьми у ці роки ми не виявили.

Зі звільненням територій від окупантів перед керівництвом республік було поставлено завдання у найкоротші терміни поновити роботу спеціальних шкіл. Так, спеціальним розпорядження №16480-р від 11 серпня 1944 р. Рада Народних Комісарів СРСР зобов'язала Раднаркоми і Наркомпроси союзних республік відновити мережу спеціальних шкіл для сліпих і глухонімих та охопити ними в 1944-1945 навчальному р. всіх дітей, починаючи з 7-ми річного віку. На виконання цієї постанови уряд України видав постанову №1087 від 28 серпня 1944 р. «Про поліпшення роботи щодо обслуговування сліпих і глухонімих», в якій визначались конкретні заходи щодо відновлення мережі шкіл та шляхи поліпшення навчальної і виховної роботи в них. Завдяки цим заходам вже у 1945 р. було відновлено роботу Київської та Харківської шкіл сліпих [70].

Аналізуючи даний історичний період, необхідно відзначити неоднозначність і нерівномірність розвитку ФК впродовж більш як чверті століття. Зміна державного устрою, перебудова системи освіти, нестабільна політична та економічна ситуація поставили навчальні заклади для сліпих дітей у дуже скрутні матеріальні умови в перші роки після Жовтневої революції. З 1917 по 1924 роки було прийнято ряд важливих державних законодавчих актів, але фактично більшість з них носили декларативний характер. Відсутність необхідного матеріально-технічного та кадрового забезпечення не дозволяли впровадити рішення Радянського уряду в життя.

Підходи до фізичного виховання сліпих у перші роки після революції в СРСР не мали значних відмінностей у порівнянні з роботою дореволюційних закладів. Не зважаючи на значну увагу до питань фізичної культури з боку держави, лише у середині 20-х років ситуація змінилася на краще.

Прийняття ряду важливих законотворчих актів, покращення матеріального стану спеціальних шкіл та педагогічного персоналу наприкінці 20-х років створили умови для позитивних змін у роботі спеціальної школи. Але основним фактором, основною рушійною силою, що змінила підхід до навчально-виховного процесу, стали прогресивні ідеї радянських науковців. Озвучені Л.С.Виготським ідеї «соціальної компенсації» у навчанні сліпих, подолання «ізольованості» та забезпечення « ...широкого, всебічного спілкування з людьми, але не тільки з собі подібними» дозволили зробити якісно новий крок у роботі зі сліпими та слабозорими. Ідеї, проголошені радянськими дефектологами у 20-ті роки, стали базовими у 70-х у США та країнах Європи при широкому залученні інвалідів до занять адаптивною фізичною культурою.

Створення при школах для сліпих спортивних секцій і гуртків дозволило залучити до спортивно-масової роботи чималу кількість дітей. Вони здійснювали подорожі та походи, приймали участь у різноманітних спортивних святах та змаганнях. Причому змагались не лише зі сліпими, але й з вихованцями масових шкіл.

Якщо в дореволюційній Росії рекреаційні заняття мали поодинокий характер, то в СРСР рекреаційна робота зі сліпими набула значної популярності.

Особливістю цього історичного етапу, своєрідною «революцією» стало зародження в СРСР спортивного руху серед сліпих. Хоча в країнах Західної Європи та США спортивну діяльність з успіхом використовували в роботі зі сліпими ще на початку XX ст., у дореволюційній Росії її не застосовували. Тому для СРСР це стало справжнім кроком уперед. Залучення сліпих до участі у різноманітних спортивних заходах мало особливості в різних республіках СРСР. Найкраще спортивна робота була поставлена в РРФСР, де розвиток цього напрямку роботи зі сліпими відбувався значно швидшими темпами, ніж в Україні. Це було пов’язано з активною роботою Всеросійського товариства сліпих (ВТОС), яке було створено у 1924 р. Українське товариство сліпих (УТОС) було створено значно пізніше (у 1933 р.) і не мало рівня фінансування російських колег та досвіду, тому і результати спортивно-організаційної роботи були значно скромнішими. Саме у цей період

з’явились передумови для розвитку спортивного напрямку в роботі зі сліпими в Україні на наступних історичних етапах.

Відмічаючи ряд прогресивних змін, необхідно звернути увагу і на недоліки. Не зважаючи на усвідомлення важливості занять з фізичного виховання в роботі зі сліпими та слабозорими, до 1941 р. не було розроблено навіть програми з цього предмету. Вузьке розуміння соціального фактору в корекції і компенсації первинних та вторинних відхилень в розвитку дітей з вадами зору призвело до наступних наслідків. Єдиним правильним шляхом підготовки сліпих до життя, на думку провідних спеціалістів того часу, була навчально-виховна робота сліпих в ідентичних умовах зі зрячими. Науково-дослідна робота здійснювалась, але була недостатньою для вирішення комплексних питань фізичної культури осіб з вадами зору. Не було розроблено методики фізичного виховання по роботі зі слабозорими дітьми. Критичний аналіз дореволюційного досвіду здійснювався, а нові тенденції та розробки провідних закладів світу в роботі вітчизняних спеціалістів не враховувались. Така ситуація була наслідком ізольованості науковців СРСР від іншого світу. І ця проблема досить сильно заважала роботі не лише радянських, а й і закордонних фахівців ще багато років. Якщо в деяких напрямках роботи радянські дефектологи досягли значних успіхів, то в галузі фізичної культури спостерігалось значне відставання як у практиці, так і в теорії порівняно з досвідом інших країн, особливо Англії та США. Не дивлячись на значний крок уперед в організації спортивно-масової роботи з інвалідами, у СРСР вона знаходилась лише на етапі формування. На данному історичному етапі не було вирішено питання підготовки фахівців з фізичного виховання сліпих та слабозорих дітей. Завдяки великій організаційній роботі в Україні лише розпочалася підготовка кваліфікованих дефектологічних кадрів, а питання спеціальної підготовки фахівців з фізичного виховання по роботі зі сліпими та слабозорими навіть не розглядалось.

В цілому третій історичний етап розвитку фізичної культури для осіб з вадами зору слід вважати позитивним. Впродовж цього періоду вдалося вирішити ряд важливих питань і створити фундамент для майбутніх теоретичних і практичних досліджень в галузі адаптивної фізичної культури.

Але Велика Вітчизняна війна негативно вплинула на процес розвитку фізичної культури в Україні. За роки окупації були зруйновані більшість спеціальних шкіл. Багато кваліфікованих дефектологів загинули на війні. В ситуації, коли країна знаходилась у руїнах, і на війні загинули мільйони людей, питання удосконалення навчально-виховного процесу закладів стояло далеко не на першому плані.

2.5. Розвиток науки і практики фізичної культури і спорту в роботі з дітьми, що мають вади зору на етапі розвитку науково-методичного забезпечення занять з фізичного виховання (1945-1967)

Розвиток фізичної культури в Україні відбувався переважно у межах навчально-виховного процесу спеціальних закладів освіти для дітей з вадами зору.

У наслідок військових дій на території України була зруйнована мережа шкіл для дітей з вадами зору. Зі звільненням територій від окупантів перед керівництвом республік було поставлено завдання в найкоротші терміни поновити роботу спеціальних шкіл. Так, спеціальним розпорядження №16480-р від 11 серпня 1944 р. Рада Народних Комісарів СРСР зобов'язала Раднаркоми і Наркомпроси союзних республік відновити мережу спеціальних шкіл для сліпих і глухонімих та охопити ними в 1944-1945 навчальному р. всіх дітей, починаючи з 7-ми річного віку. На виконання цієї постанови уряд України видав постанову №1087 від 28 серпня 1944 р. «Про поліпшення роботи щодо обслуговування сліпих і глухонімих», у якій визначались конкретні заходи щодо відновлення мережі шкіл та шляхи поліпшення навчальної і виховної роботи в них. Завдяки цим заходам вже у 1945 р. було відновлено роботу Київської та Харківської шкіл сліпих [70].

Прийняття ряду законів та державних постанов дозволили за кілька років відновити довоєнну мережу навчальних закладів для сліпих дітей в Україні. Важливою в цьому плані стала постанова РНК № 130 «Про покращення навчання та медичного обслуговування дітей, які отримали різноманітні увіччя», прийнята 27 лютого 1946 р. Заходи уряду та органів народної освіти України вже у 1950-1951

навчальному році дали змогу створити мережу шкіл, що переважала за кількістю довоєнну. В Україні працювали 20 шкіл для сліпих на 900 учнів та 2 школи для слабозорих (Київська та Одеська) на 200 учнів. До навчання вдалося залучити дітей та підлітків з вадами зору у Львівській та Закарпатській областях, які напередодні війни увійшли до складу України. Протягом 1953-1955 рр. було організовано середні школи для сліпих у Харкові та Львові.

Організація навчально-виховного процесу школи сліпих у післявоєнні роки мала певну своєрідність. Контингент дітей був неоднорідним за рядом факторів. Велика кількість перероствків та пізноосліплих дітей вимагали пошуку нових рішень та підходів у роботі зі сліпими дітьми. Тому поряд з боротьбою за загальне обов'язкове навчання дітей з вадами зору найважливішим питанням було подальше удосконалення змісту навчання сліпих [70].

Завдяки кропіткій науково-практичній роботі талановитого вчителя ленінградської школи сліпих та слабозорих М.М.Шеповальнікова у 1948 р. було видано першу в СРСР програму та методичні вказівки з фізичного виховання учнів шкіл сліпих. Необхідність цієї роботи назріла ще у довоєнний період, але здійснити її вдалося лише на даному історичному етапі. У програмі було звернуто увагу на важливість фізичного виховання у формуванні якостей та навичок, необхідних у праці та побуті сліпих дітей. Особливий акцент було зроблено на адаптації рухливих та спортивних ігор у роботі спеціальних шкіл: «Сліпі грають і можуть грати в ті самі ігри, що і зрячі, але за умови пристосування цих ігор до особливостей сліпої дитини» [250, с.12].

Подібний підхід не був чимось новим, але дозволив у практичній роботі зосередити увагу на розробці адаптованих ігор для забезпечення якісної рухової діяльності сліпих дітей. Аналізуючи програму, слід сказати, що спеціальні методичні вказівки стосувались, в першу чергу, занять з гімастики. Адже це питання було найбільше висвітлено у теоретичних розробках науковців та практичній роботі спеціальних шкіл. Такі розділи роботи як плавання, лижна підготовка, легка атлетика, ігри були розроблені на основі програми масової школи.

Вказівки з планування та обліку роботи, лікарського та педагогічного контролю дозволили конкретизувати роботу з фізичного виховання сліпих дітей.

Важливого значення надавали рекреційно-оздоровчій роботі зі сліпими дітьми, зокрема у літній період. Прогулянки, екскурсії, ближній туризм, проведення фізкультурних атракціонів, змагань та спортивних свят дозволяли підвищити рухову активність дітей в позашкільній роботі, навіть у канікулярний період.

Згідно календарного плану занять з фізичного виховання, учні VI-XI класів міських шкіл сліпих повинні були приймати участь у внутрішніх шкільних змаганнях з легкої атлетики, плавання, гімнастики та лижної підготовки. Найкращі учні мали брати участь у міських та республіканських змаганнях.

На початку 50-х років спостерігалася тенденція в зміні співвідношення кількості сліпих і слабозорих учнів. Дослідження, проведені кафедрою тифлопедагогіки Ленінградського державного педагогічного інституту імені О.І.Герцена у 1949 р., виявили 44% слабозорих. У подальшому на фоні зменшення кількості дітей із тотальною сліпотою значно зростав контингент слабозорих і сліпих дітей з залишковим зором. Причиною цих змін стали покращення умов життя населення та досягнення у розвитку медицини, які дозволили значно знизити рівень інфекційних захворювань [193].

Значне збільшення кількості слабозорих дітей вимагало розробки науково обґрунтованих методик навчання і виховання зазначеної категорії дітей. Виникла об’єктивна необхідність розробки методик фізичного виховання та фізичної реабілітації слабозорих, а також створення рекомендацій щодо їхньої участі у спортивній діяльності. Усвідомлення необхідності пошуку перспективних шляхів навчання і виховання слабозорих вимагало проведення комплексних досліджень. Дослідження офтальмологів (Н.Г.Крачковської, А.В.Рославцева, Н.В.Серпокрил), тифлопедагогів та психофізіологів (А.С.Ганжія, М.І.Земцової, Б.І.Коваленко, Н.Б.Коваленко, М.П. Кондакова та ін.) дозволили зробити висновки про доцільність і необхідність використання у навчанні залишкового зору не лише у слабозорих, а й у дітей з гостротою зору до 0,05 нормального зору.

Науково-дослідна робота з реабілітації пізноосліпших, розпочата ще під час війни провідними дефектологами М.І.Земцовою, Б.І.Коваленко та В.С.Сверловим, дозволила розробити ряд конкретних методичних прийомів формування просторової орієнтації [39, 73, 89, 179, 180]. Було видано наукові праці М.І.Земцової «Просторова орієнтація сліпих» (1946) та В.С.Сверлова «Відчуття перешкоди та її роль в орієнтуванні сліпих» (1949), «Просторова орієнтація сліпих» (1951), А.С.Ганжій «Виховання навичок просторової орієнтації та самостійна ходьба учнів у школах для незрячих дітей» (1953). Впрваджуючи в практику навчання дані розробки, заняття з розвитку просторової орієнтації проводили в усіх школах для сліпих та слабозорих в Україні, керуючись при цьому навчальними планами та програмами. Основною формою роботи виступали екскурсії, прогулянки та орієнтувальні ігри. У Київській, Одеській. Харківській та Мукачівській школах завдяки проведенню такої роботи на уроках фізичного виховання було отримано прекрасні результати.

Незважаючи на значні успіхи педагогів у даному напрямку роботи, проблема розвитку просторової орієнтації дітей з порушеннями зору потребувала подальших досліджень. Досить не існувало єдиної методики навчання навіть у межах однієї школи. Заняття з просторової орієнтації проводили різні педагоги. Так, у Київській школі сліпих організацією цих занять займалися вчителі географії, фізичної культури та вихователі, а в Одеській – класоводи, вчитель фізичної культури та вихователі [39].

У тифлопедагогіці та тифлопсихології, починаючи з 50-х років минулого століття, остаточно затвердився погляд на компенсацію наслідків зорових порушень як на явище, у якому в діалектичній єдності знаходяться біологічні та соціальні фактори [112]. Критичний аналіз наукових досягнень у фізіології, психології, педагогіці та практичного досвіду роботи зі сліпими та слабозорими дозволив визначити нові підходи у теорії навчання та виховання дітей і зору.

Провідну роль у цьому процесі відіграли роботи М.І.Земцової. Ґрунтуючись на теорії М.І.Павлова про вищу нервову діяльність, М.І.Земцова визначила основні психофізіологічні принципи (рефлекторний, аналізу та синтезу, динамічної

системності) розвитку процесів компенсації сліпоти. Ці ідеї сприяли затвердженню діалектико-матеріалістичних принципів компенсації, на основі яких у тифлопедагогіці було переглянуто зміст та методи виховання дітей з вадами зору [72].

Усвідомлення необхідності забезпечення нерозривного зв'язку теоретичних розробок з практикою навчання обумовило залучення практиків до наукової роботи. Створення Академією наук у 50-ті роки «Педагогічних читань» дозволило систематизувати кращий практичний досвід навчально-виховної роботи шкіл для сліпих і сприяло його поширенню в СРСР. Творча ініціатива тифлопедагогів у поєднанні з багаторічним практичним досвідом дозволили не лише збагатити педагогічну практику, а й створили умови для експериментальної діяльності. Поширення дослідницької роботи серед вчителів шкіл сліпих та слабозорих сприяло формуванню у них наукового інтересу та забезпечило підвищення якості навчально-виховного процесу.

Особливу роль у подоланні недоліків фізичного розвитку дітей з вадами зору у середині 50-х років почали відігравати дитячо-юнацькі організації. Одним з напрямків їхньої діяльності була рекреаційно-оздоровча сфера. Якщо у 30-ті роки піонерські організації у школах сліпих лише розпочали свою роботу, то у досліджуваний період було здійснено конкретні кроки у покращенні навчально-виховної роботи спеціальної школи. Розвиток навичок орієнтування, подолання апатичності та малорухливого способу життя стали одними з головних завдань у роботі піонерської організації школи сліпих. Організація активного відпочинку сліпих дітей, а саме організація та проведення походів та екскурсій, відігравали важливу роль у подоланні вторинних відхилень, викликаних порушеннями зору. Наприклад, у Молотовській школі сліпих учні у позаурочний час з великим бажанням приймали участь у пішохідних та лижних походах. Проведення під час походів ігор, спрямованих на розвиток спритності, швидкості, орієнтування викликало живий інтерес у дітей [106].

Трирічний досвід організації піонерських таборів сліпих дітей зі зрячими, здійснений у Кисловодській школі сліпих в період з 1951 по 1953 рр., дозволив

накреслити нові шляхи у питанні соціальної адаптації дітей з вадами зору. На передньому плані виступала рекреаційно-оздоровча робота. Завдяки діяльності фізкультурного, танцювального, шахового та інших гуртків створювались прекрасні умови для подолання негативних наслідків сліпоти. Участь сліпих дітей у спортивних спартакіадах нарівні зі зрячими та їхні позитивні результати значно підвищували власний авторитет [37].

Організація активного відпочинку дітей з вадами зору під час літніх канікул практикувалась у багатьох спеціальних закладах СРСР. Так, учні Ризької школи сліпих у літній період здійснювали багатоденні пішохідні походи. У підготовці до цих складних випробувань сліпі діти вчилися плавати, бігати, їздити на човнах. Вони брали участь у спортивних змаганнях з перетягування канату, бігу, стрибків. Змагаючись на шахових турнірах зі зрячими, неодноразово ставали переможцями [31,].

Отже, практичний досвід проведення рекреаційно-оздоровчих та спортивно-масових заходів в роботі дитячо-юнацьких організацій та під час літніх канікул в школах для сліпих дітей наочно показав значущість та необхідність даного напрямку роботи. Її здійснення дозволяло активізувати рухову діяльність сліпих дітей у позакласний та канікулярний час. Можливість вільного вибору засобів, методів та форм організації дітей створити позитивний фундамент для популяризації рухової активності серед сліпих. Рекреаційна робота не мала замінити заняття з фізичного виховання та просторової орієнтації, а слугувала їхнім якісним доповненням.

Проблеми фізичного виховання, рекреації та реабілітації обговорювалися на сторінках журналу «Специальная школа». Науковцями та практиками відмічалося, що за умов правильної організації рекреаційних занять з’являються можливості не лише покращення фізичних якостей та навичок просторової орієнтації дітей, а й для встановлення міждисциплінарних зв’язків та навичок колективної діяльності. Проведення походів та екскурсій дозволяє поглиблювати знання з географії, ботаніки, зоології, біології, історії та інших предметів. Крім того, значно покращуються міжособистісні та дружні відношення в дитячому колективі [118].

Розуміння важливості питань фізичного виховання для всебічного розвитку дітей з вадами зору та накопичення вагомого практичного досвіду обумовили пожвавлення науково-дослідної роботи у 60-х роках XX ст. в СРСР у різних галузях та напрямках.

Наукові дослідження Е.М.Білостоцької, А.І.Дашевського, Г.Г.Демірчогляна, Л.А.Димшица заклали підґрунтя для розробки спеціальних методик корекційно-розвиваючих вправ для очей при різноманітних зорових порушеннях [47, 48].

Завдяки розробкам Л.Б.Самбікіна було видано перший в СРСР посібник з організації та проведення ігор зі сліпими дітьми [175]. Дана робота дозволила широкому колу вчителів та вихователів підвищити якість проведення фізкультурно-оздоровчої навчальної та позакласної роботи.

У 1963 р. у Києві завдяки науковим розробкам співробітників відділу дефектології НДІ педагогіки УРСР І.С.Моргуліса та Н.С.Царика було підготовлено методичні рекомендації щодо організації та проведення дозвілля у школах-інтернатах для сліпих дітей. Автори наголошували, що активізація рухового режиму створює найбільш сприятливі умови для розумового та фізичного розвитку та корекції сліпої дитини. Основним інструментом виступають рухливі та спортивні ігри, які проводять на свіжому повітрі в позаурочний час [131].

В Україні дослідженням значення сенсорних компонентів у руховій орієнтації сліпої дитини займався І.С.Моргуліс. Експеримент було організовано на базі Київської та Житомирської шкіл з учнями I-IV класів. Спираючись у своєму дослідженні на теоретичні положення І.М.Сеченова про рухову діяльність, він на експериментальному матеріалі довів, що порушення або недорозвиток рухів є наслідком недорозвитку сенсорного досвіду [132].

Вивчення інтересів та мрій учнів шкіл сліпих, яке було організовано на початку 60-х років Н.Г.Морозовою, показало, що фізична культура і спорт займають досить вагоме місце у житті дітей з вадами зору. Дослідниця з'ясувала, що простежуються зміни у змісті та співвідношенні структурних компонентів фізичної культури в різних вікових групах, але інтерес до цієї діяльності з віком не зменшується. Характерними для середнього шкільного віку є рухливі ігри, які

поступово трансформуються у спортивні і викликають великий інтерес у дітей старшого шкільного віку. Викликає зацікавленість з боку дітей і позакласна фізкультурно-оздоровча та спортивна робота. У ієрархії інтересів фізкультурні гуртки посідають третє місце після музичних та літературних. Цікаво, що самі діти звертають увагу на необхідності підсилення роботи спортивно-гімнастичних та шахових гуртків [136, 137].

Значна робота з узагальнення досвіду фізкультурно-оздоровчої діяльності у провідних школах для сліпих дітей УРСР була проведена М.Н.Деркач та В.М.Щербиною. Її результатом стало видання у 1966 р. методичного посібнику «Корекційно-рухові вправи для учнів школи сліпих», у якому було надано методичні поради до здійснення корекції недоліків фізичного розвитку та рухової діяльності сліпих дітей [51]. Дослідники висвітлили систему ефективних корекційно-рухових вправ та методичних прийомів їх застосування, враховуючи дані про найбільш поширені порушення рухової діяльності учнів шкіл сліпих. М.Н.Деркач та В.М.Щербина виділили наступні вправи:

а) корекції та розвитку дотику, рухів дрібних м’язів рук і мікроорієнтації;

б) розвитку макроорфєнтації та формування вміння використовувати в руховій діяльності збережені аналізатори;

в) корекції та розвитку правильної координації рухів;

г) корекції та розвитку правильної регуляції сили рухів;

д) корекції недоліків постави.

Серед найбільш ефективних прийомів унаочнення рухів автори виділили такі:

а) слухового унаочнення (демонстрація рухів для слухового сприймання);

б) тактильного унаочнення (дотикового обстеження);

в) м’язового унаочнення (пасивного виконання) рухів.

Слухове унаочнення слід проводити для сприйняття на слух рухів, пов’язаних з пересуванням у просторі (різні види ходьби, бігу, танцювальні рухи, окремі гімнастичні вправи та ін.). Його необхідно супроводжувати описом виконуваних елементів, щоб діти не тільки чули, а й уявляли рухи.

Тактильне унаочнення застосовується для сприйняття статичних положень, окремих елементів рухів і, в окремих випадках (коли рух не пов'язаний з пересуванням у просторі) руху в цілому.

М'язове унаочнення застосовується з метою створення адекватного уявлення про рухи, шляхом свідомого пасивного виконання, а тому, пасивне виконання завжди слід супроводжувати поясненнями.

Усі вищенаведені прийоми навчання рухам сліпих дітей, на думку авторів, повинні застосовуватися в комплексі.Основна увага вчителів та вихователів має бути спрямованою на розвиток свідомої рухової культури, щоб набуті в школі рухові навички й уявлення задовольняли вимоги, які поставить перед ними життя після закінчення школи.

Аналіз науково-методичної літератури, планів та програм шкіл сліпих та слабозорих того періоду показав наступне. Зміст, форми та методи навчально-виховної роботи у школі сліпих та слабозорих постійно удосконалювались під впливом нових теоретичних та практичних розробок. Впровадження у роботу школи занять з лікувальної фізичної культури, корекційних та музично-ритмічних занять, розробка спеціального обладнання дозволили значно оптимізувати навчальний процес.

Десятирічний досвід роботи ритміко-танцювального гуртка (1956-1966) у Мукачівській та трирічний досвід роботи Харківської (1963-1966) шкіл сліпих із включення ритміки в заняття з коригуючої гімнастики дозволив розробити нові методи та методичні прийоми у навчанні рухових дій. На практиці було доведено високу ефективність занять з ритміки у подаланні вторинних відхилень у розвитку дітей з вадами зору. Відмічено покращення координації рухів, постави, навичок ходьби, орієнтації у просторі та збагачення образних уявлень під впливом ритмічно-танцювальних занять [116].

Розробка звукового сигналізатора у тифлотехнічній лабораторії Інституту дефектології АПН СРСР, здійснена І.Р.Тиновським, відкрила нові можливості використання тифлотехнічних засобів на заняттях з фізичного виховання, ритміки, колективних ігор та спортивних змаганнях. Експериментально було доведено, що

використання «звукового маяка» дозволяє оптимізувати процес навчання спрямованій ходьбі, бігу, стрибкам в довжину та висоту, метанню тенісного м'яча та ін. Дослідження з використанням «звукового маяка», що проводилось на базі Свердловської обласної школи сліпих, підтвердили необхідність подібних розробок у подальшому [221].

Програма та навчальний план 1957-1958 років дозволили проводити індивідуальні заняття з корекції дефектів розвитку учнів у кожному класі. Це дало можливість на практиці здійснити диференційований підхід в роботі зі сліпими та слабозорими дітьми. Згідно навчального плану в початковій школі на заняття «з корекції фізичного розвитку, мови та інших недоліків» спеціально виділялось 4 години на тиждень.

Незадовільна робота у дошкільний період вимагала від спеціальних шкіл зосередження значних зусиль на подоланні фізичних недоліків, характерних для сліпих дітей. Нерозуміння батьками необхідності з раннього дитинства сприяти руховій активності сліпих дітей призводило до обмеженого та малорухливого способу життя. Одним із основних недоліків, подоланню якого приділялось багато уваги, були викривлення хребта та порушення постави. Саме тому у 60-ті роки було розпочато розробку конкретних методик виправлення недоліків у фізичному розвитку. Вагоме місце надавали лікувальній (коригуючій) гімнастиці. Досвід шкіл Ленінгарду, Харкова, Пермі та інших продемонстрував великий потенціал даного напрямку в роботі зі сліпими та слабозорими учнями [173].

Заняття спортом, які розпочали застосовувати в роботі зі сліпими у 30-ті роки, у досліджуваний період вийшли на якісно новий рівень. Реалізація програми з фізичного виховання, розробленої у 1948 р., дозволила підняти рівень спортивно-масової роботи серед учнів спеціальних шкіл. Шкільні змагання з легкої атлетики, гімнастики, шахів, шашок, плавання та інших видів спорту сприяли популяризації цього напрямку адаптивної фізичної культури. Ще одним фактором, який забезпечив поширення інтересу до занять спортом, стала діяльність Українського товариства сліпих (УТОС). Саме завдяки роботі УТОС в Україні проводили республіканські змагання з шахів, шашок, легкої атлетики тощо. Керівну роль у

проведенні всесоюзних та участі у міжнародних змаганнях серед сліпих відігравало Всеросійське товариство сліпих. Перші міжнародні змагання серед юнаків з вадами зору відбулись у 1957 р. у Ленінграді. Починаючи з 1958 р., збірна СРСР почала приймати участь у чемпіонатах світу та Європи [159].

Таким чином, наприкінці досліджуваного етапу було сформовано чотири напрямки ФК сліпих та слабозорих: фізичне виховання, спорт, рекреація та реабілітація. Кожен з цих напрямків мав своєрідність та різний рівень розвитку. Найкраще висвітлювалися питання фізичного виховання. Спортивний та рекреаційний напрямки , які масово розпочали використовувати у СРСР в 30-ті роки ХХ століття, активно розвивались у 50-60 ті роки. Реабілітаційний напрямок було лише започатковано.

Залучення практиків до наукової роботи дозволило не тільки висвітлити передовий досвід, але й сприяло формуванню наукового мислення в середовищі практичних робітників. Результатом такої співпраці стали роботи М.І.Земцової, Л.Б.Самбікіна, В.С.Сверлова. Окремо слід відзначити науково-методичні доробки наших співвітчизників А.С.Ганжія, М.Н.Деркач, Н.Я.Лукьянової, І.С.Моргуліса, Н.С.Царика та М.Щербини, які створили підґрунтя для оптимізації фізкультурно-оздоровчої роботи у навчально-виховному процесі та сприяли вирішенню завдань, що стояли перед спеціальною школою.

У 1948 р. було видано першу програму з фізичного виховання для шкіл сліпих.

Не дивлячись на цілий ряд позитивних змін у розвитку ФК на п’ятому історичному етапі, багато питань висвітлювалось неповно, або взагалі були невирішеними. Досі не існувало системи підготовки спеціалістів з фізичного виховання та спорту слабозорих та сліпих дітей. Майже не висвітлювалися питання фізкультурно-оздоровчої роботи з дошкільниками, що мають вади зору. Відсутність практичних та теоретичних розробок з цієї проблеми створювала велику кількість проблем для педагогів молодших класів.

Незважаючи на теоретичні та практичні доробки у фізкультурному, спортивному, рекреаційному та реабілітаційному напрямках, не існувало цілісної системи фізичного виховання дітей з вадами зору.

2.6. Формування та поглиблення науково-теоретичної бази фізичної культури та спорту дітей з вадами зору на етапі акцентованої уваги на розвиток рухових якостей та корекцію фізичного розвитку (1967 -1990)

Важливим фактором, що дозволив наприкінці 60-х років створити умови для творчої співпраці практичних робітників спеціальних шкіл та науковців, стали Всесоюзні Педагогічні читання. Позитивний двадцятирічний досвід організації та проведення Педагогічних читань в РРФСР довів доцільність та ефективність цієї форми роботи у масштабі СРСР. Отже, починаючи з 1968 року, читання офіційно отримали статус Всесоюзних. Не лише кількісні зміни складу учасників та доповідей, а в першу чергу якість, зміст та широка тематика питань, які розглядались, забезпечили успіх Педагогічним читанням. Упродовж усієї історії Педагогічних читань вирішальну роль у становленні та розвитку цієї форми спілкування відігравав Інститут дефектології. На засіданнях секцій провідні працівники інституту знайомили аудиторію з конкретними розробками у відповідних напрямках дефектології. Педагогічні читання стали своєрідним каналом, який забезпечив впровадження новітніх розробок теоретиків у практику навчання та виховання дітей з особливими потребами. На Читаннях різних періодів в центрі уваги поставали ті чи інші вузлові проблеми навчання та виховання дітей з вадами у розвитку. Так, у 1967 та 1968 рр. центральною проблемою стала корекція та компенсація недоліків розумового та фізичного розвитку аномальних дітей в процесі навчання. Це дозволило пожвавити науково-дослідну роботу у питанні фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи з дітьми, шо мали порушення зору.

Значне збільшення кількості слабозорих дітей вимагало розробки нових програм та методик в роботі з данною категорією учнів. Тому у 1968-69 рр.

Інститутом дефектології АПН СРСР, відділом спеціальних шкіл і інтернатних закладів Міністерства освіти СРСР разом з вчителями та вихователями провідних шкіл для слабозорих було впроваджено нові навчальні програми для перших класів. З метою попередження втоми та збереження залишкового зору в процесі проведення занять передбачались п'ятихвилинні заняття з коригуючої гімнастики. Необхідність подолання порушення постави, викривлення хребта, недостатнього рівня розвитку рухових якостей, складності орієнтації у просторі та інших фізичних недоліків вимагали систематичності проведення занять та створення для них спецільних умов. Саме тому згідно навчального плану було передбачено спеціальні заняття з лікувальної і профілактичної гімнастики та ритміки по 2 години на тиждень у кожному класі. Крім цього, особливу увагу приділяли організації рекреаційних занять, які здійснювались у формі походів та прогулянок на свіжому повітрі [74].

Було розпочато розробку науково-методичного обгрунтування змісту, засобів, форм та методів фізичного виховання дітей з порушеннями зору.

Подальший розвиток теорії та методики фізичної культури та спорту в роботі зі сліпими та слабозорими дітьми вимагав об'єднання сил науковців та практиків з метою проведення системних досліджень у даній галузі. Окремі дослідження, які проводились на попередньому історичному етапі офтальмологами, фізіологами, тифлопедагогами та тифлопсихологами, не могли вирішити всього комплексу проблемних питань. Крім цього, великий практичний досвід фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи, що було накопичено на попередніх історичних етапах, вимагав наукового обґрунтування та систематизації.

Тому у 1967 р. за ініціативою Інституту дефектології АПН СРСР при Горьківському педагогічному інституті імені О.М.Горького було відкрито проблемну лабораторію з фізичного виховання дітей з вадами у фізичному та психічному розвитку. Вона була створена на добровільних засадах і дозволила поєднати сили талановитих викладачів вузів та шкіл. Цей творчий симбіоз сприяв ефективному вирішенню важливих проблем, пов'язаних із розробкою питань реабілітації порушених функцій у дітей з аномаліями в розвитку. Безпосереднім її

організатором і керівником був професор Борис Васильович Сермєєв. Його талант та надзвичайна працездатність і наполегливість дозволили у 36-ти річному віці отримати звання доктора біологічних наук. Значну роль у створенні та роботі лабораторії відіграла М.І.Земцова, яка координувала та визначала перспективні напрямки у подальших дослідженнях.

Обладнання лабораторії передовими на той час технічними засобами дослідження і контролю даних та значна фінансова підтримка з боку держави сприяли створенню прекрасних умов для проведення наукових досліджень.

Теоретичною основою дослідницької діяльності працівників лабораторії стали положення про те, що цілеспрямовані та дозовані фізичні вправи є важливим засобом корекції вторинно порушених рухових функцій у сліпих та слабозорих дітей. В основу фізичних вправ покладено нервовий механізм, що має системний характер. Такий підхід базувався на положеннях, розроблених М.Р.Могендовичем**,** який дійшов висновку, що рецепторна функція моторного аналізатора регулює не лише соматичні функції, а також всю нервову трофіку організму.

Основну увагу в дослідницькій діяльності було зосереджено на розвитку рухових якостей та корекції вторинних відхилень у слабозорих та сліпих дітей засобами фізичного виховання. Спрямованість наукових досліджень обумовила назву п’ятого історичного етапу – акцентованої уваги на розвиток рухових якостей та корекцію фізичного розвитку.

Активна наукова та організаційна діяльність співробітників лабораторії дозволила впродовж десяти років створити свої філії в різних куточках СРСР. На початку 1977 р. діяли філіали у Красноярську, Йошкар-Олі, Саранську, Ворошиловграді, Єревані, Воронежі, Белгороді, Кірові, Чебоксарах та Запоріжжі [104]. Плідна діяльність професора Б.В.Сермєєва сприяла не лише затвердженню теоретичних засад та наукового обґрунтування проблеми фізичної культури і спорту дітей з вадами зору, а й надала змогу створити наукову школу. Саме під його керівництвом з’явився ряд фундаментальних доробок таких вчених як Р.М.Азаряна, В.Ф.Афанасьєва, Г.О.Бобкова, Л.Ф.Касаткіна, В.О.Кручініна, Д.М.Маллаєва, В.С.Полинкіна, Б.Г.Шеремета та багатьох інших. Активна наукова

та організаційна діяльність співробітників лабораторії дозволила впродовж десяти років створити свої філії в різних куточках СРСР. На початку 1977 р. діяли філіали у Красноярську, Йошкар-Олі, Саранську, Ворошиловграді, Єревані, Воронежі, Белгороді, Кірові, Чебоксарах та Запоріжжі [104]. Плідна діяльність професора Б.В.Сермєєва сприяла не лише затвердженню теоретичних засад та наукового обґрунтування проблеми фізичної культури і спорту дітей з вадами зору, а й надала змогу створити наукову школу (рис.2.1).

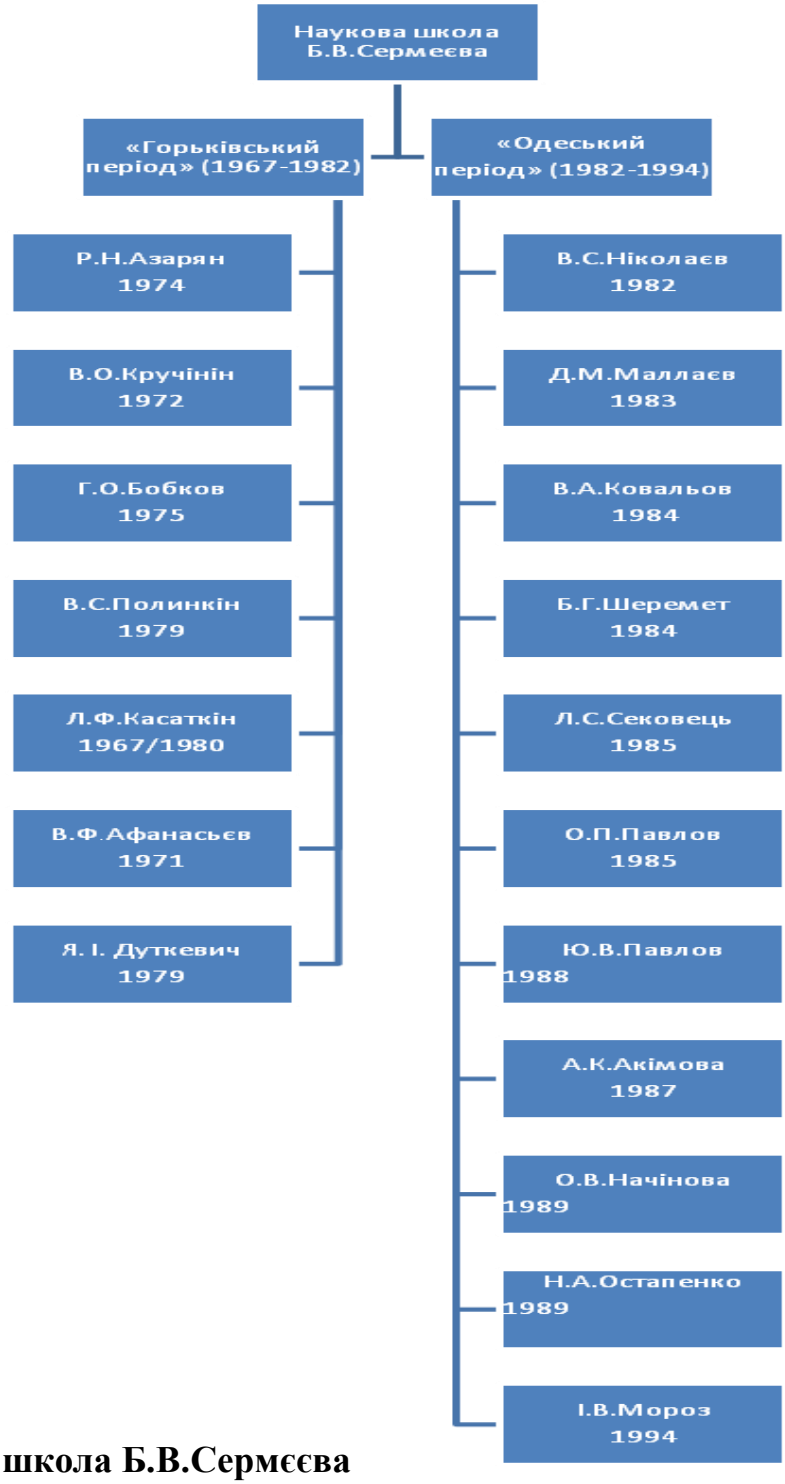

Рис.2.1 **Наукова школа Б.В.Сермєєва**

Нічого подібного в історії фізичного виховання дітей з вадами у розвитку ні до, ані після не було зроблено. Завдяки його активній діяльності було здійснено справжній прорив у наукових дослідженнях проблеми фізичного виховання дітей з вадами зору та слуху у СРСР. У період з 1967 по 1980 роки під його керівництвом з'явився ряд фундаментальних доробок вчених Р.М.Азаряна, В.Ф.Афанасьєва, Г.О.Бобкова, Я.І.Дуткевича, Л.Ф.Касаткіна, В.О.Кручініна, В.С.Полинкіна.

Дисертаційні дослідження цих науковців були присвячені проблемам вивчення особливостей та динаміки фізичного розвитку, формування рухових функцій та фізичних якостей, а також розробці змісту корекційно-виховної роботи на заняттях з фізичного виховання зі школярами із порушенням зору (таб.2.7)

Дані дослідження стали фундаментальними у теорії та практиці АФК. Висвітлюючи вплив рухової діяльності на психофізичний розвиток та визначаючи роль і місце АФК у формуванні рухових функцій дітей з вадами зору, ми здійснювали їхній аналіз у першому розділі нашого дослідження. Саме тому вважаємо недоцільним повертатися до висвітлення змісту даних наукових праць у другому розділі.

Слід відзначити, що на даному історичному етапі, а саме у 1979 році Я.І.Дуткевичем у м.Києві у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР було захищено першу кандидатську дисертацію, науковими керівниками якої були проф. Б.В.Сермєєв та наш співвітчизник, старший науковий співробітник НДІ педагогіки УРСР І.С. Моргуліс. Ця подія стала досить вагомою для розвитку вітчизняної теорії та практики АФК. Усі інші роботи дослідників наукової школи Б.В.Сермєєва було захищено у Москві.

У своєму дисертаційному дослідженні Я.І.Дуткевич розглянув досить важливе питання використання засобів фізичного виховання з метою удосконалення підготовки учнів шкіл сліпих до трудової діяльності. Значне відставанням сліпих і слабозорих дітей у фізичному розвитку, обмежена рухова активність негативно впливає на фізичну підготовленість та працездатність учнів.

Таблиця 2.7

Дисертаційні дослідження представників наукової школи Б.В.Сермєєва (Горьківський період)

№п/п	Рік захисту	Автор	Назва дисертації
1.	1967	Л.Ф.Касаткін	Дослідження точності рухів у школярів з глибокими порушеннями зору і її дослідження в процесі фізичного виховання
2.	1971	В.Ф.Афанасьєв	Вікові зміни фізичного розвитку і рухової функції у школярів з порушенням зору і корекційно-виховна робота на уроках фізичного виховання
3.	1972	В.О.Кручинін	Вікові зміни відчуття ритму і його виховання у слабозорих школярів
4.	1974	Р.Н.Азарян	Зміст корекційно-виховної роботи на уроках гімнастики для слабозорих дітей
5.	1975	Г.О.Бобков	Особливості вікових змін витривалості і методика її розвитку у сліпих школярів
6.	1979	В.С.Полинкін	Вікові зміни м’язової працездатності у дітей з порушеннями зору і шляхи її підвищення в процесі навчання
7.	1979	Я.І.Дуткевич	Оптимізація фізичного виховання учнів старших класів школи сліпих з метою підвищення якості їх підготовки до трудової діяльності».
8.	1980	Л.Ф.Касаткін	Формування рухових функцій у сліпих дітей і шляхи подолання недоліків фізичного розвитку в процесі шкільного навчання (докторська)

Вони не в змозі повноцінно працювати у суспільстві, що, у свою чергу, призводить до соціальної депривації. Своїм дослідженням автор переконливо довів, що шляхом використання комплексу загальних та спеціальних фізичних вправ можливо забезпечити цілеспрямоване формування у сліпих дітей рухових якостей та навичок, значущих для трудової діяльності. У процесі фізичного виховання діти опановують професійно важливі якості рухової активності, які підвіщують їхні адаптаційний та реабілітаційний потенціал. Я.І.Дуткевич чітко визначив зміст та розробив методику позаурочних фронтальних, групових та навчально-тренувальних занять, під час проведення яких витримувався оптимальний руховий режим учнів, цілеспрямовано формувалися та розвивалися рухові якості. Комплексні заняття поєднувалися зі спеціальними вправами. На заняттях з легкої атлетики та гімнастики широко використовувалися рухливі ігри. Багато часу приділялося парним та груповим фізичним вправам, вправам з предметами.

Особливої уваги дослідник приділяв розвитку тих процесів та якостей, без яких неможливо було повноцінно опанувати трудову діяльність. Так, важливе місце на заняттях належало вправам на концентрацію уваги, постановку правильного дихання та довільного розслаблення м’язів. Разом із цим у дітей цілеспрямовано формувалися та удосконалювалися рухові якості: функції статичної та динамічної рівноваги, координації рухів, спритності, сили, витривалості, швидкості, орієнтації у просторі. Чітке визначення структури та змісту кожної частини заняття, а також використання різних методів (конкретизації рухів; розчленованого поелементного засвоєння структури рухів; поєднання безпосередньо показу вправ із поясненнями вчителя; акцентування уваги на сенсорних компонентах рухів) забезпечило досить високі результати. Отримані дослідником факти переконливо довели, що удосконалення рухових здібностей в учнів сприяє зменшенню терміну підготовки кваліфікованих працівників, підвищує ритмічність праці, а також працездатність.

Особливу увагу науковці звертали на необхідності диференційованого підходу на заняттях з фізичного виховання дітей, які мали вади зору. Зокрема, наукове дослідження В.Ф.Афанасьєва було присвячене вивченню вікових змін фізичного розвитку та рухової функції у школярів з порушеннями зору. Автор

підкреслював, що індивідуальні особливості розвитку дітей обумовлюються різною етіологією дефекту, структурою і складом порушених функцій. Диференційований та індивідуальний підхід знаходив своє вираження в різному дозуванні фізичних навантажень, вимогах до техніки виконання вправ, а також їх складності. Було доведено, що при правильному використанні фізичних вправ різного характеру залежно від стану зорового аналізатора та особливостей структури вторинних порушень функцій рухового аналізатора можливо досягти нормалізації фізичного розвитку та фізичних якостей у дітей з вадами зору [15].

Значний позитивний практичний досвід використання занять з ритміки, який було накопичено на попередніх історичних етапах, потребував науково-методичного обґрунтування і систематизації. Роботу у цьому напрямку успішно здійснив В.А.Кручинін. Виявивши зниження рівня розвитку відчуття музичного ритму та рухів у школярів із порушенням зору порівняно з дітьми, які нормально бачать, розкрив механізми корекції цих недоліків на основі полісенсорного способу сприймання музичного ритма під час проведення танцювально-хореографічних занять. Його суть полягає в тому, що руховий аналізатор, як психофізіологічний механізм координації рухів, вдосконалюється не тільки на базі м’язового відчуття, але й за участю слуху. В.А.Кручинін встановив, що в процесі формування відчуття ритму у дітей з вадами зору спостерігається удосконалення координації рухів, їх точності та швидкості рухової реакції. Експериментально було доведено, що заняття з ритміки являють собою важливий інструмент у корекції недоліків як фізичного, так і психічного розвитку дітей з вадами зору, оскільки гармонійно поєднують у собі загальнооздоровчі, навчально-виховні та корекційно-розвивальні завдання [103].

Однією з перших науково-дослідних робіт у СРСР, присвячених питанням залучення сліпих дітей до занять спортом, стала праця В.І.Воронкіна. Проаналізувавши стан фізичного виховання сліпих дітей у школах-інтернатах, він дійшов висновку, що фізичні вправи мають значний потенціал у питанні компенсації недоліків у фізичному розвитку дітей із глибокими порушеннями зору. На його думку, вони сприяють підвищенню рухових можливостей сліпих дітей,

розвивають м’язово-рухові відчуття, тим самим створюють умови для часткової компенсації наслідків сліпоти. Розвиваючи цю ідею, В.І.Воронкін не тільки розробив методику навчання легкоатлетичним вправам сліпих дітей, але й був першим, хто спробував створити умови для їх спортивного удосконалення. Дана методика базувалася на використанні адаптованих стрибкових та спеціальних бігових вправ з урахуванням наявної зорової патології, спрямованих на удосконалення техніки бігу [32].

Розглядаючи діяльність науковців на данному історичному етапі, слід звернути окрему увагу на роботу Р.Н.Азаряна «Дослідження фізкультурних і спортивних інтересів у сліпих і слабозорих школярів» [5]. Данне дослідження являє собою продовження роботи Н.Г.Морозової «Інтереси і мрії сліпих школярів молодших, середніх та старших класів», але розглядає безпосередньо їхні спортивні і фізкультурні інтереси [137]. Р.Н.Азарян здійснив глибокий аналіз причин, які спонукають або, навпаки, заважають дітям з вадами зору займатися фізичною культурою і спортом. Анкетування, проведене серед учнів спеціальних шкіл, показало, що фізичною культурою і спортом цікавляться 58-60% учнів. Але лише 12,8% сліпих та 16,8% слабозорих дійсно займаються у спортивних секціях та гуртках. Отже, лише кожний восьмий сліпий та шостий слабозорий серед тих, хто дав позитивну відповідь, дійсно займаються спортом. Це підтвердило висновки Н.Г.Морозової: не дивлячись на те, що в структурі інтересів дітей з порушеннями зору фізична культура і спорт займають відносно високе – четверте місце, на превеликий жаль, цей інтерес є пасивним, і не реалізується на практиці. З загальної кількості дітей лише 8,6% сліпих і слабозорих займалися в шкільних спортивних гуртках, 2,1% сліпих і 4,1% слабозорих – у спортивних секціях товариства сліпих. Основною причиною таких низьких показників щодо занять спортом виявився, на думку опитуваних, брак вільного часу. Проте, аналіз структури бюджету вільного часу сліпих і слабозорих дітей показав, що 11-12 годин на тиждень залишаються нерозподіленими. Отже, більш об’єктивною причиною була відсутність бажання та звички займатися спортом. Значною перешкодою до залучення сліпих і слабозорих дітей до занять спортом виявилося негативне ставлення до них педагогів з інших

предметів, які вважали ці заняття зайвою витратою часу. На це вказали 31,8% респондентів. У свою чергу, до спортивних секцій більшість дітей прийшли завдяки рекомендаціям вчителів фізичної культури та під впливом радіо- та телепередач.

Проаналізувавши матеріали опитування та анкетування дітей, а також ознайомившись з постановкою питання фізичного виховання у школах-інтернатах для сліпих та слабозорих і спортивних секціях товариств сліпих, автор дійшов висновків, що одним з найефективніших шляхів залучення дітей з порушеннями зору в систематичні заняття фізичними вправами є проведення заходів, спрямованих на збільшення позакласної роботи з фізичного виховання, організація цікавих спортивних свят, фестивалів та змагань [5].

На основі данних отриманих в результаті проведення науково-дослідної роботи Б.В.Сермєєва та його послідовників були розроблені детальні програми з фізичного виховання для дітей з різними патологіями. Зокрема, у 1978 р. випущено першу програму з фізичного виховання для шкіл слабозорих дітей.

Тематика науково-дослідної роботи, яка здійснювалась під керівництвом Б.В.Сермєєва не обмежувалась лише питаннями фізичного виховання осіб з зоровою патологією. Широкий спектр напрямків у дослідженнях дітей різних нозологічних груп створив міцну науково-методичну базу для роботи з різними групами інвалідів.

Результати наукових досліджень широко висвітлювались на сторінках спеціалізованих видань та наукових конференціях, які проводилися в різних куточках СРСР. Першим таким виданням стала проблемна міжвузівська збірка наукових праць «М’язова діяльність в нормі та патології», випуск якої розпочався на початку 70-х років XX ст. у м. Горькому. Це була перша у СРСР спеціалізована збірка з дослідження проблеми фізичного виховання дітей з вадами в розвитку. Місце видання такої збірки було не випадковим, адже саме у Горькому знаходилась проблемна лабораторія з фізичного виховання дітей із порушенями зору Інституту дефектології АПН СРСР при Горьківському педагогічному інституті, яка була серцем у наукових розробках у 70-х роках минулого століття.

Знаковою подією та своєрідним підсумком десятирічної роботи у дослідженні проблеми фізичного виховання дітей з порушеннями зору стала нарада-семінар, яка відбулась 18-21 травня 1977 р. Захід було організовано на базі проблемної лабораторії з фізичного виховання дітей з порушеннями зору Інституту дефектології АПН СРСР при Горьківському педагогічному інституті. У його роботі взяли участь представники більш ніж з 30-ти вищих навчальних закладів з усього СРСР. Заходів подібного рівня з даної проблематики в СРСР до цього не проводилось. Широка тематика доповідей та фундаментальність досліджень засвідчили про значний крок вперед, який вдалося зробити завдяки правильно організованій науково-дослідній роботі [104].

Особливу увагу багатьох науковців таких, як Р.Н.Азарян, Я.І.Дуткевич, Б.В.Сермеєв та інших, було зосереджено на посиленні міжпредметних зв'язків. Збільшення словника, збагачення новими знаннями, формування умінь та навичок, необхідних для успішного оволодіння іншими предметами, сприяло посиленню інтересу до занять фізичною культурою з боку дітей, та сприяло формуванню позитивного ставлення до цих занять зі сторони інших педагогів.

Даний період роботи наукової школи Б.В.Сермєєва ми вважаємо за доцільне назвати – Горьківським періодом.

Переїзд Б.В.Сермєєва у травні 1982 р. до Одеси відкрив нову сторінку у розвитку наукових досліджень, спрямованих на вирішення актуальних питань теорії та практики фізичного виховання дітей з вадами зору в СРСР. Завдяки цьому було створено основу для активного розвитку цього наукового напрямку в Україні.

На базі Одеського педагогічного інституту було відкрито кафедру біологічних основ фізичного виховання, роботу якої очолив Борис Васильович. Фактично, це була перша кафедра в СРСР, яка вивчала питання фізичного виховання дітей з вадами психо-фізичного та розумового розвитку. У 1987 р. її було реорганізовано у кафедру дефектології і фізичної реабілітації. У зв'язку з тим, що центром досліджень та творчих пошуків наукової школи Б.В.Сермєєва, починаючи з 1982 р., стала м. Одеса, цей період у роботі ми вважаємо за доцільне назвати Одеським.

За період з 1982 по 1990 рр. під керівництвом Б.В.Сермєєва було підготовлено та захищено 10 дисертаційних робіт (А.К.Акімова, В.А.Ковальов, О.В.Начінова, В.С.Ніколаєв, Д.М.Маллаєв, Н.А.Остапенко, О.П.Павлов, Ю.В.Павлов, Л.С.Сековець, Б.Г.Шеремет) (таб.2.8).

Першим українським науковцем, який захистив дисертацію з проблеми фізичного виховання дітей з вадами зору у Москві, був Б.Г.Шеремет. У 1984 році він закінчив дослідження, в якому обґрунтував та впровадив експериментальну методику розвитку точності рухів у сліпих школярів на уроках фізичної культури з використанням контролю та самоконтролю. Автором було розроблено метод визначення оптимального об'єму навантажень у вправах на точність, що був заснований на використанні прийомів контролю та самоконтролю та базувався на фазовій зміні точності рухів із великою кількістю повторень вправ. Він виділив три фази формування точності рухів: I фаза – покращення точності рухів, II фаза – відносна їх стабілізація, III – зниження точності рухів. Автор визначив, що оптимальним числом повторень є кількість вправ на точність до другої фази, а об'єм навчальних завдань залежить від віку та зорових можливостей дітей. Для удосконалення точності рухів у сліпих школярів він рекомендував застосовувати раціональні засоби, методи і адекватні форми контролю і самоконтролю (метод спрямованого «відчуття»; використання орієнтирів, обмежувачів, що змушують виконувати рух; предметно-макетна і модельна демонстрація; вибірково-сенсорна демонстрація; пояснення, раз'яснення, інструктаж, вербальні оцінки і звіти; інформація про наявність помилок та ін.). З'ясовано, що формування умінь самоконтролю і контролю за виконанням вправ у сліпих з залишковим зором відбувається краще, ніж у тотально сліпих, що пояснюється розвитком у них зорового сприйняття при оцінюванні амплітуди, траекторії, швидкості та темпу рухів. Спеціальні вправи на точність рекомендовано включати у підготовчу або основну частину уроку.

Новим напрямком роботи з формування та удосконалення рухових якостей стала розробка та використання тренажерів. Ефективність цієї роботи довів В.А.Ніколаєв. Розроблені ним у співавторстві з Б.В.Сермеевим тренажери, які

Таблиця 2.8

Дисертаційні дослідження представників наукової школи Б.В.Сермєєва (Одеський період)

№ п/п	Рік	Автор	Назва дисертації
1.	1982	В.С.Ніколаєв	Методика використання тренажерних пристроїв з метою корекції недоліків фізичної підготовленості сліпих
2.	1983	Д.М.Маллаєв	Система корекції рухової сфери сліпих учнів у процесі оволодіння комплексом ГПО
3.	1984	В.А.Ковальов	Вікові зміни швидкості рухів у слабозорих школярів і шляхи їх корекції засобами фізичної культури
4.	1984	Б.Г. Шеремет	Методика розвитку точності рухів у сліпих школярів з використанням контролю і самоконтролю
5.	1985	О.П. Павлов	Формування правильної постави у школярів з порушеннями зору
6.	1985	Л.С. Сековець	Корекційно-педагогічна робота в процесі фізичного виховання дошкільників з монокулярним характером зору
7.	1987	А.К.Акімова	Корекційна робота над недоліками фізичного розвитку засобами ЛФК у слабозорих дітей
8.	1988	Ю.В.Павлов	Корекція рухових порушень у дітей дошкільного віку з косоокістю та амбліопією з використанням спеціальних технічних засобів.
9.	1989	О.В.Начінова	Корекція у розвитку основних рухів у слабозорих школярів засобами фізичного виховання
10.	1989	Н.А. Остапенко	Зміст і методика уроків ритміки в молодших класах для слабозорих.

призначались для тренування точності, координації рухів, сили, витривалості, швидкісно-силових якостей та рухливості суглобів, дозволили відкрити нові

перспективні шляхи подолання відставання у розвитку фізичних якостей у дітей із зоровою патологією. Дані розробки дозволили не тільки урізноманітнити заняття з фізичного виховання, а й створили позитивні умови для якісного відпрацювання різноманітних рухів з чітким дозуванням навантажень [146].

Важливим кроком, який дозволив оптимізувати науково-дослідну роботу стало розширення співпраці працівників лабораторії фізичного виховання дітей з порушеннями зору та тифлотехнічної лабораторії. Такий творчий тандем дозволив у короткий проміжок часу створити розробки, які не лише посприяли якісному проведенню досліджень, а й покращили організацію навчально-виховної роботи у навчальних закладах для дітей з порушеннями зору. Результати цієї співпраці були висвітлені на спеціально організованому семінарі-нараді з питань фізичного виховання сліпих ті слабозорих [104].

Розглянуто методи дослідження зорових функцій у дітей з порушеннями зору з використанням різноманітних приладів. В.А.Ковальовим було продемонстровано ряд апаратів, які дозволяли отримувати дані щодо зорового втомлення в процесі фізичного навантаження та зорово-моторної реакції дітей із різними порушеннями зору. Дослідивши прості реакції на світло та звук, складні реакції вибору на світло та звук, а також час і частоту рухів, експериментатором було встановлено вікову динаміку цих показників. Доведено, що використання методів фізичної культури з обов'язковим дозуванням фізичних навантажень сприяє покращенню цих показників [104].

Важливу роль у поширенні та популяризації передових розробок досліджуваної проблеми відіграв журнал «Дефектологія». Не дивлячись на широкий спектр питань, які розглядались на сторінках цього видання, дослідженню проблеми фізичного виховання сліпих та слабозорих дітей відводилось значне місце. Починаючи з 70-х до 90-го року на його сторінках вийшло 53 статті, у яких розглядались різноманітні аспекти фізичного виховання дітей з вадами зору. Активізація цієї роботи розпочалася з середини 80-х років. Якщо у 70-х роках протягом року виходило 1-2 статті, то вже у 80-ті роки їх кількість становила 5-7

статей. Спостерігалося не лише збільшення кількості матеріалів, а й значною мірою підвищився їхній загальний рівень і збагатилася тематика досліджень.

Велика кількість матеріалів, присвячених проблемам фізичного виховання дітей з вадами у розвитку, які з'явилися на початку 80-х, вимагала необхідності їхньої популяризації та створення окремої збірки. У 1983 р. було підготовлено міжвузівську збірку наукових праць «Фізичне виховання дітей у спеціальних школах». Вона виходила, починаючи з 1983 року кожні два роки. Незважаючи на те, що на сторінках видання розлядались питання фізичного виховання дітей із різною патологією, проблемам фізичного виховання дітей з вадами зору відводилось одне з провідних місць. У збірках за 1983, 1985, 1987, 1989 та 1991 роки даній проблемі було присвячено понад 40 статтей.

У 1987 р. під редакцією Л.І. Солнцевої було видано збірку наукових праць АПН СРСР НДІ Дефектології «Удосконалення фізичного виховання сліпих і слабозорих школярів». Це була перша збірка матеріалів, у якій розглядалися суто питання фізичного виховання осіб з порушеннями зору. На цьому історичному етапі було здійснено справжній прорив у виданні підручників, посібників та методичних розробок. За досліджуваний період було видано 42 наукових праці, тематика яких стосувалась проблем фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи з дітьми, що мають вади зору.

Науково-практичні конференції також стали своєрідною трибуною, яка надавала можливості ознайомитись із передовими розробками як науковців, так практичних робітників. Мінськ, Київ, Тбілісі, Єреван, Москва, Одеса, Ташкент, Ленінград, Алма-Ата, Горький – такою широкою була географія цих конференцій. На конференціях тифлопедагогів, офтальмологів, фахівців з питань фізичного виховання та спорту розглядались різноманітні питання проблеми фізичного виховання дітей з вадами зору. Поступово назрівала необхідність у об'єднанні сил фахівців з різних напрямків навколо цієї проблеми у рамках одного заходу.

Саме таким заходом стала Перша всесоюзна конференція «Оздоровча фізична культура і спорт інвалідів», яка відбулася в Одесі 3-5 квітня 1989 р. і стала

своєрідною рискою, що, з одного боку, підвела підсумки, а з іншого – стала стартовим майданчиком у подальшому розвитку АФК.

У роботі конференції простежувались три напрямки, за якими проводилися наукові дослідження проблем фізичного виховання дітей з вадами зору:

1. Особливості корекції рухових порушень і формування рухових якостей у дітей з вадами зору.

2. Зміст та методика проведення фізкультурно-оздоровчих занять для дітей з порушеннями зору на уроках і в позаурочний час.

3.Спортивний напрямок у роботі з інвалідами.

Висвітленню особливостей корекції рухових порушень і формування рухових якостей у дітей з вадами зору були присвячені доповіді В.В.Вишнева, В.Н.Долинського, І.С.Мунтяна, Ю.В.Павлова, В.Л.Палиги, А.П.Чустрак.

Зокрема, науковці В.Н.Долинський, Ю.В.Павлов, В.Л.Палига, А.П.Чустрак зосередили увагу на дошкільному віці, оскільки даний віковий період майже не висвітлювався в попередніх науково-методичних розробках. Було відзначено, що саме дошкільний вік є найбільш сензитивним для корекції та розвитку ушкоджених внаслідок порушень зору вторинних відхилень.

У роботі В.В.Вишнева було продовжено та доповнено дослідження В.С.Полинкіна, присвячене виченню вікових змін м’язової працездатності у дітей з порушеннями зору. Були отримані нові дані про своєрідність працездатності при виконанні вправ на витривалість у дітей з вадами зору. Автор наголосив на обов’язковому урахуванням вікових особливостей та стану зору в дітей при розвитку витривалості.

У доповіді І.С.Мунтяна ключовою була ідея використання педагогічного контролю у процесі фізичного виховання у школах для слабозорих дітей. Він довів, що успішність здійснення корекційної роботи на заняттях з фізичної культури залежить не лише від впровадження ефективних методик, спрямованих на виправлення недоліків у фізичному розвитку та формуванні фізичних якостей, а й у обов’язковому проведенні педагогічного контролю.

Питанню розробки змісту та методики проведення фізкультурно-оздоровчих занять для дітей з порушеннями зору на уроках і в позаурочний час були присв'ячені роботи В.Г.Жаркого, А.В.Кім, В.Л.Курілова та В.В.Пижова.

Так, В.Г.Жаркий, В.Л.Курілова та В.В.Пижов на прикладі використання розробленої методики навчання плавання дітей з вадами зору довели значні корекційні можливості застосування цих занять. Методика включала заняття на суші та в басейні. Формування уявлення про основні плавальні рухи здійснювалось на суші, а закріплення і удосконалення цих рухів відбувалося у воді. Особлива увага приділялась загальнорозвиваючим, спеціальним та ігровим вправам.

А.В.Кім звернула увагу на недостатню кількість часу на занняття з фізичної культури в умовах навчальних закладів для слабозорих дітей. З метою збільшення рухової активності та підвищення ефективності фізкультурно-оздоровчої роботи вона розробила систему домашніх завдань з фізичної культури у школах для слабозорих. Висвітливши важливу роль та значення системи розроблених домашніх завдань, вона наголосила на необхідності впровадження цього напрямку у позакласній роботі шкіл слабозорих.

Серед багатьох важливих питань, які розглядались на конференції, значну увагу було звернено на необхідності активізації спортивнго напрямку в роботі з інвалідами по зору. Зокрема, у доповіді Р.Н.Толмачева розглядались питання про систему допуску до спортивних змагань осіб з вадами зору. На основі міжнародного та багаторічного власного досвіду автор доповів про показання та протипоказання до занять спортом інвалідів по зору. Він довів, що активні заняття спортом допомагають подолати особам з вадами зору страх (анксіоліз). Цей стан виникає безпосередньо після 20-40 хвилинного аеробного спортивного навантаження (навантаження на витривалість) і зберігається довше (до 4 годин), ніж після вправ на розслаблення. Ці розробки дозволили по новому побачити можливості людей з порушеннями зору в заняттях спортом [148].

В організації і проведенні цієї конференції були задіяні три організації: Державний комітет з фізичної культури і спорту СРСР, Міністерство освіти СРСР

та Міністерство охорони здоров'я СРСР. Безпосередню організацію було покладено на Одеський державний педагогічний інститут імені К.Д.Ушинського.

Об'єднання фахівців з різних напрямків у рамках одного заходу дало можливість вперше в СРСР комплексно підійти до розгляду проблеми фізичного виховання та спорту інвалідів. Стало зрозумілим, що, не дивлячись на високий рівень теоретичних розробок та значний практичний досвід дефектологів, медиків та спеціалістів з фізичного виховання та спорту, тільки поєднання їхніх зусиль може стати запорукою успіху у вирішені широкого кола питань. Саме цей захід, на нашу думку, заклав підвалини до виділення АФК у окремий науковий напрямок на наступному історичному етапі.

Місце і час проведення подібного заходу було не випадковим. Проведення такого масштабного заходу вимагало великого організаторського таланту та високого професійного рівня від організаторів. Завдяки роботі Б.В.Сермєєва та його наукової школи, починаючи з 80-х років минулого століття, центром наукових досліджень проблем фізичного виховання дітей із розумовими вадами та вадами слуху і зору у СРСР була Одеса. Саме тут були зосереджені висококваліфіковані кадри, які мали великий досвід в організації різноманітних науково-практичних семінарів та конференцій.

Висновки до розділу 2

Аналіз та узагальнення практичних розробок та теоретичних досліджень у тифлопедагогіці та тифлопсихології дозволив нам встановити вихідні історичні віхи розвитку фізичного виховання дітей з вадами зору. Нами було визначено, що розвиток АФК в системі навчання і виховання дітей з вадами зору охоплює 6 періодів, перший з яких можна розглядати як передумову для формування та розвитку адаптивної фізичної культури в Україні. На першому етапі (1784-1881) накопичувався практичний досвід. Впровадження в навчальні програми окремих закладів для сліпих дітей занять з фізичної культури (в основному гімнастичних та фребелівських занять) відбувалось під впливом передового світового досвіду.

Український досвід в цей період ще неможливо аналізувати з причин відсутності історичних матеріалів. Наукових розробок щодо організації та методики проведення занять з фізичного виховання не існувало.

Початок другого етапу розвитку АФК (1881-1917) пов'язано з реорганізацією у 1881 р. «Маріїнського піклування сліпих воїнів» в «Піклування імператриці Марії Олександрівни про сліпих», на яке покладались обов'язки організатора навчання сліпих дітей у Росії. Саме з цього моменту навчання сліпих у нашій країні почало носити централізований характер. У Києві, Полтаві, Харкові, Кам'янець-Подільському, Одесі, Чернігові та інших містах було створено училища для сліпих. Працювали ці заклади за планами та програмами шкіл Москви та Санкт-Петербургу, які базувалися на досвіді кращих європейських навчальних закладів для сліпих. Заняття з ФК у вигляді гімнастики, рухливих ігор, плавання та прогулянок були включені в програми майже всіх шкіл. На основі узагальнення як зарубіжного, так і вітчизняного практичного досвіду було визначено мету, задачі та засоби фізичного виховання дітей з вадами зору.

Третій етап розвитку АФК (1917-1941) характеризується докорінною перебудовою системи спеціальної освіти, що було пов'язано з суспільно-політичними та економічними змінами, викликаними Жовтневою революцією. Державна підтримка спеціальних закладів освіти для дітей зі зниженим зором у вигляді законотворчих актів та постанов дозволила залучити майже усіх дітей з вадами зору до навчальних занять.

Значний внесок у дослідження проблеми фізичного розвитку та розробки змісту фізичного виховання дітей з вадами зору зробили українські дослідники М.І.Гольдфайн, Н.М.Сибірцева та А.В.Ярмоленко.

На цьому етапі у школах було започатковано роботу фізкультурно-спортивних гуртків та роботу секцій з різних видів спорту серед сліпих та слабозорих дітей. Вагому роль у цьому відіграла піонерська організація.

У 20-ті роки XX ст. в Україні розпочато формування організаційної структури інвалідного (адаптивного) спорту. Зокрема, у 1933 р. створено

Українське товариство сліпих (УТОС), яке сприяло розвитку спортивного напрямку роботи зі сліпими.

На четвертому етапі розвитку АФК (1945-1967) було сформовано чотири напрямки у розвитку фізичної культури для дітей з вадами зору: фізкультурний, спортивний, рекреаційний та реабілітаційний. Розпочато наукові дослідження проблеми фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності дітей з вадами зору. Наукові доробки українських дослідників (А.С.Ганжія, М.Н.Деркач, Н.Я.Лукьянової, І.С.Моргуліса, Н.С.Царик та М.Щербини) зробили значний внесок у теорію та практику фізичного виховання сліпих та слабозорих дітей, що, в свою чергу, сприяло розробці методичних посібників та рекомендацій з даної проблематики.

На даному етапі вперше було розроблено програму з фізичного виховання для шкіл сліпих. П’ятий етап (1967-1990) характеризується створенням у 1967 р. проблемної лабораторії з фізичного виховання дітей з вадами у фізичному та психічному розвитку при Горьківському педагогічному інституті імені О.М.Горького. Наукова діяльність Б.В.Сермєєва, дозволила забезпечити науково-методичне підґрунтя занять фізичною культурою зі сліпими та слабозорими дітьми.

Дослідження представників наукової школи Б.В.Сермєєва стали основою сучасної теорії та практики АФК осіб з вадами зору. Перша всесоюзна конференція «Оздоровча фізична культура і спорт інвалідів», проведена у 1989 році в Одесі, сприяла об’єднанню сил тифлопедагогів, офтальмологів, фахівців з питань фізичного виховання та спорту навколо проблеми фізичного виховання дітей з вадами зору та стала стартовим майданчиком у подальшому розвитку АФК.

Плідна та кропітка робота українських науковців того періоду Я.І.Дуткевича, Н.А.Остапенко, Ю.В.Павлова, Б.Г.Шеремета була спрямована на оптимізацію практичного забезпечення занять фізичною культурою в умовах спеціально організованого навчання дітей з вадами зору в Україні та дозволила створити передумови для виділення АФК в окрему наукову галузь на наступному історичному етапі.

РОЗДІЛ 3
РОЗВИТОК АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ЕТАПІ

3.1. Формування вітчизняної наукової школи та розробка наукових концепцій і напрямків розвитку адаптивної фізичної культури на етапі інтеграції в суспільство через заняття АФК осіб з вадами зору (1991- 2011)

Протягом 1991 – 2011 років відбулось багато подій, які тим чи іншим чином здійснили певний вплив як на темпи розвитку, так і на спрямованість наукових досліджень в АФК.

Соціально-економічна та політична кризи у СРСР призвели у 1991 р. до розпаду країни. Проміжним етапом до створення окремих держав стало утворення союзу незалежних держав (СНД). Але проіснувало таке новоутворення недовго.

За подібним сценарієм відбувались зміни у всіх галузях людської діяльності у бувшому СРСР. Не виключенням стала і наукова діяльність. Відсутність державного фінансування, великий рівень інфляції, зниження доходів бюджетних працівників – ці та багато інших факторів загальмували розвиток теоретичних та практичних розробок вітчизняних фахівців.

Проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. відкрило, з одного боку, нові перспективи у розвитку країни, з іншого – поступово було втрачено зв’язки та традиції, які накопичувались десятиріччями.

Упродовж 1991-1993 рр. було захищено ряд докторських дисертацій. Так, Б.В.Сермеєв захистив другу докторську дисертацію на тему «Теоретичні основи фізичного виховання аномальних дітей», В.О.Кручінін – «Теоретичні основи формування просторової орієнтації у сліпих дітей в процесі шкільного навчання», Д.М.Маллаєв – «Педагогічні основи формування гри сліпих і слабозорих дітей як засіб корекції їх морального і фізичного розвитку».

Зважаючи на такі значні наукові доробки, може скластись враження, що ситуація зовсім не була критичною, а навпаки, спостерігалась активізація в

розробці теоретичних та практичних питань, що були пов'язані з проблемами фізичної культури і спорту дітей з вадами зору. Проте, на превеликий жаль, такий погляд не відповідав дійсності. Роботи Б.В.Сермєєва, В.О.Кручініна, Д.М.Маллаєва були результатом десятків років наукових пошуків на минулому історичному етапі. Те значне теоретичне підґрунтя, що стосувалось питання виділення АФК в окрему наукову, яке було створено наприкінці 80-х років XX століття, не було реалізованим на початку сучасного історичного етапу.

Фінансово-економічна криза, що накрила всі країни бувшого СРСР у 1992-94 рр., призвела до значного обмеження можливостей щодо обміну передовим практичним та науковим досвідом. Проблема полягала не в політичній, а суто фінансовій неспроможності держави підтримувати наукові розробки на належному рівні, а також фінансувати організацію та участь фахівців у міжнародних конференціях. Подібна ситуація призвела до утворення інформаційного дефіциту, що значно ускладнили діяльність науковців у ті часи.

Зазначені проблеми призвели не лише до відтоку кваліфікованих кадрів, а й стали причиною відсутності інтересу до цієї роботи талановитої молоді. Але було б помилковим стверджувати, що розробки проблем фізичного виховання і спорту в роботі зі сліпими та слабозорими дітьми зовсім припинилися. Незважаючи на скрутні фінансові умови, відсутність зацікавленості з боку держави до цієї проблеми, в Україні наукова робота продовжувалась. Головну роль у цьому відіграв так званий «людський фактор». Люди, які усе своє життя присвятили служінню науці, не могли в один момент кинути на призволяще те, над чим працювали багато років і де досягли значних успіхів. У свою чергу, приклад роботи таких людей, їх талант, досвід не міг залишитись непоміченим з боку молодих науковців, які долучались до цієї благородної справи.

Тільки завдяки таким особистостям як В.Г.Григоренко, Б.В.Сермеєв, Б.Г.Шеремет вдалося не лише зберегти, а й збагатити ті здобутки та традиції, які були напрацьовані за останні два десятиліття. Яскравим підтвердженням цьому стали дисертаційні дослідження, підготовлені в той час. Крім того, відносна

стабілізація економічної ситуації в Україні з середини 90-х років минулого століття сприяла пожвавленню як наукової, так і практичної роботи.

Розглядаючи розвиток АФК на сучасному етапі в Україні, слід зауважити, що формування наукових шкіл та основних напрямків у дослідженнях проблем фізичної культури і спорту дітей з вадами зору відбувалося у період з 1967 по 1990 роки (п'ятий етап розвитку АФК). У цей час в Україні значно активізувався спортивний напрямок у роботі з особами, які мали особливі освітні потреби.

Аналіз науково-дослідних робіт починаючи з 1991 року показав, що провідною науковою школою, що розробляє теоретико-методичні основи фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи з дітьми, які мають вади зору, виступила наукова школу Б.В.Сермєєва. Наукові розробки, здійснені на попередньому історичному етапі представниками цієї школи Б.Г.Шереметом, О.В.Начіновою, Н.А.Остапенко та іншими дослідниками, дозволили сформулювати не лише теоретичні аспекти занять фізичною культурою зі сліпими та слабозорими дітьми, а й стали основою практичного забезпечення навчально-виховного процесу у спеціальних освітніх закладах в Україні. Так, у 1995 р. ними були розроблені «Програми з фізичної культури для учнів зі зниженим зором для 5-10 класів».

Продовжуючи ідеї Б.В.Сермєєва, його учень, Борис Григорович Шеремет (м.Одеса), створив власну наукову школу. Представниками цієї школи стали А.Л.Андрасян, В.В.Дичко, Т.А.Євтухова, В.Г.Ковиліна, О.ЮКоломийченко, О.В.Криличенко.

Аналіз досліджень, що проводились в Україні, показав, що наукову діяльність було спрямовано на вирішення проблем ранньої реабілітації дітей з порушеннями зору. Ідею про необхідність профілактики і ранньої корекції порушень у розвитку, обумовлених порушеннями зору, що була проголошена у доповіді Комітету експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я у 1983 р., була підтримана після деяких дискусій радянськими тифлопедагогами. Цю ідею розвивали у спеціальній педагогіці А.Г.Литвак, Л.І.Солнцева, В.А.Феоктістова і сучасні вітчизняні науковці – Л.С.Вавіна, В.М.Ремажевська, Е.П.Синьова,

С.В.Федоренко та інші. Саме тому науково-дослідна робота спрямовувалася на вирішення питань, пов’язаних з фізичним вихованням дітей дошкільного віку.

Так, у 1994 р. під керівництвом Б.В.Сермєєва І.В.Морозом було захищено кандидатську дисертацію на тему «Використання засобів наочності в системі фізичного виховання дітей дошкільного віку 5-6 років з порушеннями зору» [135]. Автор довів, що що саме завдяки наочним засобам можливо збагатити сенсорний досвід, розвинути спостережливість, сформувати образи пам’яті. І.В.Мороз під час розвитку фізичних якостей, рухових навичок дітей з порушеннями зору приділяє значну увагу демонстрації рухів з їх словесним супроводом, а також ознайомленню з їх схематичним зображенням. Пози та рухи людей дітям пропонують відтворити самостійно після попереднього показу. Дана робота дозволила посилити зв’язки фізичного виховання з іншими предметами у дошкільних закладах для дітей з вадами зору.

В.Г.Ковиліна у дослідженні «Корекція рухових якостей дітей середнього дошкільного віку з порушенням зору» (2004) розробила методику корекції рухової сфери та активізації функцій зору засобами фізичного виховання, яка передбачає комплексне використання форм фізичного виховання: корекційні види гімнастик, заняття, ігри, пропедевтичні курси, а також використання спеціального устаткування [90]. У процесі експерименту застосовувалися педагогічні та медичні засоби корекції і компенсації порушень у дітей, комплексно використовувалися форми фізичного виховання в поєднанні з пропедевтичними курсами. Педагогічними умовами корекційно-педагогічної роботи для оптимізації фізичного виховання дітей з порушенням зору виступили: комплексний підхід до організації фізичного виховання дітей дошкільного віку; організоване корекційно-педагогічне середовище у процесі фізичного виховання дітей з порушенням зору; врахування особливостей зорового сприйняття в дітей у процесі фізичного виховання; корекційно спрямовані заняття з фізичного виховання в дошкільному закладі; організований лікарсько-педагогічний контроль на заняттях з фізичної культури. Основою організації корекційно-педагогічного середовища був системний підхід до корекційно-розвивального навчання, що охоплювало соціально-побутові й

офтальмо-гігієнічні умови забезпечення здоров'я, фізичного розвитку, подолання рухових порушень і підвищення рівня рухової підготовленості дітей. Структура занять, їх зміст, методи проведення підбиралися залежно від характеру зорових порушень, вторинних відхилень, рівня розвитку рухових умінь, навичок і особливостей лікувально-відбудовного процесу. Результати дослідження підтвердили положення про позитивний вплив фізичного виховання у корекції наявних недоліків, активізації зорових функцій дітей з порушенням зору.

Враховуючи, що ігрова діяльність є провідною для дитини дошкільного віку, а також виступає ефективним методом формування у дітей навичок навчально-пізнавальної та трудової діяльності, наукові інтереси дослідників було зосереджено саме на цьому питанні.

У дослідженні А.Л.Андрасян «Музично-дидактичні ігри як засіб активізації пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку з вадами зору» (2004) було розроблено дидактичну модель активізації пізнавальної діяльності дітей старшого дошкільного віку з вадами зору засобами музично-дидактичних ігор, що містила три взаємопов’язані етапи: пропедевтичний, дієво-коригуючий, продуктивно-оцінювальний [12]. Автором науково обґрунтовано застосування музично-дидактичної гри як засобу коригуючо-розвивальної роботи з активізації пізнавальної діяльності дошкільників з вадами зору. Зазначено, що найбільш виражене компенсаторне і коригуючо-виховне значення має музична ігрова діяльність, що поєднується з танцювальними, ритмічними рухами, з руховим орієнтуванням у просторі, із застосуванням різних ігрових дій. Музика з її ритмом емоційно сильно впливає на моторику сліпого, вона активізує його волю і регулює рухи, допомагає сліпому усвідомлювати свої рухи, координувати їх зі слухом і голосом.

А.Л.Андрасян було вивчено особливості колірного і музичного сприйняття дітей старшого дошкільного віку з вадами зору та особливості їхньої музичної пам’яті, зорового і слухового просторового орієнтування, динамічної і статичної координації, а також емоційного стану дошкільників з вадами зору при сприйнятті ними музики.

Окремо слід розглянути роботу представниці Сумського педагогічного університету імені А.С.Макаренка Ю.А.Картавої «Корекція психофізичного розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору засобами ритміки» [79]. У ході пошуково-експериментальної роботи було здійснено розробку комплесної методики діагностування музично – ритмічного розвитку дітей віком 5 – 6 років з порушеннями зору. Методика складається з чотирьох блоків: І блок визначав рівень розвитку мовленнєво-рухових навичок, ІІ блок – психомоторики (дрібної, загальної і постави), ІІІ блок – сенсорних здібностей, ІV – ступінь розвитку творчого компоненту. Дана методика стала основою для розробки діагностичного щоденника музично-ритмічного розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору. У ході дослідження було визначено чотири основні рівні музично – ритмічного розвитку дітей: І рівень – високий (репродуктивно-творчий), ІІ рівень – достатній (репродуктивно-виконавський), ІІІ рівень – середній (фрагментарно-репродуктивний), ІV рівень – початковий (умовно-репродуктивний). Відзначено, що початковий рівень музично-ритмічного розвитку фіксується вдвічі частіше порівняно з дітьми, які мають нормальний зір. На підставі отриманих результатів було розроблено модель корекційно-розвивальної складової змісту і методики музично-ритмічної діяльності дітей віком 5-6 років з порушеннями зору. Дана модель має тематичний зміст і передбачає спеціальну організацію занять з ритміки на основі задіяння збережених аналізаторів на мономодальній, бімодальній і полімодальній основі, що сприяє корекції психофізичного розвитку й інтенсифікації компенсаторних механізмів дітей даної категорії. Запропонована методика відрізняється від інших тим, що охоплює більш повний комплекс якостей і характеристик, а саме: стан мовленнєво-рухового апарату з акцентом на його темпоритмічну основу, психомоторику (дрібну, загальну), музично-сенсорні й творчі здібності, ступінь порушення постави.

Слід відзначити, що на сучасному етапі розвитку АФК інтенсивно продовжується вирішення питань розвитку рухових якостей та дій у дітей шкільного віку засобами фізичної культури.

Так, у дослідженні «Формування рухових дій у молодших школярів з порушеннями зору» (2000) В.В.Дичко впровадив експериментальну методику, основою якої стало формування оцінно-контрольних дій у процесі корекційно-реабілітаційного навчання рухів на уроках ФК [54]. Ним був розроблений алгоритм формування оцінно-контрольних дій в учнів початкових класів. Під час розробки проективної моделі корекційного навчання враховувалися основні чинники рухової діяльності, а саме: мотив, мета, проектування рухових дій, опрацювання поточної інформації, оперативний образ, прийняття рішення дії, перевірка результатів, оцінка, контроль і корекція, задоволення від результатів дії. Корекційне навчання здійснювалося за трьома етапами: мотиваційно-диференційоване оволодіння руховою дією, мотиваційне диференційоване-інтегральне оволодіння руховою дією та мотиваційне-інтегральне оволодіння руховою дією. У процесі дослідження було виявлено ефективні педагогічні умови формування рухових дій у сліпих учнів початкових класів: урахування вікових особливостей молодших школярів; складної структури дефекту зору; зони актуального й найближчого фізичного розвитку; дидактико-реабілітаційна мотивація; поетапне навчання рухових дій; варіативні адекватні дефекту зору рухові реабілітаційні режими; оцінно-контрольні дії за виконанням рухів. Результати експериментального дослідження засвідчили значні позитивні зміни, що відбулися у формуванні оцінно-контрольних дій у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору за просторовими, часовими та динамічними параметрами.

У дослідженні О.ЮКоломійченка «Розвиток гнучкості у слабозорих школярів молодших класів» (2007) вперше виявлено вікові закономірності розвитку у слабозорих учнів рухливості в плечовому, кульшовому, гомілковостопному, колінному і ліктьовому суглобах та суглобах хребетного стовпа залежно від складної структури дефекту [91]. Встановлено, що вікові закономірності розвитку рухливості в суглобах слабозорих дітей мають певні сензитивні періоди, що бажані для її розвитку. Науково обґрунтовано рухливість у суглобах слабозорих учнів як компонента просторово-часової орієнтації та інформаційного моделювання їх рухової діяльності ситуативно-варіативного характеру. Виявлено екзогенні та

ендогенні фактори, що впливають на динаміку розвитку рухливості в суглобах слабозорих учнів. На основі результатів дослідження було розроблено інноваційну педагогічну технологію корекції психофізичного розвитку слабозорих учнів, що включає функціональне поєднання когнітивного, мотиваційно-потребнісного, афективного, аксіологічного і праксіологічного компонентів їх фізичної і соціальної реабілітації.

У дослідженні О.В.Криличенко «Корекція витривалості школярів з вадами зору засобами фізичної культури» (2007) було вперше науково обґрунтовано педагогічну технологію корекції і розвитку витривалості засобами фізичної культури у вигляді педагогічної системи відкритого типу, що містить дидактичні корекційно спрямовані комплекси (засоби та методи формування рухових дій, методи розвитку витривалості, ситуативної просторової орієнтації, медично-педагогічний моніторинг), рухові режими (оптимальне співвідношення потужності, обсягу, терміну впливу, серій, інтервалів відновлення, форм відпочинку і релаксації), методи кругового тренування, спеціальні рухові ігри, формування дидактико-реабілітаційної мотивації [100]. Охарактеризовано підготовчо-адаптивний, корекційно-тренувальний етапи корекції і розвитку витривалості й етап ситуативного її використання в просторовій орієнтації учнів з вадами зору. Автором уточнено індивідуально-дозовані рухові режими розвитку загальної, швидкісної та силової (динамічної) витривалості (оптимальне співвідношення фізичних навантажень малої, помірної, середньої і субмаксимальної потужностей з відповідним обсягом фізичних вправ) з урахуванням особливостей зорового сприйняття дітей з вадами зору. Удосконалено методику контролю за станом зорових функцій дітей під час виконання фізичних вправ.

Слід відзначити, що у всіх сучасних дисертаційних дослідженнях, присвячених проблемі корекції та розвитку рухової сфери дітей з порушеннями зору, чітко простежується системний підхід у корекційно-розвивальній, реабілітаційній, спортивно-масовій та рекреаційній роботі. Спеціальні методики передбачають не лише корекцію та розвиток окремої фізичної якості або рухової

навички дитини, а й обов'язково враховують розвиток тих психологічних чинників, що складають основу даних навичок та дій.

Розробки представників наукової школи Б.Г.Шеремета дозволили розширити знання про особливості формування рухових дій та якостей у дітей з вадами зору. Саме завдяки зусиллям представників даної наукової школи у 2005 року були розроблені «Програми з фізичної культури для сліпих та слабозорих дітей» (підготовчий та перший класи) та у 2006 р. «Програми з фізичної культури для сліпих та слабозорих дітей» (для 2-4 класів).

Розробкою питань, пов'язаних із дослідженням проблем адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору, велику увагу приділяють у Запоріжжі. Під керівництвом Ніни Григорівни Байкіної були підготовлені та захищенні два дисертаційні дослідження.

Так, у дослідженні Д.О.Силантьєва «Корекція розвитку слабозорих дітей засобами плавання» (2001) експериментально обґрунтовано авторську методику та визначено наступний алгоритм навчання плавання слабозорих дітей 7-10 років на етапі початкової спортивної підготовки: формування техніки дихання, техніки руху ногами із затримкою дихання на воді, з вільним диханням, з видихом у воду; формування техніки рухів руками з вільним диханням; виконання танцювальних рухів руками з диханням, узгодження рухів ногами і руками з затримкою дихання; танцювальні рухи руками і ногами з диханням [197]. Автором було виділено два етапи початкової спортивної підготовки дітей з вадами зору. На першому етапі діти набували навички, які дозволяли їм триматися на воді (у результаті засвоєння пірнання, стрибків у воду, сковзання, просування у воді, контролюючого дихання). На другому етапі здійснювалось удосконалення техніки спортивних способів плавання кролем на спині та на грудях, брасом і дельфіном (на основі вже сформованих навичок і набутих рухових якостей). Дослідник розробив тести для відбору слабозорих дітей у групи початкової підготовки з плавання. Особливу увагу він приділяв застосуванню наочних образів, які розподілив на три групи: при ознайомленні з водним середовищем; при виправленні загальних помилок у техніці плавання та конкретних помилок стосовно окремих способів плавання. Автор

зазначив корекційну спрямованість початкового етапу навчання плавання слабозорих дітей, наголосив на великому потенціалі використання ігор та розваг на воді, що значною мірою підвищують ефективність формування рухових умінь та навичок слабозорих дітей.

У 2006 К.С.Яримбаш, продовжуючи дослідження проблеми формування та корекції рухової сфери засобами плавання дітей із зоровою патологією, розробила експериментальну методику корекції рухової сфери слабозорих підлітків 11-14 років на навчально-тренувальних заняттях з плавання, що складалася з трьох етапів: підготовчого, основного і заключного [256]. Корекція рухової сфери на підготовчому й основному етапах педагогічного експерименту здійснювалась під час виконання спеціальних плавальних вправ та застосування різноманітних ігор у воді. Вправи на суші носили швидкісний, швидкісно-силовий характер. З метою розвитку сили широко використовувалися вправи на розвиток витривалості, з різноманітними додатковими обтяженнями, з використанням впливів зовнішнього середовища. У навчально-тренувальному процесі вирішувалися три основні завдання: навчальне, виховне, оздоровче. Методику було побудовано на основі загальних дидактичних принципів, таких як свідомість, активність, індивідуалізація корекційно-реабілітаційного процесу, а також спеціальних дидактичних принципах навчання дітей з особливими потребами: принципу корекційної спрямованості навчання і виховання і диференційованого навчання. Це дозволило в ході навчального експерименту врахувати характер і ступінь порушення зорового сприйняття навколишнього світу, ряд вторинних відхилень, що виникають у розвитку тих або інших функцій і, насамперед, достатньо сильні порушення у формуванні рухового аналізатора. Провідну роль (більше ніж 60%) при такому підході відводилось наочним і словесним методам. Під час навчання рухових дій дотримувалися наступної схеми: ознайомлення, навчання, удосконалення. На основі проведеного дослідження був розроблений і адаптований спеціальний комплекс вправ, що дозволяє виявити особливості рухової сфери, фізичної підготовленості, функціонального стану організму слабозорих підлітків під впливом систематичних занять плаванням.

Енергійна діяльність Н.Г.Байкіної дозволила відкрити у Запорізькому державному університеті на факультеті фізичного виховання у рамках спеціальності «Олімпійський та професійний спорт» нову спеціалізацію «Тренер з інвалідного спорту» (підрозділ 3.3.).

У м. Києві науково-дослідна робота стосовно проблем адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору відбувається у двох закладах: у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова та Національному університеті фізичного виховання і спорту України.

В Інституті корекційної педагогіки і психології НПУ імені М.П.Драгоманова на кафедрі тифлопедагогіки ця робота здійснюється під керівництвом Євгенії Павлівни Синьової. Співробітники кафедри приймають активну участь у розробці програм для навчальних закладів для дітей з вадами зору. У 1996 році Т.П.Свиридюк, С.В.Федоренко розробили навчально-виховні програми та методичні рекомендації для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору, серед яких була програма з фізичного виховання для дошкільників. Саме на кафедрі тифлопедагогіки у 2001 році вперше в Україні у навчальні плани підготовки майбутніх фахівців по роботі зі сліпими та слабозорими було включено блок дисциплін «Фізична реабілітація». У блок увійшли чотири дисципліни: «Адаптивна фізична культура та її методики», «Лікувальна фізична культура», «Масаж», «Ритміка у школах для сліпих та слабозорих з методикою викладання». А у 2008 році під редакцією Є.П.Синьової, С.В.Федоренко було розроблено навчально- методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів за напрямом 6.01.01.05. Корекційна освіта. Тифлопедагогіка і спеціальна психологія. У даний комплекс увійшла програма з ритміки, яку розробила Ю.В.Тімакова.

Дослідження з даної проблематики здійснюються в Інституті фізичного виховання і спорту НПУ імені М.П.Драгоманова під керівництвом Олексія Валерійовича Тимошенка. У 2008 р. його дисертантка, Н.І.Воловик, захистила дисертаційну роботу «Формування координаційних здібностей дітей 4-5 річного віку», у якій досліджувала слабозорих дошкільників. У роботі вперше було визначено кількісні критерії оцінки розвитку координаційних здібностей дітей

середнього та старшого дошкільного віку з порушенням функцій зорового аналізатора і представлено їх у вигляді оціночних шкал [30]. Розроблено авторську методику, в основі якої лежать спеціальні програми занять, 7 комплексів фізичних вправ з метою цілеспрямованого формування координаційних умінь (оцінки й регуляції просторово-часових та динамічних параметрів рухів, збереження статичної рівноваги, динамічної рівноваги, відчуття ритму, орієнтування в просторі, розслаблення м'язів та координованості рухів). Під час їх проведення обов'язково врахувувалися вікові особливості розвитку дітей 4-5 років з функціональними порушеннями зору, а також ступінь відставання розвитку кожного виду координаційних здібностей. Формування координаційних умінь переважно здійснювалося за принципом розучування якомога більшої кількості різноманітних рухів, які застосовувалися в різноманітних ситуаціях та різних умовах. Основу методики формування координаційних умінь склали спеціальні навчальні завдання з елементами керування. Це, в свою чергу, сприяло збільшенню запасу рухових умінь, розширенню функціональних можливостей рухового аналізатора в цілому.

Основні принципи організації та побудови методики формування координаційних умінь базувались на розроблених в теорії та практиці фізичного виховання принципах, методах та засобах удосконалення рухової функції, а також на врахуванні особливостей фізичного виховання дітей із патологією зору. Під час розробки методики автором враховувалось, що формування координаційних умінь більшою мірою залежить від відповідних методів, методичних прийомів та організаційних форм навчання, ніж від змісту навчальної програми.

У зв'язку з особливістю порушення зорового аналізатора (гіперметропія, амбліопія, міопія, косоокість, астигматизм) у програму не включались вправи, розраховані на статичне напруження великих груп м'язів зі значним нервово-м'язовим навантаженням (різкі стрибки у висоту та довжину, зіскоки зі спортивних приладів, стійки на голові, руках, плечах, виси на руках, навантаження з великою інтенсивністю під час бігу, повороти, глибокі нахили).

Розроблена методика розкрила нові можливості для підвищення ефективності фізичного виховання слабозорих дітей 4-5 років і надала змоги досягнути більш високого рівня координаційного базису.

У Національному університеті фізичного виховання і спорту України під керівництвом Тетяни Юріївни Круцевич у 2003 році Р.В.Чудна провела дослідження «Обгрунтування структури та змісту навчальної дисципліни Адаптивне фізичне виховання в системі вищої фізкультурної освіти», де вперше в Україні здійснила узагальнення стану наукового напряму «адаптивне фізичне виховання» та навчальної дисципліни з адаптивного фізичного виховання (АФВ) в галузі вітчизняної ситеми фізичного виховання і спорту [246]. Вона визначила зміст проблемного поля АФВ, розкрила методологію, структуру та зміст цієї навчальної дисципліни, висвітлила філософські, загальнонаукові та спеціальнонаукові питання адаптивного фізичного виховання. Рада Валентинівна вказала на необхідність диференціації АФВ залежно від нозології. Автор відзначила, що для України є неможливим пасивне копіювання іноземних соціально-наукових моделей вирішення проблематики фізичного виховання осіб з вадами у розвитку, зважаючи на значні відмінності вітчизняних національних традицій, менталітету і соціальних умов розвитку українського суспільства від інших країн Світу.

У 2005 році Л.А.Єракова захистила кандидатську дисертацію на тему «Диференційоване фізичне виховання сліпих і слабозорих школярів в умовах спеціалізованого інтернату» (науковий керівник Давиденко Олена Віталіївна) [63]. У своєму дослідженні вона узагальнила матеріали попередніх досліджень щодо проблеми фізичного виховання сліпих та слабозорих школярів на основі диференційованого підходу до навчання рухових дій. Так, виявлені нею особливості управління процесом фізичного виховання сліпих та слабозорих школярів дозволили більш ефективно підвищувати рівень їхньої підготовленості. Розроблена модифікація змісту початкового періоду навчання рухових дій з урахуванням особливостей контингенту дітей показала, що, створюючи уявлення про нову рухову дію у тотально сліпих, слід наголошувати на очікуванні м'язового відчуття, здатності відтворювати окремі характеристики фізичних вправ, уявляти і

сприймати дію в цілому. Результати дослідження свідчать, що використання у процесі розвитку рухових якостей адекватних прийомів і різноманітних елементів фітнес-технологій (шейпінг, танцювальна аеробіка, степ-аеробіка, вправи з фітболами) дозволяє підвищити рівень фізичної підготовленості школярів з порушеннями зору, про що свідчить позитивна динаміка в розвитку сили м'язів черевного пресу (на 14,87% у слабкозорих і 27,63% у сліпих), загальної витривалості (на 22,63% у слабкозорих і 19,67% у сліпих). Автор наголошує, що для слабозорих школярів із прогресуючою патологією зору чуттєва і рухова інформація, що зберігається в їх пам'яті, дозволяє швидше засвоювати нові рухи. Тому в процесі навчання руховим діям тотально сліпих дітей запропоновано використовувати в якості асистентів учителя фізичної культури слабозорих однокласників (активно-пасивний метод виконання).

У м. Львові науково-дослідна робота проблем адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору також відбувається у двох закладах: навчально-реабілітаційному центрі для дітей з вадами зору «Левеня» та Львівському державному інституті фізичної культури.

У навчально-реабілітаційному центрі для дітей з вадами зору «Левеня» під керівництвом Віри Миколаївни Ремажевської В НРЦ «Левеня» здійснюється розробка та впровадження різноманітних посібників і програм. Так, у 2004 році В.М.Ремажевська та Ю.М.Раніцький підготували посібник. «Лікувальна фізична культура при порушеннях опорно-рухового апарату у дітей з вадами зору». У 2007 році В .М.Ремажевською та Л.Ф.Іващенко були розроблені «Програми з ритміки для спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей зі зниженим зором (підготовчий, 1-4 класи)». А у 2010 році під редакцією В.М.Ремажевської були видані «Програми для дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуюючого типу для дітей з вадами зору». В останній роботі викладено детальні програми для дошкільників з «Риміки», «Фізичного виховання» та «Лікувальної фізичної культури».

У Львівському державному інституті фізичної культури основну увагу у дослідженнях було зосереджено на питаннях, пов’язаних з розвитком паралімпійского, дефлімпійського спорту та спеціальних олімпіад в Україні.

О.В.Римар у роботі «Історико-соціальні аспекти розвитку параолімпійського руху в Україні» (2002) вперше у вітчизняній теорії спорту розкрила роль і місце паралімпійського руху в системі міжнародного спорту [171]. Вона звідначила, що передумовою зародження у світі спортивного руху серед неповносправних була діяльність спортивних клубів для глухих, що функціонували наприкінці XIX століття. Проаналізовавши особливості формування і діяльність Міжнародного паралімпійського комітету, який є найвищим органом паралімпійського руху, вказала, що під його юрисдикцією знаходяться чотири міжнародні організації, серед яких Міжнародна асоціація спорту сліпих. Автором визначено передумови формування і розвитку організаційної структури інвалідного спорту в Україні, з'ясовано характерні особливості, основні тенденції та напрями розвитку паралімпійського руху в нашій країні. О.В.Римар було доведено, що спортивний рух серед неповносправних України почав формуватися на початку XX століття серед осіб з вадами слуху та зору, в сучасних же умовах потреба подальшого широкого та всебічного залучення інвалідів до занять фізичними вправами набуватиме першочергового значення у процесах соціалізації осіб з вадами зору.

Ю.А.Бріскін розробив концептуальне підґрунтя спорту інвалідів як соціально значущої галузі, окреслив його мету, основні загальні завдання, принципи та соціальні функції, у якості необхідної умови формування наукової та навчальної дисципліни [24].

Ним було визначено структуру проблемного поля та створено модель системи знань про спорт інвалідів як складову міжнародного олімпійського руху, що вміщує загально-філософський, загально-теоретичний та спеціально-теоретичний змістовні блоки, а також структуру їх змістовно-інформаційного наповнення. Здійснивши комплексне змістовно-інформаційне наповнення моделі системи знань про спорт інвалідів автор подав загальну структурно-змістовну характеристику спорту інвалідів і виявив загальну періодизацію Ігор інвалідів та періодизацію розвитку паралімпійського руху, дефлімпійського руху та руху Спеціальних Олімпіад. Дослідження дозволило виявити основні загальні тенденції подальшого розвитку спорту інвалідів у системі міжнародного олімпійського

руху.(подальша інтеграція локальних спортивних рухів інвалідів до міжнародного олімпійського руху; об’єктивізація критеріїв включення видів спорту до програм ігор інвалідів; відносна стабілізація програм змагань з розширенням переважно за рахунок включення олімпійських видів спорту, а також видів змагань та спортивних дисциплін для спортсменів з важкими вадами; значне загострення конкурентної боротьби у межах паралімпійського та дефлімпійського рухів;ревізія певних первинних положень спорту інвалідів (зміщення паралімпійських пріоритетів з реабілітаційних на спортивно-результативні, зниження вимог щодо обмеження рухових можливостей спортсменів в окремих видах спорту – фехтуванні, тенісі тощо, включення до програм Спеціальних Олімпіад виду єдиноборств – дзюдо, тощо); регулювання кількості учасників Ігор інвалідів за рахунок використання механізмів функціональних класифікацій, рейтингу та ліцензування; кількісних квот тощо.

У межах теоретико-методичного обґрунтування спорту інвалідів як наукової та навчальної дисципліни доповнено і внесено нові дані щодо концептуальних засад адаптивної фізичної культури.

Таким чином, науково-дослідна робота проблеми адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору в Україні на сучасному історичному етапі здійснюється у декількох напрямках:

1. Удосконалення структури та змісту адаптивного фізичного виховання дітей з вадами зору в умовах освітніх закладів для сліпих та слабозорих дітей.

2. Модернізація та удосконалення програм.

3. Розгляд загальних питань адаптивної фізичної культури (визначення основних структурних компонентів АФК, її функцій, форм та засобів).

4. Дослідження соціальних та історичних аспектів розвитку адаптивного спорту для осіб з вадами зору у рамках паралімпійського руху в Україні та закордоном.

На сучасному історичному етапі спостерігається децентралізація у науково-дослідній та методичній роботі вивчення проблем АФК дітей з вадами зору. Велика кількість питань, пов’язаних із розвитком АФК у нашій країні, що вимагали

негайного вирішення, стоворили умови для появи нових наукових шкіл. Якщо на початку 90-х років минулого століття провідною науковою школою була Одеська, то в умовах сьогодення можна виділити значні доробки представників Запорізької, Київської та Львівської наукових шкіл. Їх представники не лише забезпечують теоретичне підгрунття занять АФК, а й створюють програмне забезпечення практичних занять з АФК у освітніх закладах для дітей з вадами зору.

Формування та розвиток нових наукових шкіл в Україні, на нашу думку, обумовлюється рядом причин. По-перше, створення нових навчальних дисциплін та спеціалізацій у рамках спеціальностей «Фізичне виховання», «Олімпійський та професійний спорт», «Здоров'я людини» на базі факультетів та інститутів фізичного виховання в Україні вимагало підготовки наукових кадрів, які зможуть забезпечити підготовку майбутніх фахівців з фізичної культури для осіб з вадами фізичного та розумового розвитку (адаптивної фізичної культури) (підрозділ 3.3.).

По-друге, позитивні зміни у вітчизняній нормативно-законодавчій базі дозволили по новому поглянути на проблему інвалідності та накреслили конкретні кроки на цьому шляху. Серед них окрему увагу було зосереджено на необхідності поглиблення та удосконалення науково-дослідної роботи у розробці питань фізкультурної, реабілітаційної, рекреаційної та спортивної роботи з інвалідами (підрозділ 3.2.).

3.2. Наукове та законодавче забезпечення розвитку адаптивної фізичної культури в Україні в період з 1991 по 2011 роки

У сучасному суспільстві неможливо уявити формування та розвиток того чи іншого явища без урахування відповідної нормативно-правової бази. Формування і прийняття законів є однією зі складових успішного розвитку в усіх видах людської діяльності. АФК у цьому аспекті також не є винятком. Саме наявність законів не лише регламентує систему відношень, а й часто сприяє або заважає розвитку окремих наукових напрямків та течій.

Прийняття на міжнародному рівні наприкінці 80-х початку 90-х років XX століття низки документів, спрямованих на покращення життя інвалідів, що були ратифіковані у нашій країні, створили правові передумови до формування АФК в Україні. Проголошені вищим представницьким органом світової спільноти – Організацією Об'єднаних Націй (ООН) чинні угоди були прийняті до виконання більшістю країн. Україна у цьому питанні не залишилась осторонь. Прийняття Конвенції ООН «Про права дитини» [95], «Декларації прав дитини» [44], «Декларації соціального прогресу та розвитку» [46], «Декларації про права інвалідів» [45], «Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей» [33] дозволили закріпити у нормативно-правових документах гуманістичну соціокультурну концепцію по відношенню до людей з обмеженми можливостями.

Прийняття Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року «Конвенції про права дитини» стало, по суті, «конституцією прав дитини», що має на меті захист інтересів дітей у сучасному суспільстві. Саме даний документ став ефективним інструментом у справі захисту прав дітей-інвалідів. У статті 23 «Конвенції про права дитини» йдеться про дітей з обмеженими можливостями. У пункті 1 наголошується, що неповноцінна у розумовому або фізичному відношенні дитина повинна вести повноцінне і гідне життя в умовах, що забезпечують її гідність, сприяють її впевненості у собі та полегшують її активну участь у житті суспільства. У пункті 3 цієї ж статті розгядається пріоритетне задоволення потреб таких дітей у різних напрямках. Зазначається, що забезпечення для неповноцінної дитини ефективного доступу до послуг в галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності, доступу до засобів відпочинку потрібно здійснювати таким чином, щоб призвести до найбільшого, по можливості, залучення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особистості, включаючи культурний і духовний розвиток. У пункті 4 наголошується на необхідності співпраці на міжнародному рівні у вирішенні різноманітних питань, пов'язаних із реабілітацією дітей: «Так держави-учасниці повинні сприяяти, у дусі міжнародної співпраці, обміну відповідною

інформацією в галузі профілактичних заходів, а також медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки. А доступ до цієї інформації необхідно поширювати, щоб дозволити державам-учасницям покращити свої можливості і знання та розширити свій досвід у цій галузі» [95].

Проголошення 48 Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 року «Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів» стало продовженням ідей, затверджених у «Декларації ООН про права інвалідів» у 1975 році. Зокрема, наголошувалось на наступному: «Інваліди є членами суспільства… Вони повинні отримувати необхідну підтримку в рамках звичайних систем охорони здоров'я, освіти, зайнятості та соціальної допомоги» [95].

Позитивна динаміка у зміні відношення до становища інвалідів сучасного суспільства, що була обумовлена прийняттям ряду законотворчих актів ООН наприкінці XX ст., сприяла продовженню роботи у цьому напрямку у XXI столітті. Так резолюцією №61/106 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 2006 року було прийнято «Конвенцію про права інвалідів» [94]. У Мадриді 27 листопада 2007 р. Нарадою Групи експертів під назвою «Участь громадського суспільства у здійсненні Конвенції про права інвалідів-воно повинне дати результати» було прийнято Мадридську декларацію.

Найглобальнішим за масштабом серед сучасних міжнародних документів є «Конвенція про права інвалідів», яку було прийнято 13 грудня 2006 року. У статті 24 «Конвенції про права інвалідів» визнається право людей з інвалідністю на освіту, створення умов для інклюзивної освіти впродовж усього життя на основі рівності можливостей. Наголошується на необхідності розвитку особистості, талантів і творчості людей з інвалідністю, а також їх розумових та фізичних здібностей самою повною мірою. У статті 26 зосереджено увагу на необхідності вжити ефективних і належних заходів для того, щоб надати людям з інвалідністю можливості для досягнення і збереження максимальної незалежності, повних

фізичних, розумових, соціальних і професійних здібностей та повного включення та залучення в усі аспекти життя [94].

Аналіз змісту основних міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються прав осіб з обмеженими можливостями показав наступне. В усіх документах наголошується на необхідності надання рівних прав та можливостей людям із розумовими та психофізичними вадами так само, як і іншим людям. Крім цього, у зв'язку з наявністю тих чи інших порушень виникає необхідність у закріпленні за ними особливих прав. Наявність фізичних або розумових вад не повинна бути перешкодою у соціалізації та інтеграції цих осіб в усі сфери життя, у тому числі й фізкультурно-спортивне.

Найкращим показником спрямованості політики провідних держав світу у відношенні проблем фізичного виховання дітей, в тому числі дітей інвалідів, є прийняття на Всесвітньому Саміті з фізичної культури, що відбувся 3-5 листопада 1999 р. у Берліні (Германія) «Документу дій для міністрів урядів» [247]. У цьому документі зазначено, що фізична культура:

- це найбільш ефективний засіб забезпечення усіх дітей (не поділяючи їх за наявністю (відсутністю) здібностей, статевих, вікових, ... та соціальних ознак) можливістю підвищувати майстерність, розвивати інтерес до занять фізичною культурою, набувати знання і розуміння необхідності займатися нею впродовж усього життя;
- допомагає забезпечувати гармонійний розвиток особистості: духовне, фізичне, моральне;
- це єдиний шкільний предмет, який спрямований на формування і розвиток будови тіла та рухової діяльності, що в подальшому забезпечить фундамент для збереження здоров'я та формування здорового способу життя;
- допомагає дітям розвити повагу до тіла людини та свого власного;
- сприяє в підвищенні впевненості у собі та самооцінці дітей;
- сприяє соціальному розвитку, виховує дітей бути готовими до перемог та поразок у змагальній діяльності, навчає взаємодії та співпраці;

- забезпечує необхідний рівень підготовки і знань у галузі організації рухової активності, релаксації, рекреації і відпочинку, сприяє розвитку пізнавальних можливостей і соціалізації особистості.

Законодавча політика України, спрямована на приведення законодавчої бази у відповідність до міжнародних стандартів після ратифікації урядом України міжнародних декларацій та конвенцій, вимагала наступних кроків. На основі прийнятих міжнародних документів потрібно було удосконалити вітчизняну нормативно-правову базу, адаптувати та конкретизувати її відповідно до економічних, політичних та інших чинників.

Важливим кроком у цьому напрямку стало прийняття Верховною Радою 28.06.1996 року Конституції України №254 к/96-ВР, що є основою усіх правових відношень у нашій країні. Впродовж 1992-1996 рр. було прийнято ряд Законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні (1991), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993), «Про освіту» (1996).

Важливу роль відіграли прийняті державою програми дій. Серед них слід відзначити наступні: «Комплексну програму розв'язання проблем інвалідності» (1992), Національні програми «Планування сім'ї» (1995) та «Діти України» (1996).

Зокрема, Указ Президента України про Національну програму «Діти України», прийнятий 18 січня 1996 р., дозволив накреслити основні напрямки в роботі з дітьми на період до 2000 р. Програма стала орієнтиром для формування регіональних дій стосовно поліпшення становища дітей та відповідних територіальних програм на основі інтеграції діяльності державних установ з громадськими та іншими організаціями [246].

Було поставлено завдання: удосконалити мережу загальноосвітніх закладів різних типів з метою задоволення потреб населення; провести експериментальні дослідження щодо пошуку й апробації нових технологій навчання; розробити нові форми та моделі закладів для дітей із фізичними та розумовими вадами (виїзний ліцей, школа вдома, інтегроване навчання). Окрему увагу було спрямовано на необхідності співробітництва з міжнародними організаціями.

Указом Президента України від 2000 року «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» значну увагу було зосереджено на необхідності активізації спортивно-оздоровчої роботи з інвалідами. Так, у 44 пункті піднімається питання про необхідність залучення до занять фізичною культурою і спортом дітей та учнівської молоді з психофізичними вадами. В пункті 45 йдеться про започаткування серед шкіл-інтернатів всеукраїнських та регіональних змагань «Старти надій» для дітей з вадами слуху, мовлення, зору, опорно-рухового апарату. Пункт 46 стосується організації надання шефської допомоги кафедрами фізичного виховання і спорту вищих навчальних закладів, педагогічними факультетами університетів,спортивними школами (окремим групам у них) дітям з психофізичними вадами та дітям-інвалідам [246].

Згідно прийнятого у 1998 р. ВООЗ документа «Політика досягнення здоров'я для всіх у XXI столітті» 10 січня 2002 р. постановою Кабінету Міністрів України було прийнято Міжгалузеву Комплексну Програму «Здоров'я Нації», розраховану на період з 2002 по 2011 рр. У IV розділі програми відзначено: «Діти та молодь є одним із пріоритетів політики держави». Одна з головних ролей, спрямованих на поліпшення здоров'я та профілактику захворюваності серед дітей, покладається на фізичну культуру і спорт. Також у програмі звернено увагу на необхідності наукового обґрунтування та розробки сучасних заходів медичної, психофізіологічної та психогігієнічної реабілітації, корекції функціонального стану дітей з вадами в розвитку.

Виконання прийнятих державних постанов та необхідність визначення стратегічних напрямків та шляхів оптимізації науково-методичної та навчально-виховної роботи в роботі з дітьми, що мають вади розумового та психофізичного розвитку, вимагала розробки нових концептуальних рішень. Гуманістична спрямованість суспільства на соціалізацію та інтеграцію дітей з відхиленнями у розвитку потребували суттєвого оновлення системи спеціальної освіти, її форм і змісту, пошуку нових педагогічних підходів та інноваційних технологій, а також розробки комплексних програм розвитку особистості дитини.

З цією метою фахівцями інституту дефектології України у 1995 р. було розроблено концепцію «Спеціальна освіта осіб з фізичними та психічними вадами в Україні», а у 1997 р. концепцію «Реабілітація дітей-інвалідів та дітей з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями». Згодом, у 1999 р. Колегією Міністерства освіти України було прийнято Концепцію державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами [97]. Її аналіз свідчить про те, що адаптивній фізичній культурі, з огляду на широкий спектр видів, форм та засобів, повинна відводитись одна з провідних ролей у вирішенні мети спеціальної (корекційної) освіти, а саме: створення оптимальних умов для досягнення соціальної зрілості кожною особистістю; розвиток тих здібностей, які потрібні їй і суспільству; досягнення певного рівня освіченості, використовуючи потенціал корекційних можливостей; включення її в соціально-вартісну активну діяльність; забезпечення тих знань, умінь та навичок, рис характеру, які є необхідними для нормального життя в соціумі [97].

Безпосередньо питання, пов’язані з проблемами фізичного виховання і спорту осіб з обмеженими можливостями, було розглянуто у Законі України «Про фізичну культуру і спорт» № 3809-XII (3809-12), статті 13 «Фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність серед інвалідів», що був прийнятий Верховною Радою 24.12.1993 року [65]. У даному законі заняття фізичною культурою і спортом інвалідів розглядаються в якості складової їхнього відпочинку, фізичної реабілітації і соціально-трудової адаптації. Разом із цим розглядаються питання контролю за організацією занять фізичною культурою і спортом в системі безперервної реабілітації інвалідів (включаючи дітей із фізичними і розумовими вадами), підготовки кадрів, методичного забезпечення, медичного контролю, що здійснюються органами охорони здоров’я, фізичної культури і спорту, освіти, соціального захисту населення і організаціями інвалідів.

Окрему увагу зосереджено на створенні спеціалізованих фізкультурно-оздоровчих закладів (клубів і центрів), забезпеченні їх спеціальним обладнанням, що сприятиме участі інвалідів у спортивних змаганнях. Вирішення даних питань покладається на місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого і регіонального

самоврядування, державні організації фізкультурно-оздоровчої спрямованості і організації інвалідів.

Забезпечення підготовки і участі інвалідів у Параолімпійських іграх і міжнародних іграх інвалідів було покладено на Міністерство України у справах молоді і спорту спільно з Олімпійським комітетом. Також у законі передбачено фінансування фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів для інвалідів, створення і розширення їх спортивної бази та виділення коштів із державного бюджету і бюджетів місцевого самоврядування.

У подальшому Закон України «Про фізичну культуру і спорт» уточнювався та конкретизувався через прийняття ряду постанов та розпоряджень, спрямованих на приведення його до сучасних вимог.

Стисла хронологія прийняття державних актів, спрямованих на реалізацію соціально-економічної політики нашої країни у питанні поліпшення та активізації фізкультурно-спортивної та реабілітаційно-оздоровчої роботи з інвалідами, виглядає наступним чином:

- 1993 р. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» № 3809-XII (3809-12) від 24.12.1993 р.
- 1998 р. Указ Президента України «Про затвердження Цільової Комплексної Програми «Фізичне виховання – здоров'я нації»» № 963/98 від 01 вересня 1998 р.
- 2000 р. Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» №1954-III від14 вересня 2000 р.
- 2001 р. Указ Президента України «Про розвиток та підтримку параолімпійського руху в Україні» № 1059 від 08 листопада 2001 р.
- 2004 р. Указ Президента України «Про затвердження Національної Доктрини розвитку фізичної культури і спорту» № 1148/ 2004 від 28 вересня 2004 р.
- 2005 р. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» № 900 від 01 червня 2005 р.

- 2005 р. Указ Президента України «Про підготовку та участь спортсменів України в Олімпійських, Паралімпійських та Дефлімпійських іграх, Всесвітніх Універсіадах, чемпіонатах Світу та Європи» № 1113 від 19 липня 2005 р.
- 2005 р. Закон України «Про реабілітацію інвалідів» № 2961-IV від 06.10.2005 р.
- 2006 р. Указ Президента України «Про заходи щодо фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів та підтримки паралімппійського та дефлімпійського руху в Україні» № 290 від 6 квітня 2006 р.
- 2006 р. Указ Президента України «Про національний план дій щодо реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту» № 667 від 02 серпня 2006 р.
- 2006 р. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки» № 1594 від 15 листопада 2006 р.
- 2006 р. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів» № 1686 від 08 грудня 2006 р.
- 2007 р. Указ Президента України «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» № 1228 від 18 грудня 2007 р.
- 2008 р. Указ Президента України «Про пріоритети розвитку фізичної культури і спорту в Україні» № 640 від 21 липня 2008 року.
- 2009 р. Указ Президента України «Про внесення змін до закону України «Про фізичну культуру і спорт» № 1724-17 від 17.11.2009 р. (Закон набирає чинності з 01.01.2011 р.).

Значним кроком у питанні розвитку фізичного виховання інвалідів (адаптивного фізичного виховання), спорту інвалідів (адаптивного спорту), фізичної рекреації інвалідів (адаптивної фізичної рекреації) та фізичної реабілітації інвалідів (адаптивної фізичної реабілітації) в Україні стало створення Цільової комплексної програми (у подальшому ЦКП) «Фізичне виховання – здоров'я нації»,

яку було затверджено Указом Президента України 1 вересня 1998 р. (№ 963/98) [223].

Створення програми було покликано покращити катастрофічну ситуацію зі станом здоров'я населення в Україні. У ЦКП «Фізичне виховання – здоров'я нації» відмічається, що майже 90% дітей, учнів і студентів мають відхилення у стані здоров'я. Зазначається, що фізичне виховання, являючи собою складову частину загальної освіти, завдяки використанню широкого спектру засобів та форм має стати фундаментом у забезпеченні фізичного здоров'я та здійсненні комплексного підходу у формуванні розумових і фізичних якостей громадян. Позитивний міжнародний досвід у цьому питанні також вимагає більше уваги приділяти залученню усіх груп населення до активного способу життя. Зокрема, в обґрунтуванні програми акцентовано увагу на те, що органи влади розвинутих країн світу надають важливого значення питанням розвитку фізичного виховання, фізичної культури і спорту. Вони розглядають їх як найбільш економічно вигідний та ефективний засіб профілактики захворюваності, зміцнення генофонду та розв'язання інших соціальних проблем.

Зазначенні положення стосуються не лише здорових людей, а й осіб з вадами психофізичного та розумового розвитку. Наголошується на необхідності надання державної підтримки становленню та впровадженню ефективних форм організації реабілітаційної та спортивної роботи з особами, які мають уроджені та набуті вади фізичного і розумового розвитку. Очікуваними результатами реалізації ЦКП повинно стати створення цивілізованих умов для соціальної адаптації та реабілітації інвалідів і осіб з уродженими вадами фізичного і розумового розвитку. Фізкультурно-оздоровча, реабілітаційна та спортивна діяльність серед інвалідів згідно положень ЦКП розглядається як один із головних напрямків фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності в Україні. Фізична культура і спорт серед інвалідів виступають складовою частиною фізкультурного руху України, що об'єднує соціально-демографічні групи населення з різними формами вад, і є одним із важливих напрямів соціальної політики держави, що забезпечує реалізацію прав громадян України, які мають певну ступінь втрати здоров'я, на заняття фізичною

культурою і спортом, досягнення вищих спортивних результатів та їх відповідну оцінку суспільством і державою. Важливим напрямком розвитку фізичної культури і спорту інвалідів визначено адаптацію різних форм фізкультурно-оздоровчої та реабілітаційної роботи відповідно до потреб інвалідів.

Серед заходів, спрямованих на вирішення проблем фізичної культури і спорту інвалідів, передбачено наступні. Відповідно до пункту 30 передбачено створення у Волинській, Закарпатській, Київській. Миколаївській, Полтавській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та у м. Севастополі на базі відповідних обласних центрів інвалідного спорту «Інваспорт» спеціальних дитячо-юнацьких реабілітаційно-спортивних шкіл для інвалідів. У наступному пункті йдеться мова про вирішення питання про створення на базі існуючих шкіл-інтернатів для дітей-інвалідів спеціалізованих відділень підготовки спортивного резерву з відповідних нозологій.

У пункті 36 визначено, що науково-дослідна робота з проблем реабілітаційної і спортивної діяльності є необхідною складовою у своренні позитивних умов для широкої реалізації можливостей даної категорії населення.

У програмі підкреслюється необхідність у зміні програмних підходів щодо проблем фізичного виховання та розробці сучасних науково-методичних комплексів. У першому розділі даного документу, а саме у пунктах 6 та 8, перед науковцями поставлено завдання узагальнення та систематизації вітчизняного і зарубіжного досвіду в організації фізкультурно-оздоровчої роботи серед здорових дітей та дітей з особливими освітніми потребами.

Таким чином, затвердження ЦКП «Фізичне виховання – здоров’я нації» дозволило висвітлити програмно-нормативні питання фізкультурно-оздоровчої, реабілітаційної та спортивної діяльності в роботі з інвалідами, а також окреслити основні напрямки та заходи, спрямовані на оптимізацію цієї роботи. Реалізація програми була розрахована на період з 1999 по 2005 роки і являла собою програму дій, впровадження якої дозволило б упродовж шести років змінити стан речей на краще.

З метою активізації та популяризації спортивного руху в Україні серед людей із обмеженими фізичними можливостями та забезпечення їхньої участі у Паралімпійських, Дефлімпійських Іграх та Спеціальній Олімпіаді було прийнято Закон України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» №1954-III від14 вересня 2000 року [66].

У статті 2.1 цього закону вказано: «Держава стимулює розвиток Параолімпійського руху і спорту вищих досягнень шляхом бюджетного фінансування, зміцнення матеріально-технічної бази, … морального та матеріального стимулювання спортсменів, тренерів і фахівців галузі, що забезпечують підготовку і участь спортсменів у змаганнях спорту вищих досягнень» [66]. У статті 2.4 відзначено: «Держава забезпечує соціальний захист спортсменів збірних команд шляхом обов'язкового державного і медичного страхування…» [66].

Значну роль у стимуляції розвитку спорту інвалідів (адаптивного спорту) в Україні відіграв Указ Президента України «Про розвиток та підтримку параолімпійського руху в Україні» № 1059, який було затверджено 8 листопада 2001 року. Згідно пункту 3 цього Указу наголошувалось на проведенні виплат винагород чемпіонам та призерам Паралімпійських ігор у розмірах, передбачених для чемпіонів та призерів Олімпійських ігор. Реалізація Указу Президента України № 1059 дозволила створити значну мотивацію до занять спортом з боку осіб з вадами в розвитку.

Саме в Україні вперше у світі результати, досягнуті спортсменами-паралімпійцями не лише в моральному, а й у матеріальному плані, були визнані на рівні зі здоровими спортсменами. Проведений нами аналіз спеціальної спортивної літератури, інтернет-сайтів, бесіди зі спортсменами-паралімпійцями показали, що Україна стала піонером у цьому напрямку. Значна фінансова винагорода за перемогу на Паралімпійських Іграх, виплата стипендій Президента України та інші матеріальні заохочення, не лише сприяли збільшенню зацікавленості у спортивній діяльності, а й дозволили залучити до роботи з паралімпійцями найкращих тренерів

з видів спорту, що в подальшому дозволило вивести параолімпійський спорт в Україні на високий світовий рівень.

У пункті 5 Указу Президента України № 1059 затверджувалось здійснення державної підтримки «…діяльності центрів із фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт», дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів, громадських організацій інвалідів фізкультурно-спортивної спрямованості».

Укази Президента України «Про підготовку та участь спортсменів України в Олімпійських, Паралімпійських та Дефлімпійських іграх, Всесвітніх Універсіадах, чемпіонатах Світу та Європи» № 1113 від 19 липня 2005 року та «Про заходи щодо фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів та підтримки паралімппійського та дефлімпійського руху в Україні» № 290 від 6 квітня 2006 року конкретизували та доповнили правові відносини між державою та особами з вадами в розвитку у площині фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності. Виплата стипендій Президента України тренерам спортсменів-паралімпійців, створення при дитячо-юнацьких спортивних школах відділень для дітей-інвалідів, висвітлення результатів виступів українських спортсменів на Паралімпійських та Дефлімпійських іграх у засобах масової інформації – стали результатом реалізації зазначених правових актів.

Не дивлячись на спрямованість Указів Президента України № 1059 від 8 листопада 2001 року, № 1113 від 19 липня 2005 року та № 290 від 6 квітня 2006 року на фізкультурно-спортивну реабілітацію інвалідів та підтримку паралімппійського та дефлімпійського руху в Україні, основним завданням цих постанов було створення умов для досягнення найвищих спортивних результатів.

Безпосередньо питання фізкультурно-оздоровчої та фізичної реабілітації інвалідів визначаються Законом України «Про реабілітацію інвалідів» № 2961-IV від 06.10.2005 року. У І розділі, стаття 1, реабілітація інвалідів визначається як «…система медичних, психологічних, педагогічних, фізичних, професійних трудових заходів, спрямованих на надання особам допомоги у відновленні та компенсації порушених або втрачених функцій організму, усунення обмежень їх життєдіяльності для досягнення і підтримання соціальної і матеріальної

незалежності, трудової адаптації та інтеграції в суспільство» [67]. Фізкультурно-спортивна реабілітація визначається як «…система заходів, розроблених зі застосуванням фізичних вправ для відновлення здоров'я особи та спрямованих на відновлення і компенсацію за допомогою занять фізичною культурою і спортом функціональних можливостей її організму для покращення фізичного і психологічного стану» [67]. В свою чергу, фізична реабілітація визначається як «система заходів, спрямованих на вироблення і застосування комплексів фізичних вправ на різних етапах лікування і реабілітації, що забезпечують функціональне відновлення особи, виявляють і розвивають резервні та компенсаторні можливості організму шляхом вироблення нових рухів, компенсаторних навичок, користування технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення» [67].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів» № 1686 від 08 грудня 2006 р. була спрямована на «…забезпечення системного підходу до організації реабілітації, послідовності та наступності в проведенні багатопрофільних реабілітаційних заходів…» [162]. Програма виконується шляхом складання індивідуальних програм реабілітації для інвалідів. Фізкультурно-оздоровча робота як один з розділів комплексної реабілітації дітей-інвалідів включає заняття з фізичної культури, оздоровлення у таборах фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, навчально-тренувальні заняття з фізичної культури і спорту у дитячо-юнацьких спортивних школах інвалідів, громадських організаціях інвалідів фізкультурно-спортивної спрямованості (федерації, клуби та інші) та навчальних закладах всіх типів. У свою чергу, фізична реабілітація включає ерготерапію, кінезіотерапію, лікувальний масаж та лікувальну фізкультуру. Згідно постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів», фізкультурно-оздоровча та фізична реабілітація повинні включатись до індивідуальних програм реабілітації інвалідів [162].

У 2004 р. Указом президента України було затверджено «Національну Доктрину розвитку фізичної культури і спорту» № 1148/ 2004 від 28 вересня 2004

року [225]. Цей документ, по суті, являє собою систему концептуальних ідей і поглядів на роль, організаційну структуру та завдання фізичної культури і спорту в Україні з урахуванням стратегії розвитку держави та світового досвіду на період до 2016 року.

Метою Доктрини є орієнтація українського суспільства на поетапне формування ефективної моделі розвитку фізичної культури і спорту на демократичних та гуманістичних засадах. Основою Доктрини слугує ідея щодо задоволення потреб кожного громадянина держави у створенні належних умов для занять фізичною культурою і спортом.

У розділі ІІІ «Фізичне виховання та масовий спорт (спорт для всіх) у формуванні здорового способу життя» наголошується на необхідності створення умов для залучення до масового спорту інвалідів та соціально незахищених громадян та членів їхніх сімей.

У розділі IV «Спорт вищих досягнень. Резервний спорт. Дитячо-юнацький спорт» питання розвитку параолімпійського та дефлімпійського спорту розглядаються на рівні з олімпійським спортом. Саме розвиток олімпійського, параолімпійського та дефлімпіського спорту є одним із головних напрямків державної політики у сфері фізичної культури і спорту в Україні.

Очікуваними результатами реалізації Доктрини повинен стати перехід до нової гуманістичної моделі розвитку фізичної культури і спорту, в центрі уваги якої стоять інтереси, потреби та мотиви конкретної людини, що сприятиме соціальній активності громадян. Також передбачається підвищення доступності, якості та різноманітності форм оздоровчих, рекреаційних, реабілітаційних та спортивних послуг для різних соціальних верств населення.

Необхідність приведення українського законодавства у сфері фізичної культури та спорту до сучасних міжнародних вимог та у відповідність до соціально-економічної ситуації в Україні було видано Указ Президента України Про внесення змін до Закону України «Про фізичну культуру і спорт» № 1724-17 від 17.11.2009 року [232]. У статті 24 цього закону зазначено, що метою параолімпійського і дефлімпійського руху в Україні є розвиток фізичної культури і

спорту інвалідів, покращення фізичного стану та суспільної інтеграції інвалідів, організація та проведення заходів фізичної культури і спорту інвалідів.

Аналіз даного документу вказує на подальшу спрямованість вітчизняного законодавства у сфері фізичної культури та спорту інвалідів щодо соціалізації та інтеграції осіб з вадами в розвитку у суспільство крізь призму фізкультурно-оздоровчої, реабілітаційної та спортивної роботи. Закон набирає чинності з 01.01.2011 і тому має стати правовим орієнтиром у здійсненні всіх заходів, що спрямовані на задоволення спортивних, фізкультурних та реабілітаційних інтересів і потреб інвалідів.

Аналіз правових актів, що регламентують та забезпечують розвиток фізичної культури та спорту осіб з вадами розумового та психофізичного розвитку, надав нам змоги зробити такі висновки:

1. У період з 1991 по 2010 роки в Україні було сформовано нормативно-правову базу, яка базується на гуманістичній соціокультурній концепції по відношенню до людей з обмеженими можливостями.

2. Згідно прийнятих правових актів, сучасна система роботи з інвалідами у всіх напрямках (фізкультурно-оздорочому, реабілітаційному та спортивному) має здійснюватись на основі комплексного підходу. Прийняття міжгалузевих комплексних програм дозволило об’єднати навколо проблемних питань Міністерство науки і освіти, Міністерство у справах сім’ї, молоді та спорту, Міністерство праці та соціальної політики, органи місцевого самоврядування, а також недержавні громадські організації.

3. Формування національної законотворчої бази на основі міжнародних документів дозволило створити одну з передових у світі нормативно-правових баз, що забезпечує державну підтримку фізичної культури і спорту в роботі з особами, які мають розумові та психофізичні вади.

4. На державному рівні створено сприятливі умови для залучення інвалідів до занять спортом. Розвиток Паралімпійського та Дефлімпійського спорту на рівні з Олімпійським розглядаються як один із пріоритетних напрямків державної політики у сфері фізичної культури і спорту в Україні.

5. Сучасна система фізкультурно-оздоровчої, спортивної та реабілітаційної роботи з інвалідами спрямована на перехід до нової гуманістичної моделі розвитку фізичної культури і спорту, в центрі уваги якої стоять інтереси, потреби та мотиви конкретної людини, що сприятиме соціальній активності громадян. Отже, створено правові умови для реалізації особистісно-орієнтованої гуманістичної концепції у фізичній культурі інвалідів (адаптивній фізичній культурі).

3.3. Аналіз кадрового забезпечення адаптивної фізичної культури на сучасному історичному етапі

Аналіз проблем, пов’язаних з організацією фізкультурно-оздоровчої, спортивної та реабілітаційної роботи зі сліпими та слабозорими дітьми, засвідчив, що на першому (1784-1881) та другому (1781-1917) етапах розвитку АФК питання про спеціалізовану підготовку фахівців з фізичної культури навіть не піднімалось. Сам факт проведення фізкультурно-оздоровчих занять у спеціалізованих закладах для сліпих дітей у ті часи слід вважати прогресивним явищем. Переважно заняття проводили тифлопедагоги або вихователі.

На третьому історичному етапі (1917-1945) у СРСР було налагоджено підготовку дефектологічних та фізкультурних кадрів, але питання спеціалізованої підготовки фахівців з фізичного виховання і спорту інвалідів не розглядалось.

Четвертий (1945-1967) етап розвитку АФК характеризувався спрямованістю на розширення та диференціацію мережі вищих навчальних закладів із підготовки дефектологічних та спортивних кадрів. Але питання підготовки спеціалістів з фізичного виховання і спорту інвалідів не знайшло вирішення, оскільки проблеми, пов’язані з фізкультурно-оздоровчою, спортивною та реабілітаційною роботою будувались на емпіричному рівні.

Найближче всього до вирішення цього питання наблизились на п’ятому (1967-1990) етапі розвитку АФК, але правова невизначеність не дозволила його вирішити.

На сучасному етапі ситуація з кадровим забезпеченням виглядає наступним чином. Оскільки заняття з фізичного виховання, рекреації, реабілітації та спорту осіб з вадами зору були започатковані і продовжують розвиватись у рамках спеціальних закладів освіти, їх проводять тифлопедагоги, інструктори лікувальної фізичної культури, фахівці з фізичного виховання та спорту. Така ситуація не відповідає сучасним вимогам щодо змісту, організації та методики їх проведення. Тифлопедагоги не знають закономірностей розвитку рухів, не володіють повною мірою методиками проведення реабілітаційних занять з лікувально-оздоровчої та лікувально-профілактичної роботи, методиками проведення спортивних тренувань. Інструктори лікувальної фізичної культури та фахівці з фізичного виховання та спорту не володіють знаннями про медико-біологічні та психологічні особливості розвитку дітей з вадами зору та специфіку роботи з даною категорією дітей.

Згідно до статистичних даних Міністерства Освіти України та даних анкетування, проведеного нами у 2009-2010 навчальних роках, у закладах освіти для дітей з вадами зору працювало 87% вчителів з фізичної культури з вищою фізкультурною освітою, а 4% вчились на старших курсах вищих навчальних закладів фізкультурного профілю.

Стрімкий розвиток паралімпійського руху в Україні також продемонстрував необхідність підготовки спеціалістів з фізичної культури і спорту інвалідів (адаптивної фізичної культури). Так, згідно до статистичних даних «Інваспорту», лише 75,3% штатних тренерів-викладачів мають вищу фізкультурну освіту. Зі спортсменами-інвалідами переважно працюють некваліфіковані тренери, що є недопустимим. У свою чергу, фахівці «Інваспорту» з вищою фізкультурною освітою не мають спеціальної підготовки для роботи з інвалідами, що негативно впливає на здійснення начально-тренувального процесу.

Питання про необхідність кадрового забезпечення АФК знайшло своє відображення і у державних законодавчих актах. Так, у пункті 35 ЦКП « Фізичне виховання-здоров’я нації» перед Міністерством освіти України та Державним комітетом України з фізичної культури та спорту було поставлено завдання забезпечити розроблення спеціальних навчальних програм, за якими має

здійснюватися підготовка спеціалістів з фізичного виховання і спорту у вищих навчальних закладах системи Міністерства освіти України та Державного комітету України з фізичної культури та спорту, орієнтованих на реабілітаційну та спортивну роботу з інвалідами різних нозологій. Також було передбачено створення відповідних профільних кафедр [223].

Відповідно до статті 22 розділу VI Указу Президента України «Про затвердження Національної Доктрини розвитку фізичної культури і спорту» визначено, що: «Кадрова політика у сфері фізичної культури і спорту базується на використанні науково обґрунтованих підходів до прогнозування та задоволення реальних потреб суспільства у відповідних фахівцях (як за кількістю, так і за якістю підготовки» [225].

Аналіз вищезазначених правових актів переконливо довів, що необхідність підготовки спеціалістів з фізичного виховання і спорту, орієнтованих на реабілітаційну та спортивну роботу з інвалідами різних нозологій, визначена на державному рівні.

Як свідчать дослідження Н.Г.Байкіної, С.П.Євсеєва, Р.П.Карпюка, Р.В.Конькової, Н.О.Рубцової та Р.В.Чудної, у провідних країнах світу адаптивній фізичній культурі відводять все більшу роль у комплексі заходів, спрямованих на соціалізацію та інтеграцію осіб з вадами в розвитку. Вони відзначили, що в Англії, Бельгії, Германії, Ірландії, Канаді, Литві, Норвегії, Португалії, Росії, США, Фінляндії, Франції та інших країн з кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття було розпочато підготовку в університетах фахівців (бакалаврів, ліцензіатів, магістрів) з адаптивної фізичної активності, адаптивного фізичного виховання, адаптивної фізичної культури [16, 59, 78, 245]. Кожна з цих країн має ряд соціально-економічних та суспільно-політичних особливостей, які і обумовлюють специфічність розвитку цієї галузі. У нашому дослідженні ми не ставили за мету здійснити аналіз стану підготовки фахівців з адаптивної фізичної активності, адаптивного фізичного виховання, адаптивної фізичної культури у світі. Але пошук орієнтовної моделі, на нашу думку, є актуальним. Ми вважаємо, що історична взаємопов’язаність та взаємозалежність розвитку України та Росії, а

також ґрунтовне науково-методичне та кадрове забезпечення галузі адаптивної фізичної культури, здійснене російськими науковцями у 90-х роках минулого століття, потребує щільного розгляду. Позитивний багаторічний російський досвід може стати орієнтиром для вирішення цієї проблеми в Україні.

У Росії спеціальність 02.25.00 «Фізична культура для осіб із відхиленнями у стані здоров'я» (адаптивна фізична культура) відкрита і внесена в Класифікатор напрямків і спеціальностей вищої професійної освіти ще у 1996 році.

Згідно даних Л.В.Шапкової та С.П.Євсеева, державні освітні стандарти другого покоління за спеціальністю 02.25.00 «Фізична культура для осіб з відхиленнями у стані здоров'я» (адаптивна фізична культура) і напрямку 52.19.00 «Фізична культура» з магістерською програмою 52.19.15 «Адаптивна фізична культура» були затверджені у 2000 році. Проблемне поле АФК включено до паспорта спеціальності науковців 13.00.04 «Теорія і методика фізичного виховання, спортивного тренування, оздоровчої і адаптивної фізичної культури» [59, 247].

Висвітлюючи проблеми підготовки фахівців з адаптивної фізичної культури в Україні, Р.В.Чудна виявила ряд невідповідностей. Здійснений нею аналіз змісту Державного класифікатора 003-95 «Класифікатор професій» довів, що в Україні відсутня спеціальність, яка б відповідала спеціальності «Фізична культура і спорт для осіб з вадами психофізичного розвитку (адаптивна фізична культура)» [246].

Уточнення та доповнення, які відбувалися впродовж останніх років, ситуації не змінили. Підготовка фахівців необхідного профілю у вищих навчальних закладах відбувається за рахунок таких спеціальностей: викладач фізичного виховання, тренер з виду спорту, фахівець з фізичної реабілітації. Анкетування, яке ми провели серед фахівців з фізичної культури у навчальних закладах для дітей з вадами зору в Україні, а також аналіз статистичної звітності «Інваспорту» підтвердили цей факт.

Проблема відсутності окремої спеціальності усвідомлюється як викладачами, так і студентами ВНЗ фізкультурної спрямованості. Так, дослідження, проведені Р.П.Карпюком, довели, що 60,21% викладачів упевнені у необхідності створення окремої спеціальності «Адаптивне фізичне виховання», а переважна більшість

(87,61%) викладачів вищих навчальних закладів вважають за потрібне відокремити спеціалізацію «Адаптивне фізичне виховання» для професійної підготовки майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання у ВНЗ. Серед студентів 82,95 % переконані у необхідності підготовки у ВНЗ фахівців з АФВ [78].

Зважаючи на те, що в Україні спостерігається тенденція до збільшення числа інвалідів, на думку Є.П.Синьової, Р.В.Чудної, Ю.А.Бріскіна, логічним було б створення системи підготовки відповідних фахівців [24, 202, 245].

Необхідність створення такої спеціальності зумовлена і наявною в Україні законодавчою базою. Так, згідно до статті 24 Закону України «Про освіту» та статті 30 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» відзначено, що у сфері фізичного виховання, фізичної культури і спорту здійснювати педагогічну, навчально-тренувальну та оздоровчу роботу мають право лише особи зі спеціальною освітою або підготовкою [65, 68].

Дослідження цієї проблеми, проведені у 2003 році Р.В.Чудною, у 2008 році Р.П.Карпюком та наші власні дослідження, підтвердили наявність невідповідності наявних потреб реальній ситуації. Недивлячись на усвідомлення науковцями та практичними працівниками проблемної ситуації, питання досі не вирішене. Незважаючи на гостру потребу спеціальних навчальних закладів для осіб з особливими освітніми потребами, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, громадських організацій інвалідів фізкультурно-оздоровчої спрямованості у спеціалістах з фізичної культури і спорту інвалідів, в Україні така спеціальність і досі відсутня. Проте, на думку українських науковців І.Когут, С.Матвеєва, Л.Шульги, підготовка фахівців з адаптивної фізичної культури розпочалась в Україні з 1996 року. Відправною точкою вони вважають введення у Львівському державному інституті фізичної культури навчальної дисципліни «Теоретичні основи інваспорту» [127].

На нашу думку, введення окремих навчальних дисциплін: «Адаптивне фізичне виховання», «Теоретичні основи інваспорту», «Паралімпійський спорт», «Адаптивний спорт» є значним кроком уперед у питанні створення підгрунття у підготовці фахівців з адаптивної фізичної культури. Але ми не вважаємо, що студента, який опанував знання з однієї або навіть цих двох дисциплін слід

вважати спеціалістом з адаптивної фізичної культури. Відсутність базових знань з корекційної педагогіки і психології являють собою значну перешкоду у роботі фахівців з фізичного виховання в умовах спеціалізованих закладів для осіб з особливими освітніми потребами, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, громадських організацій інвалідів фізкультурно-оздоровчої спрямованості.

На думку Р.В.Чудної, з метою адаптації кваліфікаційної підготовки фахівців відповідно до вимог галузі фізичного виховання дітей з вадами психофізичного розвитку, у деяких вищих навчальних закладах України у програму підготовки фахівців з фізичного виховання почали включати дисципліну «Дефектологія» [245].

У результаті проведеного нами дослідження з'ясувалось, що на сучасному історичному етапі у всіх закладах фізкультурного профілю, у тому чи іншому вигляді, було введено дисципліну, яка розглядає проблеми фізичної культури і спорту осіб з вадами фізичного та розумового розвитку (адаптивна фізична культура, основи адаптивної фізичної культури, адаптивне фізичне виховання, адаптивний спорт, теоретичні основи інваспорту, паралімпійський спорт, тощо).

Адаптивна ж фізична культура, поєднуючи у собі фізичну культуру, медицину та корекційну педагогіку, потребує підготовки фахівців, озброєних комплексом цих знань. Саме такий підхід до підготовки фахівців з адаптивної фізичної культури було покладено у Росії [59].

Подібним шляхом, як відзначають вітчизняні науковці Н.Г.Байкіна, Ю.А.Бріскін, Р.П.Карпюк, А.Передерій, відбувається побудова процесу підготовки фахівців з адаптивної фізичної культури в Україні [16, 24, 78].

У рамках спеціальностей існують спеціалізації, і саме за рахунок цих спеціалізацій вирішується проблема підготовки фахівців з фізичної культури для осіб з вадами у фізичному та розумовому розвитку (адаптивної фізичної культури, адаптивного фізичного виховання, паралімпійського спорту).

Проведений нами аналіз спеціалізацій, що існують у Вищих навчальних закладах фізкультурного профілю в Україні, дозволив з'ясувати наступне.

У Запорізькому національному університеті на факультеті фізичного виховання у рамках спеціальності 7.01.02.03 «Олімпійський та професійний спорт» відкрито спеціалізацію «Тренер з інвалідного спорту».

У Львівському державному інституті фізичної культури також у рамках цієї ж спеціальності існує спеціалізація «Паралімпійський спорт».

У Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова на базі Інституту фізичного виховання і спорту у рамках спеціальності «Фізичне виховання» у 2005р. відкрито спеціалізацію «Адаптивне фізичне виховання».

У Луцькому Інституті розвитку людини міжнародного університету «Україна» у рамках спеціальності «Фізичне виховання» відкрито спеціалізацію «Фахівець з адаптивного фізичного виховання».

У Міжнародному університеті «Рівненського економіко-гуманітарного інституту» імені академіка Степана Дем'янчука на базі факультету здоров'я, фізичного виховання і спорту у рамках спеціальності «Фізичне виховання» відкрито спеціалізацію «Спеціаліст з адаптивної фізичної культури».

Отже, ми бачимо, що на сучасному історичному етапі не існує єдиного підходу щодо підготовки майбутніх фахівців з АФК.

Дослідження, проведене у вітчизняних ВНЗ Р.П.Карпюком, демонструє, що лише 14-28% студентів мають достатній базовий рівень знань з корекційної педагогіки та психології, медицини та адаптивного фізичного виховання, адаптивного спорту, адаптивної рухової рекреації та фізичної реабілітації [78]. На нашу думку, причиною такого стану є відсутність взаємозв'язку між блоками дисциплін, які вивчаються у ВНЗ.

Проведене нами опитування працівників «Інваспорту» та вчителів шкіл для дітей з порушеннями зору підтвердило, що обмеженість знань та практичної роботи з певною нозологічною групою (в даному випадку сліпі та слабозорі) створює значні перешкоди, особливо на початковому етапі, у навчально-виховному процесі.

Отже, специфічність контингенту дітей з вадами психофізичного та розумового розвитку (сліпих та слабозорих, глухих та слабочуючих, розумово відсталих) обумолює необхідність відкриття спеціалізацій з підготовки фахівців

окремо для кожної нозології. Акцент у навчанні на певну нозологічну групу дозволить конкретизувати і систематизувати знання як в практичному, так і у теоретичному плані.

Не дивлячись на той факт, що наявні досить вагомі позитивні зрушення у питанні підготовки майбутніх фахівців з фізичного виховання в Україні, проблема підготовки цих фахівців до роботи з інвалідами вимагає системного підходу. У рамках існуючих нині спеціальностей, які були затверджені у 1998 році, «Фізичне виховання», «Фізична реабілітація», «Олімпійський та професійний спорт», неможливо здійснити комплексну цілеспрямовану підготовку фахівців, що будуть в змозі забезпечити високий рівень навчально-виховного процесу у школах для дітей з особливими освітніми потребами. Так, Ю.М.Шкребтій зауважив, що динамічність розвитку освіти у галузі фізичного виховання і спорту висуває вимоги до подальшого її вдосконалення.

Одним з перших кроків у цьому напрямку стала розробка у 2006 році нового Переліку галузей знань і бакалаврських програм підготовки фахівців з фізичного виховання і спорту у ВНЗ, які мали б враховувати основні сучасні світові тенденції. Ці розробки були покликані посприяти інтеграції вітчизняної вищої освіти у європейський та світовий освітянський і науковий простір. Перелік передбачив виділення у галузі знань «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини» трьох базових бакалаврських програм: «Фізичне виховання», «Спорт», «Здоров'я людини».

У рамках кожної з цих програм передбачено реалізацію трьох програм професійного спрямування:

1. Бакалаврська програма «Фізичне виховання» містить такі спеціалності: «Фізичне виховання і спорт», «Адаптивне фізичне виховання», «Професійно-прикладна фізична підготовка».

2. Бакалаврська програма «Спорт» включає спеціальності: «Олімпійський спорт», «Професійний спорт», «Неолімпійські види спорту».

3. Бакалаврська програма «Здоров'я людини» містить спеціальності: «Валеологія», «Фізична реабілітація», «Спортивна медицина».

Таким чином, згідно до нового переліку галузей знань бакалаврських програм і програм професійного спрямування підготовку фахівців з АФВ мають здійснювати у рамках базової бакалаврської програми «Фізичне виховання».

Подібний розподіл, на перший погляд, є цілком логічним. Але внаслідок такого підходу виникає цілий ряд невідповідностей.

По-перше, активний розвиток в Україні Паралімпійського спорту, збільшення як кількості інвалідів різних нозологічних груп, так і збільшення кількості видів спорту вимагає підготовки висококваліфікованих тренерів. Підготовка тренерів з видів спорту здійснюється у рамках базової бакалаврської програми «Спорт». Відповідно, для задоволення наявних потреб у тренерах з Паралімпійського спорту потрібне створення окремої програми професійного спрямування.

По-друге, проведене нами дослідження показало, що робота фахівців з фізичної культури у навчальних закладах для дітей з особливими освітніми потребами не обмежується лише організацією та проведенням занять фізичної культури, а досить часто включає рекреаційні заняття, заняття з фізичної реабілітації. Отже, підготовку цих фахівців необхідно здійснювати за базовою бакалаврською програмою «Здоров'я людини».

По-третє, незрозумілим залишається питання, на роботу з якою категорією дітей (сліпі та слабозорі, глухі та слабочуючі, розумово відсталі та ін.) спрямована підготовка майбутніх фахівців.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що існуюча структура не повною мірою відповідає вимогам сьогодення та потребує доповнень і змін.

На сучасному етапі серед фахівців не існує єдиної думки щодо переліку необхідних спеціалізацій та розміщення їх у базових баклаврських програмах.

Покінчити з такою невизначеністю, на нашу думку, можливо завдяки виділенню у напряму підготовки 0102 «Фізичне виховання і спорт» окремої (четвертої) спеціальності «Фізична культура інвалідів» (адаптивна фізична культура); створенню четвертої базової бакалаврської програми підготовки «Адаптивна фізична культура» і розробці програм професійного спрямування залежно від виду порушень.

При цьому слід враховувати, що підготовка фахівців цього профілю спрямована на забезпечення потреб спеціальних навчальних закладів, дитячо-юнацьких спортивних шкіл та дитячо-юнацьких шкіл інвалідів. Відзначимо, що навчальні заклади для дітей з особливими освітніми потребами мають історично сформовану структуру залежно від виду порушень. Так само, у ДЮСШ і ДЮСШІ робота зі спортсменами диференціюється не лише з видів спорту, а залежно від нозології.

Аналіз науково-методичної літератури надає змоги стверджувати, що при різних видах порушень спостерігається певна специфіка у підходах та засобах, методах і методичних прийомах в організації навчально-виховного процесу загалом та занять з фізичної культури, зокрема. Відповідно підготовка кадрів з АФК потребує врахування цієї специфіки. Отже, підготовка фахівця має бути конкретизована і адаптована до реалій сучасного життя.

Наступна причина, яка спонукає до зміни існуючої ситуації, це необхідність комплексної підготовки фахівця, здатного проводити виховні, рекреаційні, реабілітаційні та спортивні заходи у майбутній професійній діяльності. Це підтверджує аналіз навчальних планів та програм навчально-виховних закладів та ДЮСШ і ДЮСШІ для дітей з вадами в розвитку. Тому підготовка фахівців лише за видами (компонентами) АФК (адаптивне фізичне виховання, адаптивна рухова рекреація, адаптивна рухова реабілітація та адаптивний (паралімпійський) спорт не може озброїти майбутніх випускників усім комплеком необхідним знань та умінь.

Таким чином, створення програм професійного спрямування залежно від виду порушень дозволить конкретизувати групу, з якою майбутній фахівець буде працювати. Крім цього, ґрунтовне опанування знаннями та уміннями в організації та проведенні занять з АФВ, АФР, АРР та АС з певною нозологічною групою здатне створити умови для оптимізації навчально-виховної роботи в умовах спеціалізованих навчальних закладів та спортивних шкіл.

3.4. Розвиток та організація адаптивної фізичної культури в системі навчання та виховання осіб з вадами зору в Україні

Згідно українських державних правових актів, фізкультурно-оздоровча, реабілітаційна та спортивна робота зі сліпими та слабозорими має здійснюватись упродовж усього життя. Її зміст, організація і структура занять на різних вікових етапах розвитку дітей має певну варіативність (підрозділ 1.2.). У дошкльному та шкільному віці заняття АФК носять спеціально організований, систематичний та контрольований характер. Під час перебування дітей у школі можливо і необхідно застосовувати всі структурні компоненти (види) АФК: адаптивне фізичне виховання, адаптивний спорт, адаптивну рухову рекреацію та адаптивну фізичну реабілітацію.

З огляду на таку насиченість складовими АФК в структурі навчально-виховного процесу освітніх закладів для дітей з вадами зору, викликає великий інтерес дослідження проблеми АФК у практиці роботи цих закладів.

Аналіз науково-методичної літератури, проведений нами у 2008-2010 р., не виявив матеріалів, присвячених питанню практичного забезпечення занять фізичною культурою та спортом (АФК) зі сліпими та слабозорими дітьми в Україні. З метою висвітлення реального стану проблеми фізкультурної, рекреаційної, спортивної та реабілітаційної роботи у системі закладів освіти для дітей з вадами зору в Україні, у 2009-2010 навчальному році нами було проведено анкетування вчителів з фізичної культури, лікувальної фізичної культури, ритміки, керівників спортивних гуртків та секцій. Матеріали анкетування не розголошуалися, а були проаналізовані та систематизовані. Разом з анкетуванням було проведено опитування та бесіди з адміністрацією шкіл та керівниками Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт». Також було проведено опитування дітей, які займаються у спортивних секціях та гуртках.

З метою реального відображення стану фізкультурної, спортивної, рекреаційної та реабілітаційної роботи з дітьми, що мають вади зору, ми здійснили

аналіз результатів перевірок роботи спортивних гуртків та секцій, які проводилися у березні-травні 2010 року.

Проведення анкетування відбулось за підтримки Всеукраїнської громадської організації «Асоціація тифлопедагогів України» та безпосередньої допомоги голови асоціації Синьової Євгенії Павлівни.

Згідно статистичних даних Міністерства освіти і науки про функціонуючі в Україні навчальні заклади цього типу, в Україні станом на 2009-2010 навчальний рік працювали 35 закладів для дітей з вадами зору, з них – 6 закладів для сліпих дітей та 29 для дітей зі зниженим зором. Загальна кількість дітей з вадами зору, що у 2009-2010 навчальному році навчались у спеціальних освітніх закладах, становила 4840 осіб, з них слабозорих – 4071, сліпих – 769. Кількість слабозорих хлопців складає 2293, а слабозорих дівчат – 1778 осіб. В той же час кількість сліпих хлопців становить 415, а сліпих дівчат – 354.

У розробленій для дослідження анкеті респондентам було запропоновано дати відповіді на 15 запитань.

Зміст перших чотирьох пунктів анкети стосувався загальних питань: тип навчального закладу, загальна кількість дітей, кількість сліпих хлопців та дівчат, кількість слабозорих хлопців та дівчат, що навчаються у закладі.

Відповіді на пункти 5 і 6 мали показати картину кількісного складу та фахової підготовки вчителів з фізичної культури, лікувальної фізичної культури, ритміки та інструкторів з фізичної культури і спорту, які працюють у закладі.

Відповідь на пункт 7 стосувався програмно-методичного забезпечення занять з фізичної культури в умовах навчальних закладів для дітей з вадами зору.

У пунктах 8, 9 та 10 йшлося про форми організації занять з адаптивного фізичного виховання, адаптивної фізичної рекреації та адаптивної фізичної реабілітації, що використовуються в умовах конкретного закладу.

Пункт 11 було спрямовано на визначення особливостей розвитку та функціонування спортивних гуртків, секцій та відділень з різних видів спорту, які працюють на базі начального закладу.

Питання 12, 13 та 14 пунктів були спрямовані на висвітлення організаційно-методичних питань забезпечення занять з просторової орієнтації, ритміки та лікувальної фізичної культури.

В останньому, 15-му пункті респондентам було запропоновано надати свої пропозиції щодо покращення фізкультурної, реабілітаційної, рекреаційної та спортивної роботи з дітьми, що мають вади зору.

Аналіз проведеного анкетування показав, що з 35 працюючих в Україні навчальних закладів для дітей з вадами зору переважну більшість, а саме 30, складають школи-інтернати, з них – 6 для сліпих дітей та 24 – для дітей зі зниженим зором. Ще 5 навчальних закладів для дітей зі зниженим зором працюють як школи з подовженим днем. Одна зі шкіл-інтернатів для дітей зі зниженим зором має назву гімназія-спецшкола-інтернат. Це пов’язано з тим, що з 396 учнів, які навчаються у даному закладі, 154 є слабозорими, а 242 здоровими дітьми.

Дослідження показало, що на практиці деякі навчальні заклади для дітей з вадами зору змінили назву на навчально-реабілітаційні центри, навчальні корекційно-реабілітаційні центри, навчально-виховний комплекс з центром реабілітації. Всі ці заклади працювали у рамках експерименту. Але прийняття 6 липня 2010 року Закону України №2442-VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» дозволило юридично закріпити цей тип державних закладів [68].

Дослідження показало, що 87% вчителів з фізичної культури мають вищу фізкультурну освіту, 9% вищу спеціальну (дефектологічну), а 4% вчаться на старших курсах вищих навчальних закладів фізкультурного профілю.

Аналіз анкетування надав можливості визначили, на основі якого програмного забезпечення відбувається організація та проведення занять з фізичного виховання (адаптивного фізичного виховання), а саме: основною програмою, яка використовується у 100% навчальних закладів для дітей з вадами зору в Україні, є «Програма з фізичної культури для учнів зі зниженим зором /5-10 класи/». Програму у 1995 р. підготував колектив авторів (Б.В.Сермеєв,

Ю.В.Павлов, Б.Г.Шеремет, В.І.Сердюченко, Н.Н.Бушуєва, О.З.Леонов). Анкетування показало, що освітні заклади для дітей з вадами зору переважно використовують у своїй роботі дві-три навчальні програми: програми з фізичної культури для сліпих та слабозорих дітей (підготовчий та перший класи) 2005 р. (укладачі: Б.Г.Шеремет, В.Г. Ковиліна, А.П. Романчук та інші) та програми з фізичної культури для сліпих та слабозорих дітей (для 2-4 класів) 2006 р. (укладач Б.Г.Шеремет) використовують у 64,5% закладів. Програми з фізичного виховання для дітей з вадами зору, підготовлені у 1978 та 1983 рр. Б.В.Сермеєвим, використовують 28,5% навчально-освітніх заклади. У 6,8% закладів використовують «Нову навчальну програму з фізичної культури» 2009 р. (автор Т.Ю.Круцевич).

Аналіз існуючих сучасних програм, які використовуються у переважної більшості освітніх закладів для дітей з вадами зору в Україні, дозволив нам визначити основні завдання та зміст освітньої галузі «Здоров'я та фізична культура». Зокрема, в даних програмах наголошується, що забезпечення оптимальної інтеграції дітей з вадами зору в сучасних умовах життєдіяльності можливе за умов досягнення ними певного рівня освіченості, формування комплексних способів діяльності водночас із корекцією первинних та вторинних відхилень у їхньому розвитку. І саме фізична культура має для цього велике значення, оскільки в процесі занять у школярів формуються та удосконалюються рухові навички прикладного характеру, розвиваються рухові якості, а також виховується позитивне ставлення до занять фізичними вправами, моральні та вольові якості. Разом із цим підкреслюється роль фізичної культури у профілактиці захворювань, травматизму, формуванні умінь і навичок особистої гігієни та фізичної підготовки, без яких неможлива самостійна життєдіяльність, подальше навчання та професійно-трудова підготовка школярів з урахуванням особливостей їх розвитку (розумового, фізичного, загального) та стану здоров'я.

В усіх існуючих та діючих програмах чітко простежується навчальна, корекційно-розвивальна, корекційно-компенсаторна, виховна та профілактична

змістовні лінії; розкривається зміст навчального матеріалу, навчальні досягнення учнів , спрямованість корекційно-розвивальної роботи та очікувані результати.

У змісті освіти виділено 3 основні блоки:

1. Основи знань, серед яких: основні поняття, здоровий спосіб життя та особистісна гігієна, правила безпеки та історія фізичної культури та спорту.

2. Уміння та навички, що мають бути сформованими у дітей, а саме: загальні, з легкої атлетики, кросової, лижної підготовки, рухливі ігри та стройові вправи, плавання та гімнастики.

3. Загальнорозвиваючі та коригуючи вправи, серед яких акробатичні, з лазіння та перелізання, утримання рівноваги, з висів та упорів, танцювальні, на орієнтування без зорового контролю, а також вимоги до фізичної підготовки учнів.

Отже, матеріал програми включає такі розділи: гімнастика, легка атлетика, лижна підготовка й ігри; складений з урахуванням принципів системи фізичного виховання і спеціальної педагогіки. Її зміст має корекційну спрямованість, адаптований до можливостей слабозорих та сліпих дітей і має прикладний характер.

Кожний розділ програми містить у собі теоретичні відомості, матеріал для корекції недоліків у розвитку м’язової сили, рухливості суглобів, швидкості, спритності, витривалості, формуванні рухових умінь та навичок. Для кожного класу пропонуються різноманітні типи вправ: загальнопідготовчі, підготовчі та інші, метою яких є формування у дітей фізичних якостей та рухових здібностей, а також сприяють формуванню правильної постави, координації рухів та позитивно впливають на серцево-судинну, дихальну та нервову системи.

Важливим розділом програми є «Ігри», що поділяються на рухливі та спортивні. Вони також сприяють розвитку у слабозорих школярів рухливих здібностей, зорових функцій, вольових якостей, а також психічних функцій, зокрема пам’яті та уваги.

Важливе місце у програмі відводиться плануванню занять з фізичного виховання у спеціальній школі. Саме воно дає можливість ставити завдання,

аналізувати проведену роботу, бачити її результати, удосконалювати форми, методи і способи педагогічної діяльності.

Документами з планування фізичного виховання є навчальний план, програми з фізичної культури, графік проходження навчального матеріалу, робочий план, розклад занять, план-конспект занять. Підкреслюється, що основною формою занять з фізичної культури є урок. Однак, поряд з уроком, фізкультурно-оздоровча робота відбувається в інших формах класної, позакласної та позашкільної роботи з урахуванням функціональних можливостей дітей з вадами зору.

Програмою визначено орієнтовний зміст комплексних тестів оцінки стану фізичної підготовленості слабозорих та сліпих дітей різного віку. Під час проведення тестування обов'язково враховується вид і ступінь порушення зору. Залежно від того, до якої з двох виділених у програмі груп належить дитина, варіюються умови проведення спеціального тестування, а також самі тестові завдання.

Окрім проведення спеціальних фізичних вправ з метою зміцнення здоров'я та фізичного розвитку дітей особливо важливе місце відводиться загартовуючим процедурам, на що звертається увага у всіх існуючих програмах.

Аналіз результатів анкетування підтвердив, що основною формою проведення занять з фізичного виховання (адаптивного фізичного виховання) у навчально-освітніх закладах для дітей з вадами зору є урок фізичної культури. Структурними компонентами адаптивного фізичного виховання в роботі цих закладів виступають уроки фізичної культури, ритміки та фізкультхвилинки на загальноосвітніх уроках, які використовують у 100% закладів (рис.3.1).

Заняття з АФВ являють собою найбільш поширений та регламентований вид АФК. Така ситуація є цілком зрозумілою, адже ці уроки входять до інваріативної частини навчальних планів та програм роботи шкіл. По-перше, це обумовлено науково-методичною та практичною розробленістю проблеми фізичного виховання для дітей з вадами зору на попередніх історичних етапах. По друге, систематичне та організоване проведення цих занять згідно затверджених програм та з залученням фахівців відповідної кваліфікації створює найбільш сприятливі умови

для вирішення корекційних, компенсаторних та профілактичних завдань АФВ, що підтверджує практика роботи спеціальних освітніх закладів для дітей з вадами зору.

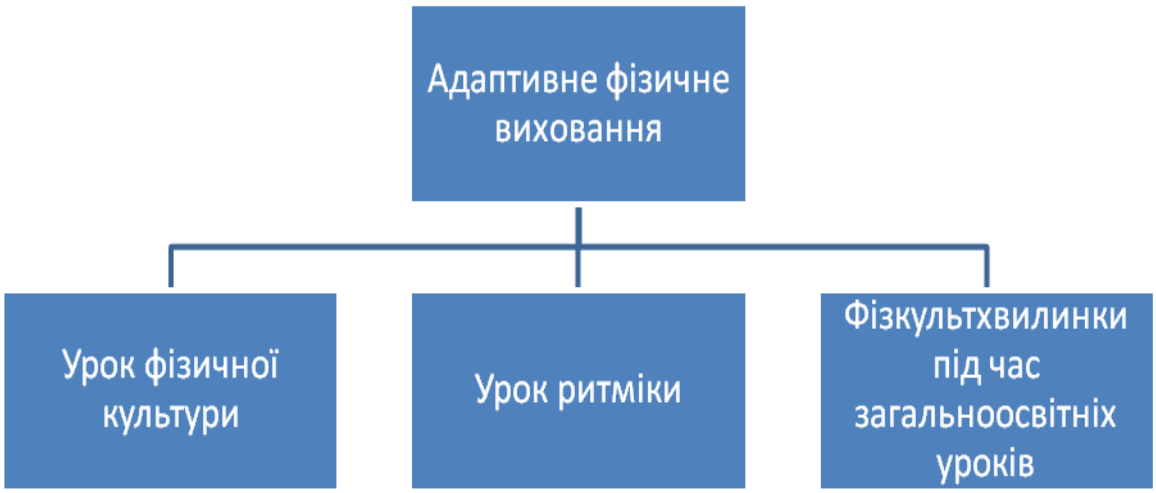

Рис. 3.1 **Структура занять з фізичного виховання у школах для дітей з вадами зору (адаптивного фізичного виховання)**

Крім інваріативної частини навчального плану, до якої входять уроки фізичної культури, існує варіативна частина. Варіативна складова передбачає додаткові години на корекційно-розвивальні заняття та на вивчення предметів інваріантної складової, курсів за вибором, факультативних, індивідуальних та групових занять.

Корекційний курс з «Ритміки» посідає важливе місце у вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку сліпих і слабозорих учнів, і реалізується у спеціальних школах для сліпих і дітей зі зниженим зором за рахунок варіативної частини навчальних планів.

На основі даних анкетування ми з'ясували, що у всіх закладах з 1 по 4 класи заняття з ритміки включені до навчальних програм. З 5 по 9 класи уроки з ритміки проводяться у 82% закладів для дітей з вадами зору. Як показало дослідження, більшість вчителів працюють за власними авторськими програмами та програмами Н.А.Остапенко «Зміст та методика уроків ритміки в молодших класах школи для слабозорих» (1989 р.), та В.М.Ремажевської, Л.Ф.Іващенко «Програми з ритміки

для спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей зі зниженим зором (підготовчий, 1-4 класи)» (2007 р.). Крім уроків фізичної культури та ритміки у всіх закладах проводяться фізкультхфилинки під час загальноосвітніх уроків.

Основною формою проведення занять з фізичної реабілітації (адаптивної фізичної реабілітації) в умовах навчально-виховного закладу для дітей з вадами зору, є урок лікувальної фізичної культури (ЛФК), який застосовують у 100% закладів. У більшості закладів заняття ЛФК проводять вчителі фізичної культури (68%), а у 32% закладів ці заняття проводять інструктори з лікувальної фізичної культури. У деяких закладах крім уроків ЛФК використовують масаж (рис.3.2).

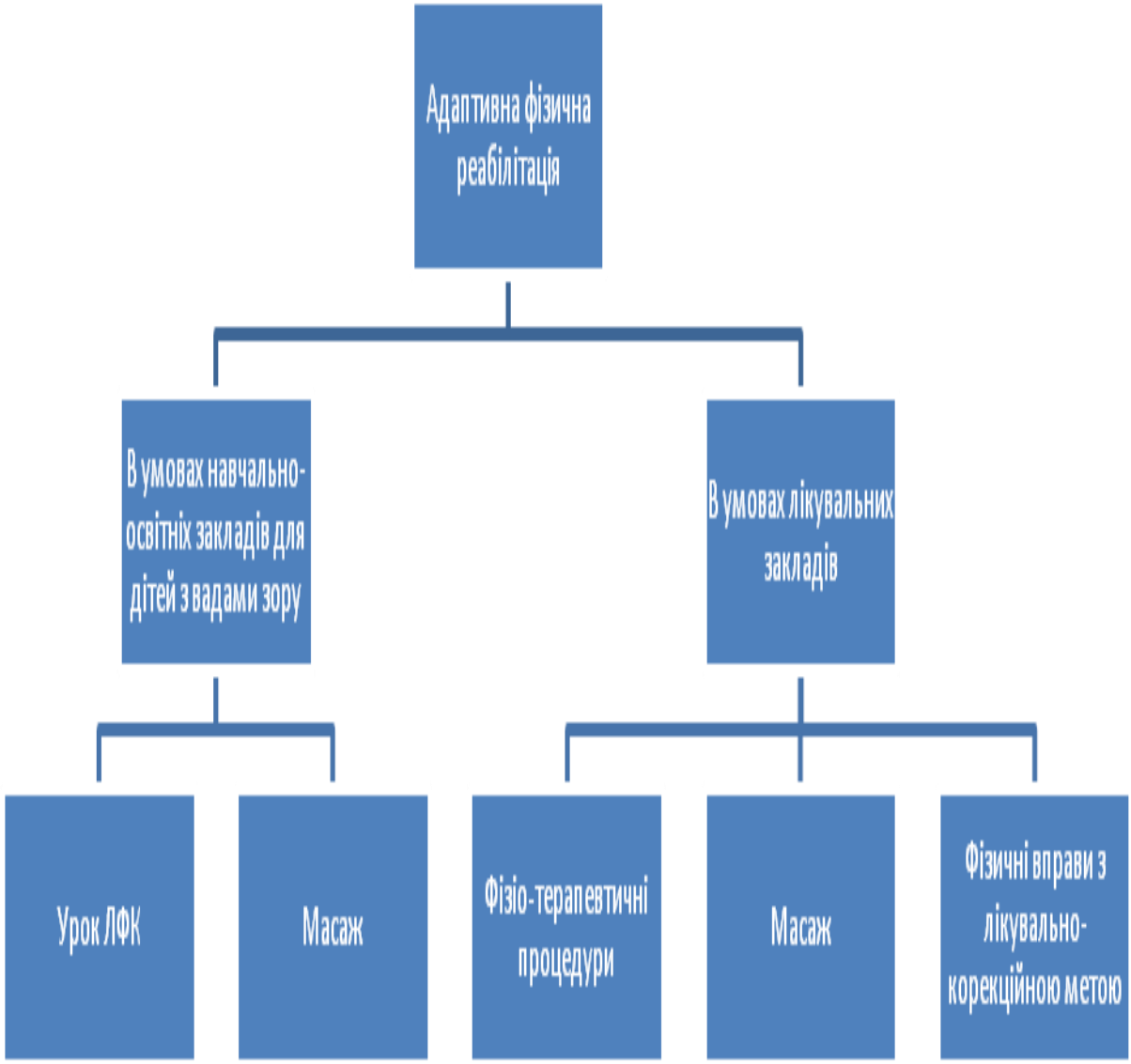

Рис. 3.2 **Структура занять з фізичної реабілітації дітей з вадами зору (адаптивної фізичної реабілітації)**

Таким чином, у структуру занять з адаптивної фізичної реабілітації в навчальних закладах для дітей з вадами зору включено уроки ЛФК та масаж .

Уроки ЛФК входять до варіативної частини навчальних планів спеціальних навчальних закладів для дітей з вадами зору. Єдиної затвердженої програми їх проведення нами не виявлено. Програмним забезпеченням цих уроків у школах України виступають наступні методичні розробки: «Лікувальна фізична культура при порушеннях опорно-рухового апарату у дітей з вадами зору», підготовлені у у 2004 р. у Львові Р.М.Ремажевською та Ю.М.Раніцьким; «Реализация программы ЛФК для младших школьников с тяжелой патологией зрения», розроблені у 1997 р. у Санкт-Петербурзі Л.М.Ростомашвілі; «Методика проведення лікувально-оздоровчих занять в початкових класах шкіл слабозорих», підготовлені Є.П.Синьовою та Т.Л.Очеретнюк у Кіровограді. Але більшість шкіл використовує власні авторські програми занять з ЛФК. Крім цього, у великих містах діти відвідують заняття з ЛФК переважно у лікувальних закладах.

Аналіз анкетних даних показав досить широке розмаїття форм рухової рекреації (адаптивної рухової рекреації), які використовують у практиці роботи закладів для дітей з вадами зору в Україні (рис. 3.3).

Довільність вибору форм, засобів, партнерів дозволила створити широке поле для поширення рухової рекреації у практиці роботи шкіл в Україні. Серед занять з адаптивної рухової рекреації застосовують наступні: ранкову гімнастику, організовані ігри (на перервах), спортивний час (після уроків), фізкультурні свята, конкурси, вікторини, розваги, змагання типу «Веселі старти», інтегровані свята зі здоровим та інвалідами інших нозологій, дні здоров’я, прогулянки та екскурсії, заняття у канікулярний період під час перебування у літніх та зимових оздоровчих таборах, «Козацький збір», сезонні спартакіади, рекреаційні заходи, засновані на взаємодії дітей із тваринами (кіньми, дельфінами).

Якщо проведення ранкової гімнастики, організація прогулянок та екскурсій, днів здоров’я у практику роботи освітніх закладів для дітей з вадами зору увійшли досить давно, то організація і проведення інтегрованих спортивно-фізкультурних

Рис. 3.3 **Структура занять із фізичної рекреації зі сліпими та слабозорими дітьми (адаптивна фізична рекреація)**

заходів разом зі здоровим та інвалідами інших нозологій стали нещодавнім, але досить ефективним інструментом у адаптивній руховій рекреації.

Її популярність у практичній роботі, на нашу думку, полягає у створенні в процесі сумісної рухової діяльності можливостей для пізнання одне одного, а також реальної оцінки власних можливостей. Ще одним важливим моментом є можливість утворення ситуацій, у яких діти з вадами зору мають можливість спілкуватись зі своїми зрячими ровесниками або дітьми з іншими порушеннями. Інтегровані спортивно-оздоровчі свята зі здоровими дітьми використовують у 85,5% навчальних закладах для дітей з вадами зору, а інтегровані спортивно-оздоровчі свята з дітьми, що мають інші психофізичні вади – у 28,5% цих закладів. Перспективно виглядає нова форма адаптивної рухової рекреація, яка заснована на взаємодії дитини з вадами зору із тваринами. Їзда на конях (іпотерапія) та плавання з дельфінами (дельфінотерапія) широко використовують у світі в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. В Україні ця робота ще не досить розповсюджена. Лише 14,2% шкіл застосовують у своїй роботі цю форму адаптивної рухової рекреація. Як засвідчило опитування вчителів шкіл, проблема полягає не лише у відсутності науково-методичної літератури і необізнаності фахівців, а, в першу чергу, у відсутності фінансових можливостей для її здійснення.

В останні роки в Україні найбільш бурхливо розвивається спортивний напрямок у роботі з дітьми, що мають вади зору, що було підтверджено аналізом анкетних даних, а також інформацією «Інваспорту». У заняття адаптивним спортом залучено 53,3% дітей з вадами зору від загальної кількості учнів. У розвитку адаптивного спорту з дітьми, що мають вади зору, чітко простежуються два напрямки: рекреаційно-оздоровчий спорт та спорт вищих досягнень. Структура адаптивного спорту дітей з вадами зору в Україні виглядає наступним чином (рис.3.4).

Рекреаційно-оздоровчий напрямок реалізується у діяльності спортивних гуртків, роботою яких керують вчителі з фізичної культури та інструктори з фізичної культури і спорту, а також занять у спортивно-оздоровчих клубах інвалідів та реабілітаційних центрах. Їх основною метою є залучення дітей до спортивних

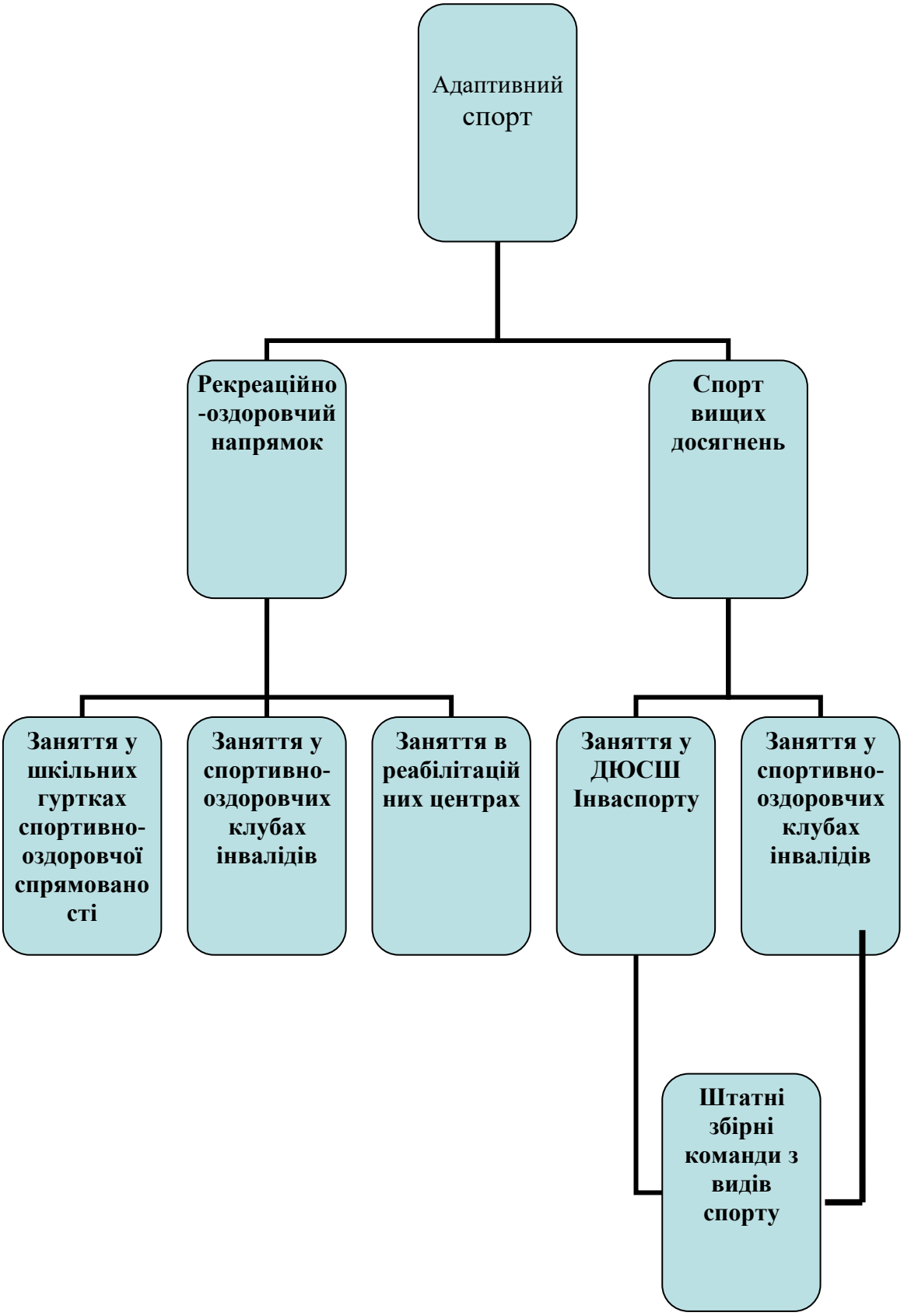

Рис. 3.4 **Структура організації занять спортом осіб з вадами зору (адаптивного спорту)**

тренувань для задоволення потреб дітей у руховій діяльності та корекції відхилень у фізичному розвитку, що обумовлені вадами зору.

Другий напрямок – спорт вищих досягнень реалізується через заняття у відділеннях та спортивних секціях дитячо-юнацьких спортивних шкіл Інваспорту (ДЮСШІ), що переважно працюють на базах закладів для дітей з вадами зору. Роботою цих секцій керують тренери ДЮСШ. Основною метою цих занять є відбір талановитих дітей для подальшої підготовки та участі у змаганнях. У спортивно-оздоровчих клубах також відбувається відбір талановитих дітей для подальших занять з метою досягнення найвищих спортивних результатів. Найкращі вихованці ДЮСШІ та спортивно-оздоровчих клубів інвалідів включаються до складу штатних збірних команд України з видів спорту.Наше дослідження показало, що на початкових етапах підготовки різниця між роботою у рекреаційно-оздоровчому та спортивному напрямках незначна. Основна відмінність полягає в більш жорсткому відборі дітей до занять у ДЮСШ та участі дітей у змаганнях. Але в подальшому у заняттях, спрямованих на досягнення найвищих спортивних результатів, спостерігається інтенсифікація навчально-тренувального процесу та активізація змагальної діяльності.

Із загальної кількості дітей з вадами зору, що здійснюють спортивну діяльність на базі освітніх закладів, 60,1% займаються у спортивних гуртках зі спрямованістю на рекреаційно-оздоровчий спорт, а 39,9% дітей – у відділеннях та секціях ДЮСШІ. Серед тих дітей, які займаються у секціях ДЮСШІ, 72,6% складають діти, що навчаються у групах початкової підготовки першого, другого, третього років та навчально-тренувальних групах першого та другого років навчання. На цих етапах підготовки ще рано говорити про спорт вищих досягнень. Отже, ці заняття на практиці, на нашу думку, слід розглядати як більш насичений урок фізичної культури зі спрямованістю на той чи інший вид спорту. Про спорт вищих досягнень можливо говорити, коли спортсмени навчаються у групах спортивного удосконалення (СУ) та групах вищої спортивної майстерності (ВСМ), а це відбувається переважно тоді, коли діти закінчують школу.

Серед видів спорту, що розвиваються на базі освітніх закладів для дітей з вадами зору, були виділені наступні: легка атлетика, плавання, настільний теніс, гімнастика (акробатична), аеробіка, шахи, шашки, гол-бол, баскетбол, волейбол, лижні гонки, армреслінг, спортивне орієнтування, більярд, танці, дзюдо, айкідо. Крім того, на базах шкіл працюють групи загально-фізичної підготовки (ЗФП).

Традиційно популярними серед дітей з вадами зору є шахи, шашки та легка атлетика. Цими видами спорту займаються відповідно 13,2%, 10,1% та 10,6% з загальної кількості дітей з вадами зору, що відвідують спортивні секції та гуртки. Найбільша кількість дітей, а саме 20,7% навчаються у танцювальних гуртках. Це пов'язано зі значною популяризацією цього виду рухової діяльності у засобах масової інформації та відносною простотою їх організації на початкових етапах підготовки. Поступово набирають популярності нові види спорту, такі як гол-бол, яким займаються 6% дітей. Із загальної кількості дітей з вадами зору, що відвідують заняття у спортивних секціях та гуртках, хлопці складають 52,8%, а дівчата – 47,2%. Такий відносний паритет у кількісному еквіваленті між хлопцями та дівчатами пояснюється значним представництвом дівчат у традиційно «жіночих» аеробіці та танцях.

Отже, на сучасному етапі спостерігається позитивна динаміка у залученні до занять спортом сліпих та слабозорих дітей. Єдиним дослідженням з цієї проблематики, з яким ми можемо порівняти отримані нами дані, була наукова робота «Дослідження фізкультурних і спортивних інтересів у сліпих і слабозорих школярів», підготовлена Р.Н.Азаряном у 1982 р. У його дослідженні було показано, що у середньому лише 14,8% сліпих та слабозорих дітей займались у спортивних секціях та гуртках Результати нашого дослідження свідчать про збільшення відсоткової кількості дітей більше, ніж у 3,6 рази, що обумовлено,на нашу думку, цілим рядом причин. Одна з них – це доволі широкий вибір видів спорту, які пропонуються для занять у навчальних закладах для дітей з вадами зору. Діти мають змогу обирати найбільш цікавий та привабливий для них вид спорту. Але головна причина цих змін полягає у тому, що згідно Указу Президента України №290/2006 від 6 квітня 2006 р., з 1 вересня 2006 р. до штатних нормативів

працівників спеціальних загальноосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів, інших навчально-реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів було введено посада інструкторів з фізичної культури і спорту. Саме в їх обов'зки входить організація позакласних занять з різних видів спорту. Такий підхід дозволив значно урізноманітнити та пожвавити спортивно-оздоровчу роботу з дітьми, що мають вади зору. Крім того, значне зростання кількості дітей з вадами зору, які залученні до спортивно-масової роботи, що здійснюється на базі закладів освіти, ДЮСШІ, реабілітаційних центрів та спортивно-оздоровчих клубів обумовлюється ефективною організацією діяльністі Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» в Україні, який було створено на початку 90-х років минулого століття.

3.5. Вплив діяльності Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» на розвиток адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору на сучасному історичному етапі в Україні

У 1993 р. згідно спільної постанови Міністерства України у справах молоді і спорту, Федерацій професійних спілок України та Національного комітету (Федерації) спорту інвалідів України від 14.01.1993 р. №29/П-2-6 «Про створення Українського та обласних центрів інвалідного спорту» були започатковані Український центр спорту інвалідів 'Інваспорт" з 27 регіональними відділеннями, завданням яких стало забезпечення впровадження в життя державної політики з питань фізичної культури і спорту інвалідів в Україні [210]. Створення Українського центру спорту інвалідів «Інваспорт» створило позитивні умови для розвитку фізичної культури і спорту людей з особливими потребами у нашій країні. Доволі широкий спектр питань, які розглядались у цій структурі, викликали необхідність в уточненні назви Українського центру спорту інвалідів «Інваспорт».

Ці зміни було закріплено згідно наказу Державного комітету України з фізичної культури і спорту «Про затвердження Положення про Український центр з фізичної культури і спорту інвалідів» та Примірного положення про Кримський

республіканський, обласні, Київський та Севастопольський міські центри з фізичної культури і спорту інвалідів від 28.05.1999 р. № 1133 [142]. У роботі Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів робота з дітьми розглядається як один із головних напрямків діяльності.

Питання розвитку спорту інвалідів в Україні висвітлювалось у працях вітчизняних науковців. Вивченню цього питання були присвячені роботи О.В.Римар «Історико-соціальні аспекти розвитку параолімпійського руху в Україні» та Ю.А.Бріскіна «Теоретико методичні основи спорту інвалідів як складової міжнародного олімпійського руху» [24, 171]. Ця проблема також знайшла своє відображення у наукових дослідженнях С.Ф.Матвеєва, В.І.Мудрика, А.В.Передерія [127]. Але в цих роботах основну увагу було зосереджено на питаннях організаційної структури паралімпійського, дефлімпійського руху та Спеціальних Олімпіад у системі міжнародного олімпійського руху. Окрема увага була зосереджена на висвітленні питання розвитку спортивного руху серед розумово відсталих та глухих в Україні, розглянуто окремі аспекти розвитку спорту в Україні серед сліпих дорослого віку. Проблема ж спортивної роботи з дітьми, що мають вади зору в Україні, не знайшла свого вирішеня в межах даної роботи. Тому ми вважаємо задоцільне висвітлити діяльність Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» з огляду на його вплив на розвиток адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору в Україні. Щоб зрозуміти, яким чином відбувається вплив на розвиток АФК з боку «Інваспорту», необхідно відобразити його організаційну структуру управління.

Сучасна структура фізичної культури і спорту інвалідів в Україні складається з двох гілок управління: громадської та державної.

До громадської гілки належать: Національний Комітет спорту інвалідів України, спортивні федерації з різних нозологій: спортивна федерація глухих Укаїни (СФГУ), спортивна федерація незрячих України (СФНУ), Українська федерація спорту івалідів з ураженням опорно-рухового апарату, Українська спортивна федерація інвалідів з вадами розумового і фізичного розвитку, осередки федерацій, спортивні клуби.

До державної відносяться: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Український центр з фізичної культури України і спорту інвалідів «Інваспорт», регіональні комітети та управління з фізичної культури і спорту, регіональні центри «Інваспорт», дитячо-юнацькі спортивні школи інвалідів.

Діяльність державної та громадської гілок управління фізичною культурою і спортом інвалідів регламентовані відповідними правовими актами (підрозділ 3.2.).

З метою оцінки ефективності діяльності цієї структури ми вирішили провести дослідження. Матеріалом для здійснення нашого дослідження стали щорічна звітна документація про стан фізкультурно-спортивної та реабілітаційної роботи серед інвалідів у 1994-2010 роках Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» та безпосереднє спілкування з працівниками цієї установи.

В першу чергу, ми провели порівняльний аналіз кількості інвалідів, що займалися фізичною культурою і спортом у період з 1994 по 2009 рік в Україні. Згідно наведених даних ми бачимо, що з року в рік в нашій країні простежується значна позитивна динаміка у збільшенні кількості інвалідів різних нозологічних груп, які залучені до занять адаптивною фізичною культурою. Якщо у 1994 р. в Україні до спортивної та реабілітаційно-оздоровчої роботи було залучено 10.2 тисячі осіб, то у 2009 р. їх кількість вже сягала 52 803 осіб, тобто за 16 років років ми бачимо загальний приріст понад 500%.

На сьогоднішній день в Україні працює розгалужена інфраструктура системи «Інваспорт», яка складається з 27 регіональних центрів, 109 їх відділень в АР Крим, обласних та міських центрах, 27 дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів та 174 фізкультурно-оздоровчих клубів. Саме створення такої широкої мережі і дозволило створити умови для залучення людей з вадами у фізичному та розумовому розвитку до активного способу життя.

Фізкультурно-спортивна та реабілітаційно-оздоровча робота з особами з зоровими вадами в Україні також загалом має позитивну динаміку приросту. У 2009р. в системі «Інваспорту» нею було охоплено 7603 особи з вадами зору. Зниження кількості осіб, що спостерігалося у 2008 та 2009 роках, відбулось за рахунок зменшення фінансування реабілітаційних центрів та клубів у зв’язку з

фінансовою кризою. У свою чергу, кількісний склад учнів дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів зменшився на 6,5% за рахунок збільшення навчально-тренувальних груп, у порівнянні з групами початкової підготовки. Це є цілком природнім процесом у роботі спортивних шкіл, коли внаслідок відбору на наступний рівень підготовки переходить значно менша кількість спортсменів. Кількісний показник переростає у якісний.

Кількість дітей з вадами зору, які займались у відділеннях та секціях дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів у 2009 р., склала 1029 осіб. У 2009 р. інваліди з вадами зору змагались у чемпіонатах, кубках та першостях України з наступних видів спорту: легкої атлетики, плавання, пауерліфтінга, дзюдо, гол-бола, шахів, шашок.

Аналіз даних анкетування, документації Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» та бесіди зі спеціалістами цієї установи показали значне зростання кількісного складу інвалідів різних нозологічних груп загалом і дітей з вадами зору, зокрема 53,3%, які залучені до занять адаптивним спортом.

З метою перевірки достовірності цих даних ми здійснили аналіз документації (журналів обліку роботи груп ДЮСШ, журналів обліку роботи гуртків) та результатів перевірок наповнюваності груп у трьох освітніх закладах для дітей з вадами зору, а також провели опитування дітей. Нами було виявлено, що реальний кількісний склад груп відрізнявся від затвердженого на початку року до 25%. Мали місце факти внесення однієї дитини у журнали шкільних гуртків та журнали ДЮСШІ одночасно. Деякі діти вже по 2-3 місяці не відвідували занять, хоча документально це було не відзначено. Подібні порушення ми виявили у 41% перевірених, тому можемо припустити, що відсоток дітей з вадами зору, охоплених спортивно-доровчою роботою в Україні, дещо перебільшено. Якщо зробити припущення, що така ситуація з перебільшенням притаманна для усіх закладів по Україні, реальний відсоток таких дітей зменшиться на 10-15%. Відповідно, реально до цієї роботи в Україні залучено 38-43% дітей з вадами зору. Відзначимо, що навіть за таких обставин стан спортивної, фізкультурно-оздоровчої та

реабілітаційної роботи з дітьми, що мають вади зору, виглядає більше, ніж позитивно. Для порівняння, кількість учнів масових шкіл, які займаються у спортивних гуртках, відділеннях та секціях ДЮСШ, спортивно-оздоровчих клубах, складає лише 35,2% від загальної кількості дітей, що займаються у школах.

Нас цікавили не стільки кількісні показники цієї роботи, а якість її проведення. В першу ми вирішили звернути увагу на фахову підготовку інструкторів з фізичної культури і спорту та тренерів ДЮСШ. Згідно даних, отриманих з аналізу анкет та статистичної звітності Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт» за останній рік, ми побачили, що серед тренерів та інструкторів, що працюють із дітьми з вадами зору, 76,5% мають вищу або середню фізкультурну освіту. Серед них лише у 8,7% є необхідної спеціалізації фахівеця з адаптивного фізичного виховання, спеціаліста з адаптивної фізичної культури, або тренера з виду спорту у параолімпійському спорті. Отже, майже чверть працівників не мають відповідного освітнього рівня. Відсутність базових знань з теорії та методики фізичного виховання та спеціальної педагогіки і психології призводить до неякісного виконання тренерами та інструкторами своїх професійних обов'язків. Окрім цього, тренери та інструктори, які мають вищу або середню фізкультурну освіту, у більшості випадків непідготовлені до роботи з інвалідами, адже не мають відповідної кваліфікації.

Дослідження стану проблеми фізкультурної, рекреаційної, реабілітаційної та спортивної роботи у освітніх закладах для дітей з вадами зору в Україні підтвердило наявність проблем у якості проведення навчально-тренувальних занять у позакласній роботі. Досить часто діти займаються у спортивних гуртках та секціях виключно за власним бажанням. Якщо говорити про звичайну дитину, то ситуація цілком нормальна, але для дитини з особливими освітніми потребами такий підхід є не завжди виправданим. Наявність первинного дефекту створює не лише деякі обмеження (протипоказання) до занять окремими видами спорту, а й вимагає підбору відповідного виду спортивного навантаження залежно від стану зорового аналізатора. Наприклад, для дітей з розбіжною косоокістю бажано займатись баскетболом, а для дітей зі збіжною косоокістю краще підходять заняття

легкою атлетикою, а саме – бігом. При такому підході заняття у спортивній секції матимуть значний корекційний вплив на стан зорового аналізатора. Ще одним прикладом може бути використання навантажень переважно циклічного аеробного характеру (біг та плавання на довгі дистанції, вело-тандем, лижні перегони), які показані при ураженнях зорово-нервового апарату (тапеторетинальні абіотрофії, атрофії зорового нерва, дегенерації сітківки іншого ґенезу). При зазначених захворюваннях основну увагу слід зосередити на запобіганні тканинній гіпоксії. Враховуючи це, навантаження слід підібрати таким чином, щоб збільшити загальний кровоток, що, в свою чергу, призведе до збільшення руха крові в тканинах ока. Даний вплив здійснюють саме вправи циклічного аеробного характеру. І, навпаки, використовувати в даному випадку вправи анаеробного та статичного характеру (пауерліфтінг, важка атлетика, біг та плавання з максимальною швидкістю на короткі дистанції) небажано, адже вони можуть викликати кисневу недостатність у тканинах.

На превеликий жаль, такий підхід здійснюється в поодиноких випадках. Навіть за наявності у школах найбільш ефективних у корекційному плані для конкретної дитини видів спортивних навантажень, вчителі, інструктори та тренери, як правило, не проводять орієнтаційної роботи з дітьми на предмет обрання оптимального, з огляду на стан зорового аналізатора, виду навантажень.

Така ситуація пояснюється не лише необізнаністю практичних працівників, а й відсутністю в Україні науково обґрунтованих допустимих і показаних видів спортивних навантажень для осіб з різними видами порушень зору. Аналіз вітчизняної наукової літератури не виявив матеріалів, у яких було б здійснено розробку науково обґрунтованих критеріїв відбору для занять адаптивним спортом та оцінку впливу важких психоемоційних навантажень на зоровий аналізатор та організм дітей з вадами зору в цілому. Розробки потребують також організаційні аспекти адаптивного спорту (організація класифікаційного відбору, контрольного обстеження зорових функцій у юних слабозорих спортсменів, раціональний підбір допустимих спортивних навантажень та ін.).

Аналіз досліджень закордонних фахівців надав нам змоги отримати матеріали, присвячені цій проблематиці. Окремі питання розглядались у роботах A.Bolsinger, V.I.Makris. Найбільша кількість систематизованих матеріалів представлена у працях російського вченого Р.О.Толмачева. Він був першим у СРСР, хто ще у 1989 р. розпочав розробку проблем, пов'язаних з показаннями та протипоказаннями до занять спортом інвалідів по зору, і на сьогодні є одним з найкращих фахівців у світі у цьому питанні. Саме у його наукових працях досить детально висвітлено медичні та організаційні аспекти занять адаптивною фізичною культурою з особами, що мають вади зору, а також розкрито особливості вибору спортивних навантажень залежно від виду зорової патології. На основі багаторічних досліджень він дійшов такого висновку: «Проведені нами результати досліджень свідчать про неможливість рекомендації того чи іншого спортивного навантаження, виходячи лише з патофізіологічних особливостей розвитку різних видів офтальмопатології. Необхідно приймати до уваги як патологію органу зору і стан зорових функцій, так і загальносоматичний стан інваліда та рівень його тренованості» [222]. Рекомендації щодо вибору навантажень мають здійснюватися залежно від трьох складових: наявної зорової патології та стану зорових функцій, загальносоматичного стану, рівня тренованості особи з вадами зору. Таким чином, вибір навантажень може мати певну варіативність залежно від стану цих параметрів. Рекомендації відносно вибору спортивних навантажень для сліпих та слабозорих, на думку Р.О.Толмачева, мають надаватися у тісній співпраці офтальмолога, спортивного педагога та тренера. Така позиція цілком зрозуміла. Офтальмолог певною мірою перестраховується під час оцінювання допустимих спортивних навантажень. Відсутність знань про можливість використання засобів АФК для осіб з вадами зору, про позитивні фізіологічні механізми впливу різних видів спортивних навантажень на організм у цілому та орган зору, зокрема, про сучасні практичні досягнення осіб з вадами зору у спорті – все це не сприяє об'єктивній оцінці можливостей дитини офтальмологом. Тому лише сумісна діяльність офтальмолога та фахівця з фізичного виховання дозволять об'єктивно визначити можливості особи з патологією зору.

На нашу думку, більш ефективною буде модель, у якій будуть співпрацювати офтальмолог, тифлопедагог та тренер або інструктор з фізичної культури і спорту. Включення тифлопедагога надасть можливості проаналізувати особливості дитини з вадами зору, визначити її психологічний портрет і підібрати вид спортивної діяльності, який найбільше підходить саме їй із точки зору корекції.

У роботах Р.О.Толмачева, A.Bolsinger, V.I.Makris зосереджено увагу на тому, що осіб з вадами зору під час визначення можливостей до спортивних занять слід орієнтувати не на конкретний вид спорту, а на вид навантажень, які можна використовувати при тій чи іншій зоровій патології, адже потрібно виключити ризик для здоров'я тих, хто займається [222, 259, 260]. Розробки, здійснені Б.В.Сермеєвим у 70-80-х роках ХХ ст. стосовно оптимальних спортивних навантажень для дітей з вадами зору, потребують уточнень з огляду на сучасні світові тенденції щодо спортивної діяльності осіб з даною патологією. Вони стосувалися, в першу чергу, уроків фізичної культури, які проводились у спеціальних школах, адже навіть за умов існування у школах гуртків фізкультурно-спортивної спрямованості, заняття у них носили рекреаційно-оздоровчий характер. У СРСР не існувало і не могло існувати дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів черед суспільно-правові перешкоди.

Отже, ґрунтуючись на висновках провідних світових фахівців у галузі теоретичного та практичного забезпечення АФК осіб з вадами зору, ми вважаємо за необхідне розглянути, як на практиці відбувається підбір оптимальних видів спортивної діяльності для дітей з вадами зору в Україні.

Опитування, проведене серед вчителів, інструкторів та тренерів ДЮСШ про наявність методичних матеріалів щодо критеріїв та принципів відбору, які вони використовують під час зарахування дітей у спортивні гуртки, секції та спортивно-оздоровчі клуби, підтвердило відсутність в Україні подібних матеріалів. У найкращому випадку орієнтовними є наукові розробки Б.В.Сермєєва, проведені ще за радянських часів. Головним чином вони стосуються медичних протипоказань щодо виконання деяких видів фізичних навантажень залежно від діагнозу дитини. Але нами були виявлені випадки, коли діти займалися небажаним для них видом

спорту. Наприклад, Ігор К. (15 років) з діагнозом глаукома займався у секції армреслінгу, а Тетяна Д. (14 років) з діагнозом збіжна косоокість відвідувала заняття гуртка більярду. І в першому, і в другому випадках бачимо невідповідність обраних видів спорту відносно наявного діагнозу. Хоча, за словами тренерів та інструкторів з фізичної культури і спорту, стан зорового аналізатора дітей не погіршився за час відвідування занять, все ж таки слід уникати протипоказаних видів спортивних навантажень. На нашу думку, подібні випадки свідчать як про відсутність або фрагментарність знань про можливий негативний вплив вправ різного характеру на стан зорового аналізатора, так і невірність підбору спортивних навантажень залежно від наявного діагнозу.

Відсутність встановлених критеріїв відбору дітей з вадами зору до спортивних гуртків, секцій та відділень з видів спорту створює для тренерів, інструкторів та вчителів певну варіативність у вирішенні поставлених завдань. У нашому дослідженні на основі результатів опитування відповідних фахівців ми намагалися з'ясувати, яким чином цей процес відбувається на практиці. 67% опитаних, в першу чергу, звертають увагу на результати тестування фізичних якостей, показники рівня фізичного розвитку та схильність дітей до того чи іншого виду спортивного навантаження, і лише потім – на наявну зорову патологію. Така ситуація є неприйнятною, адже існує можливість залучення дітей з вадами зору до виду спортивних тренувань, які їм не показані, а, навпаки, можуть зашкодити їх здоров'ю. Набір у групи переважно відбувається особисто тренерами без участі тифлопедагогів та офтальмологів. Це також може призвести до негативних наслідків, адже тренер або інструктор із фізичної культури і спорту не може врахувати всі чинники, які потрібно прийняти до уваги при зарахуванні до тієї чи іншої секції або гуртка.

Виходячи з вищезазначеного, ми зробили висновок, що значне зростання кількісних показників залучення дітей з вадами зору до фізкультурної, реабілітаційної, рекреаційної роботи на сучасному історичному етапі не призвело до зростання її якісних показників. Причинами даного явища, на нашу думку, є

незадовільне науково-методичне та кадрове забезпечення адаптивної фізичної культури.

Незважаючи на існуючі недоліки у практичній роботі фахівців Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт», з огляду на розвиток адаптивної фізичної культури в роботі зі слабозорими та сліпими дітьми, слід відзначити наступне:

1. За 15 років в Україні створено нову організаційну структуру, яка складається з 27 регіональних центрів, 109 їх відділень в АР Крим, обласних та міських центрах, 27 дитячо-юнацьких спортивних шкіл інвалідів та 174 фізкультурно-оздоровчих клубів.

2. Широка мережа спортивних клубів та спортивних шкіл дозволила збільшити кількість інвалідів, що ведуть активний спосіб життя, у 5 разів (з 10,2 тисяч 1994 р. до 52,8 тисяч осіб у 2009).

3. За ініціативою «Інваспорту» у навчальних закладах для дітей різних нозологічних груп до штатних нормативів працівників спеціальних загальноосвітніх шкіл, шкіл-інтернатів, інших навчально-реабілітаційних установ для інвалідів та дітей-інвалідів введено посади інструкторів з фізичної культури і спорту.

4. Збільшення кількості видів спорту, які розвиваються на базах навчальних закладів для дітей з вадами зору, а також активна робота вчителів фізичної культури, інструкторів з фізичної культури і спорту та тренерів ДЮСШІ, дозволили збільшити кількість дітей з вадами зору, що займаються у спортивних гуртках та секціях, до 53,3% від загальної кількості дітей.

Під час проведення анкетування та бесід із фахівцями, що здійснюють практичне забезпечення занять з АФК дітей з вадами зору в Україні, нам вдалося з’ясувати ті необхідні кроки, які, на їх думку, слід здійснити з метою покращення фізкультурної, реабілітаційної, рекреаційної та спортивної роботи зі сліпими та слабозорими дітьми в Україні.

Усі поради фахівців-практиків у галузі АФК було узагальнено і систематизовано залежно від спрямованості та виділено дві групи. До першої групи

увійшли рекомендації щодо науково-методичного забезпечення занять АФК, до другої – матеріально-технічного забезпечення цих занять.

Перша група рекомендацій (науково-методичної спрямованості) виглядає наступним чином:

- організація та проведення спецсемінарів, майстер-класів, курсів перепідготовки та курсів підвищення кваліфікації для вчителів фізичної культури, ритміки, лікувальної фізичної культури, інструкторів з фізичної культури і спорту, тренерів ДЮСШІ;
- створення електронної бази даних з інформацією про наукові розробки проблем адаптивного фізичного виховання, адаптивної фізичної рекреації, адаптивної фізичної реабілітації та адаптивного спорту в Україні та за кордоном;
- розробка електронних та друкованих методичних посібників, навчальних програм з ритміки та лікувальної фізичної культури, нових навчальних програм із адаптивної фізичної культури, в яких будуть враховано сучасні новітні технології фізичної культури;
- розробка науково обґрунтованих критеріїв відбору дітей з вадами зору для занять адаптивним спортом та раціонального підбору оптимальних видів спортивних навантажень залежно від стану зорового аналізатора та збережених зорових функцій;
- розробка нормативів для визначення рівня фізичної підготовки дітей з вадами зору з урахуванням зорової патології;
- удосконалення методики організації туристської роботи в умовах освітніх закладів для дітей з вадами зору.

Друга група рекомендацій (матеріально-технічної спрямованості):

- модернізація спортивних залів та майданчиків для занять адаптивною фізичною культурою у закритих приміщеннях та на свіжому повітрі;
- створення та оновлення залів та кабінетів із лікувальної фізичної культури та ритміки;

- створення та модернізація ігрових майданчиків для дітей з вадами зору молодшого шкільного віку;
- побудова плавальних басейнів або створення можливостей для навчання дітей плавання;
- забезпечення шкіл сучасними багатофункціональними тренажерами;
- поповнення спортивних залів новим інвентарем (м'ячі для спортивних ігор, скакалки, фіт-боли, гімнастичні палиці та обручі, гантелі різної ваги або бодібари та інше);
- оновлення та придбання туристського обладнання (намети, карімати, спальники, мотузки, карабіни та інше);
- покращення фінансування дітей, що займаються у групах початкової підготовки та навчально-тренувальних групах ДЮСШ з різних видів спорту, для участі у навчально-тренувальних зборах та змаганнях.

Таким чином, недивлячись на значні позитивні зміни, що відбуваються у розвитку теорії та практики АФК у роботі з дітьми, що мають порушення зору, ми бачимо, що існує досить широке коло питань, які потребують вирішення.

Висновки до розділу 3

На сучасному етапі розвитку АФК в Україні у науково дослідній та методичній роботі з дітьми, що мають вади зору, відбулась децентралізація. Слід відзначити значні наукові доробки представників Одеської (А.Л.Андросян, В.В.Дичко, Т.А.Євтухова, В.Г.Ковиліна, О.ЮКоломийченко, О.В.Криличенко, Б.Г.Шеремет), Запорізької (Н.Г.Байкіна, Д.О.Силантьєв, К.С.Яримбаш), Київської (Л.С.Вавіна, Н.І.Воловик, Л.А.Єракова, Ю.В.Тімакова, Є.П.Синьова, С.В.Федоренко, Р.В.Чудна) та Львівської (Ю.А.Бріскін, Л.Ф.Іващенко Ю.М.Раніцький, В.М.Ремажевська, О.В.Римар) наукових шкіл. Їх розробки не лише забезпечують теоретичне підгрунття занять АФК, а й створюють програмне забезпечення практичних занять у освітніх закладах для дітей з вадами зору. Особливу увагу науковців зосереджено на оптимізації фізкультурно-оздоровчої

роботи з дошкільниками, що обумовлено реалізацією у вітчизняній корекційній педагогіці ідеї профілактики, ранньої корекції та компенсації вторинних порушень у розвитку, обумовлених вадами зору.

Позитивні зміни у вітчизняній нормативно-законодавчій базі дозволили по новому поглянути на проблему інвалідності та накреслили конкретні кроки на цьому шляху. На сьогоднішній день в Україні створено одну з передових у світі нормативно-правових баз, що забезпечує державну підтримку фізичної культури і спорту в роботі з особами, які мають розумові та психофізичні вади. Крім того, наявні правові умови для реалізації особистісно-орієнтованої гуманістичної концепції у фізичній культурі інвалідів.

Розвиток АФК не лише в теорії, а й на практиці реалізується у чотирьох основних видах: адаптивне фізичне виховання, адаптивна фізична реабілітація, адаптивна рухова рекреація, адаптивний спорт. При цьому підготовка фахівців вирішується за рахунок наступних напрямів: «Фізичне виховання», «Олімпійський та професійний спорт», «Здоров'я людини», у рамках яких відкриті спеціалізації: «Фахівець з адаптивного фізичного виховання», «Спеціаліст з адаптивної фізичної культури», «Тренер з інвалідного спорту», «Паралімпійський спорт». У всіх закладах фізкультурного профілю введено дисципліну, яка розглядає проблеми фізичної культури і спорту осіб з вадами фізичного та розумового розвитку («Адаптивна фізична культура», «Основи адаптивної фізичної культури», «Адаптивне фізичне виховання», «Адаптивний спорт», «Теоретичні основи інваспорту», «Паралімпійський спорт»).

Найбільш активно та динамічно на сучасному історичному етапі розвитку АФК відбувається розвиток адаптивного спорту. Провідну роль у цьому в Україні відіграло створення Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт». Широке висвітлення у засобах масової інформації спортивних змагань серед інвалідів сприяє популяризації цього виду діяльності серед осіб з вадами в розвитку. Показана можливість широкого вибору видів спорту з тих, що розвиваються на базах навчальних закладів для дітей з вадами зору. Зазначені фактори, а також активна робота вчителів фізичної культури, інструкторів з

фізичної культури і спорту та тренерів ДЮСШІ дозволили збільшити кількість дітей з вадами зору, що займаються у спортивних гуртках та секціях, до 53,3% від загальної кількості дітей.

Аналіз результатів нашого дослідження дозволив виділити дві групи рекомендацій щодо покращення практичної фізкультурної, реабілітаційної, рекреаційної та спортивної роботи серед дітей з вадами зору. На нашу думку, створення умов для їх реалізації дозволить не лише оптимізувати фізкультурно-оздоровчу та спортивну роботу у закладах для дітей з вадами зору, а й створить умови для широкої інтеграції сліпих та слабозорих дітей у суспільство.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз і узагальнення науково-теоретичних досліджень у галузі теорії та методики фізичного виховання дозволили визначити понятійний апарат та основні наукові положення щодо структури та змісту АФК. З'ясовано, що АФК є міждисциплінарною наукою, інтегрує у собі три складові (корекційну педагогіку, медицину та фізичну культуру); складається з чотирьох структурних компонентів (адаптивне фізичне виховання, адаптивна фізична реабілітація, адаптивна фізична рекреація, адаптивний спорт), які пов'язані між собою та взаємодоповнюють один одного. Виконуючи інтегративну, комунікативну та соціалізуючу функції, АФК виступає інтегральною реабілітаційною технологією, універсальним засобом фізичної, психічної та соціальної адаптації інвалідів, що, у свою чергу, сприяє процесу реалізації ідеї всебічного фізичного, розумового та психічного розвитку особистості з вадами зору.

2. Аналіз та узагальнення теоретичних досліджень показали, що за кордоном виділення АФК в окрему наукову галузь відбулось на початку 70-х років минулого століття, то у нашій країні цей процес розпочався лише у 90-х роках XX століття. Подібна нерівномірність виокремлення АФК в окрему наукову галузь ми пояснюємо соціокультурними, економічними та політичними особливостями розвитку суспільних відносин у різних країнах. Зазначено, що провідна роль у закладенні підвалин для виділенні АФК в окрему наукову галузь в Україні належала представникам школи Б.В.Сермєєва.

3. Виділено шість основних періодів становлення та розвитку АФК в системі навчання та виховання сліпих та слабозорих дітей. Запропонована періодизація базується на соціально-культурних змінах у розвитку суспільства на кожному історичному етапі, які давали поштовх до нових розробок у фізкультурній роботі з інвалідами по зору.

Встановлено, що формування вітчизняної теорії та практики АФК відбувалось в умовах спеціальних закладів освіти для дітей з вадами зору, де основою сучасної АФК в роботі з дітьми, що мають вади зору були фребелівські заняття та гімнастика. Доведено, що на першому (1784-1881) та другому (1881-1917) етапах розвитку АФК основну увагу було зосереджено на накопиченні та узагальненні практичного досвіду організації та проведенні фізкультурних занять зі сліпими. На третьому історичному етапі розвитку АФК (1917-1941) розпочато формування нормативної бази.

Особливістю четвертого історичного етапу розвитку АФК (1945-1967) було застосування наукового підходу у вирішенні проблемних питань фізичної культури дітей з вадами зору. В цей період було розпочато розробку програмно-методичного забезпечення занять з фізичної культури у школах для дітей з вадами зору.

Виключно важливе значення п’ятого етапу (1967-1990) розвитку АФК пояснюється науковими здобутками учнів школи Б.В.Сермєєва. Дослідження представників цієї наукової школи стали основою сучасної теорії та практики АФК осіб з вадами зору.

З’ясовано, що на сучасному (шостому) етапі (1991-2011) розвитку АФК в Україні наукові дослідження проблеми адаптивної фізичної культури дітей з вадами зору в Україні здійснюються представниками Київської, Львівської, Запорізької та Одеської наукових шкіл. Аналіз робіт вітчизняних дослідників дозволив виділити чотири основні напрямки у наукових розробках проблеми АФК дітей з вадами зору: удосконалення структури та змісту адаптивного фізичного виховання дітей з вадами зору в умовах освітніх закладів для сліпих та слабозорих дітей; модернізація та удосконалення програмного забезпечення адаптивної фізичної культури сліпих та слабозорих дітей; розгляд загальних питань адаптивної фізичної культури (визначення основних структурних компонентів АФК, її функцій, форм та засобів); дослідження соціальних та історичних аспектів розвитку

адаптивного спорту для осіб з вадами зору, у рамках паралімпійського руху в Україні та за кордоном.

Слід зазначити, що хронологічні межі періодів визначили лише головні віхи становлення АФК у структурі спеціальної освіти. Однак кожен з них розглядається як багатоскладовий, суперечливий, в якому простежуються внутрішні межі протистояння, висхідні та нисхідні тенденції, закономірності та особливості трансформації ідей у педагогічну практику та елементи попереднього і наступного періодів. Перехід від одного періоду до наступного, а також перетворення в межах кожного періоду, як засвідчили матеріали дослідження, обумовлені характером соціокультурних та суспільних відносин.

4. Дослідження сучасного стану практичного забезпечення АФК показало, що існує певна невідповідність у реалізації теоретичних положень АФК у роботі закладів для дітей з порушеннями зору в Україні. Аналіз даних проведеного нами анкетування дозволив розробити рекомендації щодо науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення занять АФК. Проаналізувавши стан кадрового забезпечення занять з АФК, ми дійшли до висновку про необхідність виділення в окремий напрям підготовки фахівців з адаптивного фізичного виховання і спорту (адаптивної фізичної культури) в межах галузі знань 0102 «Фізичне виховання, спорт, здоров’я людини», в якому будуть реалізовуватись програми підготовки фахівців по роботі з певними нозологічними групами.

Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх основних завдань розвитку адаптивної фізичної культури. Насамперед, кожний з виділених нами періодів розвитку АФК може стати темою окремого історико-педагогічного дослідження. Подальшого вивчення потребує розробка і використання новітніх педагогічних технологій в процесі фізичного виховання та спортивної діяльності молоді з вадами зору, а також критеріїв раціонального підбору оптимальних видів фізичних

навантажень для дітей, залежно від стану зорового аналізатора та збережених зорових функцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аветисов Э. С. Близорукость / Э. С. Аветисов. – М. : Медицина, 1986. – 238с.
2. Аветисов Э. С. Занятия физической культурой при близорукости / Аветисов Э. С., Курпан Ю. И., Ливадо Е. И. - М. : Физкультура и спорт, 1980. – 203 с.
3. Адеркас О. Отчетъ о Шестом Международномъ конгрессе для улучшенія быта слепыхъ, состоявшемся въ городе Кельн на Рейне въ іюле 1888 года / Сост. Оттокар Адеркас, делопроизводитель Совета, состоящего подъ августейшимъ покровительствомъ государыни имп. Попечительства имп. Маріи Александровны о слепыхъ. – Спб. : тип. Ю. Штауфа (И. Фишона), 1889. – 68 с.
4. Азарян Р. Н Содержание коррекционно-воспитательной работы на уроках гимнастики для слабовидящих детей : дисс. … канд. пед. наук / Азарян Роберт Николаевич. – М., 1974. - 150 с.
5. Азарян Р. Н. Исследование физкультурных интересов у слепых и слабовидящих школьников / Р. Н. Азарян // Дефектология. - 1982. - № 6. – С. 17-23.
6. Азарян Р. Н. Физическое воспитание слепых и слабовидящих в режиме дня : учеб. пособие / Р. Н. Азарян. - М. : ВОС, 1987. – 115 с.
7. Азарян Р. Н. Обучение слепых и слабовидящих детей правильной ходьбе : учеб. пособие / Р. Н. Азарян. - М. : ВОС, 1989. – 99 с.
8. Акимова А. К. Коррекционная работа над недостатками физического развития слабовидящих детей школьного возраста средствами лечебной физкультуры : [метод. разработка] / А. К. Акимова. - Алма-Ата : Мектеп, 1983. – 96 с.
9. Акимова А. К. Коррекция недостатков физического развития слабовидящих учащихся специальных медицинских групп в процессе физического

воспитания : дисс. … канд. пед. наук / Акимова Альберта Кузьминична ; НИИ Дефектологии. - М., 1987. - 169 с.

10. Аллен Э. О воспитании слепых в США / Аллен Э. // Слепец. – 1895. - № 1. - С. 56-59.
11. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 339 с.
12. Андрасян А. Л. Музично-дидактичні ігри як засіб активізації пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку з вадами зору : автореф. дис. … канд. пед. наук / Андросян Анжела Львівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т. - Одеса, 2004. – 28 с.
13. Анохин П. К. Общие принципы компенсации нарушенных функций и их физиологическое обоснование / П. К. Анохин. – М., 1955, - 20 с.
14. Армитэдж Т. Р. О воспитаніи слепыхъ и их занятіяхъ (The education and employment of the blind) : пер. с англ. / Соч. Т. Р. Армитэдж. – Спб. : Попечительство имп. Маріи Александровны о слепыхъ, 1899. – 102 с.
15. Афанасьев В. Ф. Возрастные изменения физического развития и двигательной фунции у школьников с нарушениями зрения и коррекционно-воспитательная работа на уроках физического воспитания : дисс. … канд. пед. наук : 13.732 / Афанасьев В.Ф. – М., 1971. – 156 с.
16. Байкіна Н. Г. Методика викладання фізичної культури та спорту інвалідів : навчально-методичний посібник / Н. Г. Байкіна, Я. В. Крет, Д. О. Силантьев. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 86 с.
17. Бальсевич В. К. Физическая активность человека / В. К. Бальсевич, В. А. Запорожанов. – К. : Здоровье, 1987. – 221 с.
18. Белецкая В. И. Охрана зрения слабовидящих школьников : пособие для учителей / В. И. Белецкая, Ф. Н. Гнеушева. - М. : Просвещение, 1982. – 127 с.
19. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн ; Акад. мед. наук СССР. - М. : Медицина, 1966. – 349 с.

20. Бобков Г. А. Особенности возрастных изменений выносливости и методика её развития у слепых школьников : автореф. дисс. … канд. пед. наук / Бобков Геннадий Александрович ; НИИ Дефектологии. – М., 1978. – 27 с.
21. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: методичний посібник / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 1997. - 174 с.
22. Бондар В. І. Спеціальне навчання дітей з вадами розумового та сенсорного розвитку: стан та перспективи / В. І.Бондар // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 2-3 листопада 1994 р. – К.,1994. – С. 13-18.
23. Бондар В. І. Стан спеціальної освіти та динаміка її змін / В. І. Бондар // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник. - К. : Контекст, 2000. - С. 29-33.
24. Бріскін Ю. А. Теоретико-методичні основи спорту інвалідів як складової міжнародного олімпійського руху : дисс. … док. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.01 / Бріскін Юрій Аркадійович ; Львівський держ. ун-т фізичної культури. – Л., 2007. – 459 с.
25. Будовская Л. П. Практические работы на местности и экскурсии при обучении слепых детей географии / Л. П.Будовская // Специальная школа. - 1963. - № 1. С. 45-49.
26. Вавіна Л. С. Основні підходи до розробки державних стандартів освіти учнів спеціальних шкіл / Л. С. Вавіна // Дефектологія. – 1997. - № 1. - С. 2-4.
27. Вавіна Л. С. Структура та корекційна спрямованість стандарту освіти для осіб з порушеннями зору (дошкільна та початкова ланки) / Л. С. Вавіна // Дефектологія. – 2000. - № 3. - С. 2-5.
28. Виллей П. Психология слепых : пер. с фр. проф. В. А. Гандера / Пьер Виллей. – М.-Л. : Огиз - Гос. учеб. педагог.изд., 1931. – 160 с.
29. Виллей П. Педагогика слепых : пер. с фр. под. ред. и с предисл. проф. В. А. Гандера / Пьер Виллей. – М. : Гос. учеб. педагог.изд., 1936. – 120 с.

30. Воловик Н. І. Формування координаційних здібностей дітей 4-5 річного віку : автореф. дис. … канд. пед. наук / Воловик Наталія Іванівна ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 23 с.
31. Воробьева Л. К. О политехническом обучении в школе слепых / Л. К. Воробьева // Тифлопедагогика : сборник докладов под ред. члена-корресподента АПН РСФСР Б. И. Коваленко. - М. : Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 183-195.
32. Воронкин В. И. Обучение легкоатлетическим упражнениям слепых и их спортивное совершенствование : дисс. канд.пед.наук / Воронкин В. И. ; ГЦОЛИФК. – М., 1969. – 180 с.
33. Всесвітня декларації про забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей. Прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей в ООН у м.Нью-Йорку 30 вересня 1990 року. // Дитячий садок. – 1999.- - №20. - С.3-4
34. Выготский Л. С. К психологии и педагогике детской дефективности / Л. С. Выготский // Вопросы воспитания слепых, глухонемых и умсвенно отсталых детей /Л. С. Выготский. - М. : Учпедгиз, 1924. – С. 7-11.
35. Выготский Л.С. Принципы воспитания физически дефетивных детей / Л. С. Выготский // Пути воспитания физически дефективного ребенка / Л. С. Выготский. - М. : Учпедгиз, 1926. – С. 69-75.
36. Выдрин В. М. Современные проблемы теории физической культуры как вида культуры : учебное пособие / В.М. Выдрин. – СПБ. : СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 2001. – 78 с.
37. Галицкая Н. М.Трехлетний опыт проведения пионерского лагеря слепых детей со зрячими / Н. М.Галицкая // Тифлопедагогика : сборник докладов под ред. члена-корресподента АПН РСФСР Б. И. Коваленко. - М. : Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 156-162.
38. Гандер В. О. Начальное воспитание и обучение слепых детей / В. О. Гандер. – М. : Государственное учебно-педагогическое изд-во, 1934. – 158 с.

39. Ганжій А. С. Виховання навичок просторової орієнтації та самостійна ходьба учнів у школах для незрячих дітей / А. С. Ганжій – К. : Радянська школа, 1953. – 118 с.
40. Гольдфайн М. І. Фізичне виховання в школі сліпих / М. І. Гольдфайн. – К. : Радянська школа, 1940. – 32 с.
41. Горошников Е. М. Спортивные игры для слепых детей / Е. М. Горошников, М. М. Иванов. - М, 1986. – 36 с.
42. Грот К. К. как государственный и общественный деятель / сост. М.В.Бирючков. – Петроград., 1915. – 447 с.
43. Гудонис В. П. Пути интеграции незрячих в обществе / В. П. Гудонис // Современные исследования по проблемам учебной и трудовой деятельности аномальных детей : Десятая научная сессия по дефектологии, апрель 1990 : тезисы докладов. - М., 1990. - Ч. 1. - С. 21.
44. Декларация прав ребенка : от 20 ноября 1989г. / Генеральна Асамблея Организации Объединненных Наций // Права человека : сборник международных договоров. - М., 1990. - С. 139-141.
45. Декларация о правах инвалидов // СССР и международное сотрудничество в области прав человека : документы и материалы. - М. : Международные отношения, 1989. - С. 114-115.
46. Декларация социального прогресса и развития // СССР и международное сотрудничество в области прав человека : документы и материалы. - М. : Международные отношения, 1989. - С. 61-67.
47. Демирчоглян Г. Г. Гимнастика для глаз / Г. Г. Демирчоглян, В. И. Якутин. - М. : ФиС, 1987. – 32 с.
48. Демирчоглян Г. Г. Тренируйте зрение / Г. Г Демирчоглян. - М. : Физкультура и спорт, 1990. – 132 с.
49. Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття) // Дошкільне виховання. - 1994. -N2. - С. 2-3

50. Деркач М. Н Изучение и коррекция недостатков моторики слепых детей на занятиях ритмико-танцевального кружка / М. Н. Деркач // Специальная школа. - 1966. - № 4. - С. 93-101.

51. Деркач М. Н. Корекційно-рухові вправи для учнів школи сліпих : методичний лист / М. Н. Деркач, В. М. Щербина. – К., 1966. – 60 с.

52. Дети с глубокими нарушениями зрения / [под ред. М. И. Земцовой, А. И. Каплан, М. С. Певзнер]. – М. : Просвещение, 1967. – 376 с.

53. Дидро Д. Письма о слепых в назидание зрячим / Денни Дидро // Избранные философские произведения / Денни Дидро. - М., 1941. – С.

54. Дичко В. В. Формування рухових якостей дітей середнього дошкільного віку з порушеннями зору : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Дичко Владислав Вікторович ; Південноукр. держ. пед. ун-т. – Одеса, 2000 - 162 с.

55. Дорошенко Е. Ю. Теорія і практика фізичного виховання молоді у вітчизняній педагогіці другої половини XIX - початку XX : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01 / Дорошенко Е. Ю. ; Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. - Луганськ, 2001. - 20 с.

56. Дубогай О. Д. Оздоровлення дошкільнят, або канікули влітку / О. Д. Дубогай, Н. В. Маковецька, Н. В. Погрібняк. – Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2005. – 228 с.

57. Дуткевич Я. І. Дослідження фізичного розвитку та фізичної підготовки випускників шкіл сліпих : республіканський науково-методичний збірник / Я. І. Дуткевич // Питання дефектології. - 1975. - №10. - С. 94-99.

58. Дуткевич Я. И. Оптимизация физического воспитания учащихся старших классов школы слепых в целях повышения качества подготовки их к трудовой деятельности : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Дуткевич Ярослав Ильич ; НИИ Педагогики УССР. – К., 1979. – 132 с.

59. Евсеев С. П. Специалист по АФК : основная образовательная программа / С. П. Евсеев // Адаптивная физическая культура. – 2000. - № 3-4. - С. 33-34.

60. Евстафьев Б.В. Анализ основных понятий в теории физической культуры / Б.В.Евстафьев/ КВИФК. – Л., 1985/ - 132 с.
61. Епифанов В. А. ЛФК в офтальмологи / В. А. Епифанов, В. И. Мошков. - М. : Медицина, 1988. – 362 с.
62. Євтухова Т. А. Оптимізація корекційно-виховної роботи зі школярами з глибокими порушеннями зору на основі рухливих ігор професійно-побутового характеру : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Євтухова Тетяна Анатоліївна ; Південноукр. держ. пед. ун-т. - Одеса, 1996. – 163 с.
63. Єракова Л. А. Диференційоване фізичне виховання сліпих і слабозорих школярів в умовах спеціалізованого інтернату : дис. … канд. пед. наук : 24.00.02 / Єракова Любов Анатоліївна ; НУФВСУ. - К., 2005. – 167 с.
64. Єрмаков В. П. Примірний зміст корекційних занять у спеціальній загальноосвітній школі для слабозорих дітей / В. П. Єрмаков. - К. : НДІД, 1990. – 59 с.
65. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» № 3809-XII (3809-12) від 24.12.1993 р. // Голос України від 29.01.1994. – К., 1994. – С. 9-11.
66. Закон України «Про підтримку олімпійського, паралімпійського руху та спорту вищих досягнень в Україні» № 1954-III від 14 вересня 2000 р. // Офіційний вісник України від 27.10.2000. – К., 2000. – № 41, С. 34.
67. Закон України «Про реабілітацію інвалідів» № 2961-IV від 06.10.2005 р. // Офіційний вісник України від 16.11.2005. – К., 2005. – № 44, С. 15.
68. Закон України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» №2442-VI від 6 липня 2010 року // Освіта України. – 2010. - № 55 – С. 39–41.
69. Замский Х. С. История олигофренопедагогики : учебник / Х. С. Замский. – М. : Просвещение, 1980. – 397 с.
70. Збірка керівних матеріалів про спеціальні школи-інтернати. - К., 1946. – 461с.

71. Земцова М. И. // Основы обучения и воспитания аномальних детей. – М. : Педагогика, 1965. – 238с.
72. Земцова М. И. Особенности познавательной деятельности слепых / М.И.Земцова // Психологическая наука в СССР. - М. : Просвещение, 1960. – 327 с.
73. Земцова М. И. Пространсвенная ориентация слепых / М. И. Земцова // Психологическая наука в СССР. – М., 1946. – 139 с.
74. Земцова М. И. О работе первых классов школ для слабовидящих по новым учебным программам / М. И. Земцова // Дефектология. - 1969. - № 3. – С. 18-24.
75. Земцова М. И. Учителю о детях с нарушениями зрения / М. И. Земцова. - М. : Просвещение, 1973. – 159 с.
76. Іпатов А. В. Інвалідність як інтегрований показник стану здоров'я населення України / А. В. Іпатов, О. В. Сергієні, Т. Г. Войтчак. – Дніпропетровськ : Пороги, 2002. – 342 с.
77. Каган М.С. Человеческая деятельность: Опыт системного анализа. – М.: Политиздат. 1974. – 328с.
78. Карпюк Р. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців з адаптивного фізичного виховання: теорія та методика : монографія / Карпюк Роман Петрович. – Луцьк, 2008. – 502 с.
79. Картава Ю. А. Корекція психофізичного розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору засобами ритміки : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Картава Юлія Анатоліївна. – К., 2006. – 169 с.
80. Картава Ю. А. Корекційна спрямованість занять з фізичного виховання в дошкільних закладах для дітей з вадами зору : навчально-методичний посібник / Ю. А. Картава. – Суми, 2003. – 144 с.
81. Каплан А. И. Если ребенок плохо видит / А. И. Каплан, Н. Г. Морозова. - М. : Медицина, 1969. – 248 с.

82. Касаткин Л. Ф. Коррекция недостатков физического развития и ориентировки в пространстве слепых детей / Л. Ф. Касаткин. – М. : Просвещение, 1980. – 112 с.
83. Касаткин Л. Ф. Формирование двигательных функций у слепых детей и пути преодоления недостатков физического развития в процес се школьного обучения : дисс. … док. пед. наук : 13.00.03 / Касаткин Леонид Фёдорович. – М., 1979. – 648 с.
84. Кемкіна В. І . Корекція рухової сфери дорослих сліпих засобами ігрової діяльності : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Кемкіна Вікторія Ігорівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т. – Одеса, 2010. – 218 с.
85. Кобильченко В. В. Корекція психосоціального розвитку учнів 1–4 класів з вадами зору : науково-методичний посібник / В. В. Кобильченко. – К. : Актуальна освіта, 2006. – 102 с.
86. Ковалевский Е. И. Берегите зрение детей / Е. И. Ковалевский. - М. : Медицина, 1976. – 124 с.
87. Коваленко Б. И. Тифлопедагогика / Б. И. Коваленко, Н. Б. Коваленко, Н. И. Куличева. – М. : Просвещение, 1975. – Вып. 4. – 200 с.
88. Козленко Н. А. Физическое воспитание в системе коррекционно-воспитательной работы вспомогательной школы / Н. А. Козленко // Дефектология. – 1991. - №2. – С. 33–37.
89. Ковальов В. А. Возрастные изменения скорости движений у слабовидящих школьников и пути её коррекции средствами физической культуры : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Ковальов Валерий Анатолиевич. – М., 1984. – 161 с.
90. Ковиліна В. Г. Корекція рухових якостей дітей середнього дошкільного віку з порушеннями зору : автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Ковиліна Вероніка Геннадіївна ; Південноукр. держ. пед. ун-т. – Одеса, 2004. – 22 с.

91. Коломійченко О. Ю. Розвиток гнучкості у слабозорих школярів : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Коломійченко Олег Юрійович ; Південноукр. держ. пед. ун-т. – Одеса, 2007. – 184 с.
92. Колумбовський Я. Международный съезд по делам слепых в Лондоне / Я. Колумбовський. – Петроград, 1915. – 73 с.
93. Коменський Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский ; под ред. Ш. А. Хасбулатова. – М. : Гос. уч.-пед. узд-во Наркомпроса РСФСР, 1939. - Т.1. – 318 с.
94. Конвенція про права інвалідів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 61/106, прийнята 61-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН 13 грудня 2006 р. [неофіційний переклад]. - К. : ВГСПО «НАІ України», 2007. – 40 с.
95. Конвенція про права дитини : від 20 листопада 1989 року / Генеральна Асамблея Організації Об’єднаних Націй // Відомості Верховної Ради. - 1991. - № 13 - С. 145.
96. Конгресс учителей слепых в США : пер. ст. из журн. "The Youth's Companion // Русский Слепец. – 1887. - № 9. - С. 115-117.
97. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами / Схвалено Колегією Міністерства освіти України від 23 червня 1999 р. №7/5-7 та Президією Академії педагогічних наук України від 16 червня 1999 р. № 1-7/6-76. // Дефектологія. - 1999. - № 4. - С. 2-8.
98. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник МО України. – К. : Освіта, 1992. – 22 с.
99. Коррекционная работа с учащимися начальних классов школ для слепых детей : [уч.- метод. пособие / науч. ред. Солнцева Л. И.]. – М., 1990. – 132 с.
100. Криличенко О. В. Корекція витривалості школярів з вадами зору : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Криличенко Ольга Володимирівна ; Південноукр. держ. пед. ун-т. – Одеса, 2008. – 196 с.
101. Крогиус А. А. Психология слепых и её значение для общей психологии и педагогики / А. А. Крогиус. – Саратов : Изд. Аврора, 1926. – 144 с.

102. Крогиус А. А. Процессы восприятия у слепых / А. А. Крогиус. – СПБ., 1909. – 118 с.
103. Кручинин В. А. Возрастные изменения чувства ритма и его воспитание у слабовидящих школьников : дисс. … канд. пед. наук : 13.732 / Кручинин Владимир Александрович ; НИИ Дефектологии. – М., 1972. – 189 с.
104. Кручинин В. А. Семинар-совещание по вопросам физического воспитания слепых и слабовидящих / В. А.Кручинин // Дефектология. - 1977. - № 6. – С. 88-89.
105. Кручинин В. О. Теоретические основы формирования пространственной ориентации у слепых детей в процессе школьного обучения : дис. … док. пед. наук : 13.732 / Кручинин Владимир Александрович. – М., 1992. – 456 с.
106. Кудрявцева О. П. Пионерская организация в школе слепых / О. П. Кудрявцева, А. А. Кустова, К. А. Фадеева // Тифлопедагогика : сборник докладов под ред. члена-корресподента АПН РСФСР Б. И. Коваленко. - М. : Из-во АПН РСФСР, 1956. – С. 137-156.
107. Кульбуш Е. А.Методические рекомендации по программам обучения пространственной ориентировке слепых младших школьников / Е. А. Кульбуш. - Л., 1990. – 89 с.
108. Культурне будівництво в УРСР : збірник документів. – К., 1959. - Т.1. – 496 с.
109. Лапшин В. 60 лет высшего дефектологического образования в СССР и роль дефектологического факультета МГПИ им. В.И.Ленина в подготовке дефектологов с высшим образованием / В. Лапшин, А. Живина // Дефектология. - 1981. - №6. – С. 78-81.
110. Литвак А. Г. Очерки психологи слепых и слабовидящих : учебное пособие для дефектологических факультетов пединститутов / А. Г. Литвак. - Л., 1972. – 225 с.
111. Литвак А. Г. Путь реабилитации и интеграции инвалидов по зрению: коррекция или профилактика? /А. Г. Литвак // Дефектология. – 1991. - № 6. - С. 9-11.

112. Литвак А. Г. Тифлопсихология / А. Г. Литвак. - М. : Просвещение, 1985. – 206 с.
113. Литош Н. Л. Адаптивная физическая культура (Психолого-педагогическая характеристика детей с нарушениями в развитии) : учебное пособие / Н. Л. Литош. – М.: СпортАкадемПресс, 2002. – 140 с.
114. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. - 4-е изд. - М. : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
115. Лесгафт П. Ф. Собрание педагогических починений : в 5 томах / Петр Францевич Лесгафт ; ред. коллегия: проф. Г.Г.Шахвердова (отв. ред.) [и др.]. – М. :Физкультура и спорт, 1954. - Т.5. – 391 с.
116. Лукьянова Н. Я. Использование ритмики при коррекции дефектов / Н. Я.Лукьянова // Специальная школа. - 1966. - № 4. - С. 108-111.
117. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. – М. : МГУ. – 1973. – 376 с.
118. Лязгунов Ю. Д. Опыт проведения экскурсий и походов в школе для слепых детей / Ю. Д. Лязгунов // Специальная школа. - 1958. - №1. - С. 108-115.
119. Ляхова І. М. Теоретико-методичні основи корекції рухової сфери дітей зі зниженим слухом засобами фізичного виховання : автореф. дис. … док. пед. наук : 13.00.03 /Ляхова Інна Миколаївна. – К., 2006. – 43 с.
120. Маллаев Д. М. Педагогические аспекты разработки комплекса нормативных требований по физической подготовке учащихся школ слепых к труду и жизни / Д. М. Малаев // Тезисы VI Всесоюзных педагогических чтений «Совершенствование методов обучения и воспитания учащихся» (Москва, 25—27 марта 1982). - М., 1982. - С. 72.
121. Маллаев Д. М.Система коррекции двигательной сфери слепых учащихся в процессе овладения комплексом ГТО : автореф. дисс. … канд. пед. наук / Маллаев Джафар Михайлович ; Акад. пед. наук СССР. НИИ Дефектологии. - М., 1983. – 17 с.
122. Маллаев Д. М. Комплекс ГТО в школе для слепых детей / Д. М. Маллаев. - М. : Просвещение, 1986. – 102 с.

123. Маллаев Д. М. Гол-бол игра озвученным мячом для незрячих : правила соревнований / Д. М. Маллаев. - М. : Просвещение, 1988. – 67 с.
124. Маллаев Д. М. Воспитатель, как организатор игровой деятельности слепых и слабовидящих детей / Д. М. Маллаев. - Махачкала, 1990. – 145 с.
125. Маллаев Д. М. Педагогические основы формирования игры слепых и слабовидящих детей, как средство коррекции их морального и физического развития : дисс. … док. пед. наук / Маллаев Джафар Михайлович ; РАО ИКП. – М., 1993. – 569 с.
126. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры: учебник / Л.П. Матвеев – М., Физкультура и спорт, 1991, - 543 с.
127. Матвеєв С. Адаптивный спорт и олимпийское движение / С. Матвеев, И. Когут, Л. Шульга // Наука в олимпийском спорте. - 2006. - № 1. – С. 9-14.
128. Марголин З. И. История обучения слепых : учебное пособие / З. И. Марголин. – М. : Учпедгиз, 1940. – 256 с.
129. Міжгалузева комплексна програма «Здоров’я Нації», розрахована на період з 2002 по 2011 р. : Постанова Кабінету Міністрів України 10 січня 2002 р. // Офіційний вісник України від 15.03.2002. – К., 2002. – № 9, С. 30
130. Могендович М.Р. Анализаторы и внутренние органы : учебное пособие для студентов биологических специальных университетов и педагогических институтов / М. Р. Могендович, И. Б. Темкин. – М. : Высшая школа, 1971. – 224 с. 1990 року.
131. Моргуліс І. С. Організація дозвілля в школі-інтернаті для сліпих дітей : методичний лист / І. С.Моргуліс, Н. С. Царик. - К. : Вид-во УТТ, 1963. – 44 с.
132. Моргулис И. С. Значение сенсорних компонентов в двигательной ориентировке слепого ребенка / И. С. Моргулис // Специальная школа. - 1964. - № 3. - С. 83-88.
133. Моргулис И. С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых / И. С. Моргулис. – К., 1991. - Ч. 1. – 112 с.

134. Моргулис И. С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых / И.С. Моргулис– К., 1991. - Ч. 2. – 96 с.
135. Мороз І. В. Використання засобів наочності в системі фізичного виховання дітей дошкільного віку 5-6 років з порушеннями зору : дис. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Мороз Ігор Вікторович ; Південноукр. держ. пед. ун-т. – Одеса, 1994. – 164 с.
136. Морозова Н. Г. Интересы и мечты слепых школьников младших и средних классов / Н. Г. Морозова // Специальная школа. - 1964. - № 1. - С. 51-56.
137. Морозова Н. Г. Интересы и мечты слепых школьников старших классов / Н. Г. Морозова // Специальная школа. - 1964. - № 2. - С. 64-70.
138. Мухін В. М. Фізична реабілітація / В. М. Мухін. – К. : Олімпійська література. – 2000. – 425 с.
139. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів (5 – 9) класи / Укладачі Т. Ю. Круцевич, Д.В.Деменков, С.М.Дятленко. – К., 2009. - 48 с .
140. Навчально-виховні програми та методичні рекомендації для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору / Укладачі К. М. Скляр, Т. П. Свиридюк, С. В. Федоренко, Т. І. Моторна. – К. : ІЗМН, 1996. – 162 с.
141. Навчально-методичний комплекс фахової підготовки бакалаврів за напрямом 6.01.01.05. Корекційна освіта. Тифлопедагогіка і спеціальна психологія / за ред. Є. П. Синьової, С. В. Федоренко. - К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 348 с.
142. Наказ Державного комітету України з фізичної культури і спорту «Про затвердження Положення про Український центр з фізичної культури і спорту інвалідів та Примірного положення про Кримський республіканський, обласні, Київський та Севастопольський міські центри з фізичної культури і спорту інвалідів» від 28.05.1999 р. № 1133. // Офіційний вісник України від 10.11.2000. – К., 2000. – № 43, С. 239
143. Начинова Е. В. Коррекция отклонений в развитии основных движений у слабовидящих школьников средствами физического воспитания (1-4

классов) : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Начинова Елена Васильевна ; НИИ Дефектологии. - М., 1989. – 164 с.

144. На четвёртом году / ред. статья // Вопросы дефектологии. – 1931. - № 1-2(13-14). – С. 4.
145. Національна система виховання : концепція. - К. : Либідь, 1991. – 27 с.
146. Николаев В. С. Методика использования тренажерних устройств с целью коррекции недостатков физической подготовленности : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Николаев Вадим Сергеевич ; НИИ Дефектологии. – М., 1982. – 171 с.
147. Обучение и воспитание слепоглухонемых / [Под ред. И. А. Соколянского]. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1962. – 199 с.
148. Оздоровительная физическая культура и спорт инвалидов : тезисы докладов I Всесоюзной научно-практической конференции 3-5 октября 1989, вып 1. – 59 с.
149. Озолин Н. Г. Современная система спортивной тренировки : учебное пособие / Н. Г. Озолин. – М. : Физкультура и спорт, 1980. – 184 с.
150. Особенности проведения занятий со слепыми детьми в часы коррекции / [под ред. Л.И.Солнцевой]. – М. : ЛОГОС, 1990. – 127 с.
151. О совместном обучении слепых со зрячими : Распоряжение Наркомпроса №119 // Еженедельник Наркомпроса. – 1929. - №50. – С. 1229.
152. Орлов А. В. Питання періодизації історії становлення та розвитку харківської обласної гімназії – інтернат для сліпих дітей // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : збірник наукових праць. - К., 2008. - Вип. 1 (9). - С. 126-132.
153. Остапенко Н А. Содержание и методика занятий по ритмике в младших класах школы для слабовидящих : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Остапенко Наталья Адольфовна. – М., 1988. – 175 с.
154. Отчет английской королевской комиссии о слепых и глухонемых / пер. Г. П. Недлера. – СПБ., 1891. – 56 с.

155. Павлов А. П. Формирование правильной осанки у школьников с нарушениями зрения : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.04 / Павлов Алексей Павлович ; НИИ Дефектологии. - М., 1985. - 168 с.
156. Павлов И. П. Полное собрание сочинений : в 3 т. / И. П. Павлов. – 2-е изд. – М., 1968. – Т. 1. – 390 с. ; Т. 2. – 435 с.
157. Павлов Ю. В. Коррекция двигательных нарушений у детей дошкольного возраста с косоглазием и амблиопией с применением специальных технических средств : дисс. ... канд. пед. наук / Павлов Юрий Васильевич ; НИИ Дефектологии. - М., 1988. – 173 с.
158. Педагогіка / [за ред.. М.Д. Ярмаченка]. – К. : Вища школа, 1986. – С. 28-83.
159. Перфильева Л. А. Спорт во Всероссийском обществе слепых / Л. А. Перфильева. - М. : ВОС, 1989. – 38 с.
160. Полинкин В. С. Возрастные изменения мышечной работоспособности у детей с нарушениями зрения и пути её повышения в процессе обучения : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Полынкин Валерий Сергеевич. – М., 1979. – 162 с.
161. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки» № 1594 від 15 листопада 2006 р. // Офіційний вісник України від 27.11.2006.– К., 2006. – № 46, С.45.
162. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів» № 1686 від 08 грудня 2006 р. // Офіційний вісник України від 25.12.2006. – К., 2006. - № 50, С.44.
163. Постанова РНК № 130 «Про покращення навчання і медичного обслуговування дітей, які отримали різноманітні увіччя», прийнята 27 лютого 1946 р. // Архіви України. – 2005. – № 1–3 (256), С. 148–152.
164. Почапин П. П. О детском и юношеском коммунистическом движении в школах глухонемых и слепых / П. П. Почапин. – М. : Учпедгиз, 1928. – 103 с.

165. Програма з фізичної культури для учнів зі зниженим зором (5-10 класи) / Програму у 1995 р. підготував колектив авторів: Б. В. Сермеєв, Ю. В. Павлов, Б. Г. Шеремет, В. І. Сердюченко, Н. Н. Бушуєва, О. З. Леонов. – К. : Неопалима Купина, 1995. – 54 с.
166. Програми з фізичної культури для сліпих та слабозорих дітей (*підготовчий та перший класи)* / укладачі Б. Г. Шеремет, В. Г. Ковиліна, А. П. Романчук [та ін.]. Програми з фізичної культури для сліпих та слабозорих дітей (*для 2-4 класів*) / укладач Б. Г. Шеремет. – К., 2005 ; 2006.- 284 с.
167. Програми з ритміки для спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей зі зниженим зором (підготовчий, 1-4 класи) / укладачі В. М. Ремажевська, Л. Ф. Іващенко. – Л., 2007. - 17 с.
168. Програми для дошкільних навчальних закладів (груп) компенсуюючого типу для дітей з вадами зору / за заг. ред. В. М. Ремажевської. – Львів :Український бестселер, 2010. – 243 с.
169. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 24.12.1993 року № 3809-XII (3809-12) // Відомості Верховної Ради. – 1994. – 24 січня. – С. 24.
170. Ремажевська В. М. Лікувальна фізична культура при порушеннях опорно-рухового апарату у дітей з вадами зору : посібник / В. М. Ремажевська, Ю. М. Раніцький. – Львів. : НРЦ «Левеня», 2004. – 92 с.
171. Римар О. В. Історико-соціальні аспекти розвитку параолімпійського руху в Україні : дис. … канд. пед. наук з фізичного виховання і спорту : 24.00.01 / Римар Ольга Василівна. – Львів, 2002. – 130 с.
172. Ростомашили Л. М. Реализация программы ЛФК для младших школьников с тяжелой патологией зрения / Л. М. Ростомашвили. - Санкт-Петербург, 1997. – 87 с.
173. Ржанова Н. М. Из опыта проведения лечебной гимнастики в школе слепых / Н. М. Ржанова // Специальная школа. - 1966. - № 3. - С. 46-49.
174. Самбикин Л. Б. Гимнастика в школе-интернате для слепых детей : пособие / Л. Б. Самбикин. – М. : Физкультура и спорт, 1969. – 248 с.

175. Самбикин Л. Б. Игры для слепых детей. – 2-е изд. / Леонтий Болеславович Самбикин . - М. : ВОС, 1979. – 231 с.
176. Секция XII призрения и обучения слепых, глухонемых, и ненормальных детей // Высочайше разрешенный II съезд русских деятелей по техническому и профессиональному образованию 1895-1896 г. / Под ред. А. А. Адлер. – М., 1898. – С. 97-117.
177. Сеченов И. М. Рефлексы головного мезга / И. М. Сеченов. – М., 1989. – 240 с.
178. Свиридюк Т. П. Нариси з історії тифлопедагогіки на Україні / Т. П. Свиридюк, Т. А. Гроза, Т. І. Ранська. – К., 1999. – 101 с.
179. Сверлов В. С. Ощущение препятствия и его роль в ориентировке слепых / В. С. Сверлов. – М. : Учпедгиз, 1949. – 75 с.
180. Сверлов В. С. Пространственная ориентация слепых / В. С. Сверлов – М. : Учпедгиз, 1949. – 135 с.
181. Сековец Л. С. Коррекционно-педагогическая работа в процессе физического воспитания дошкольников с монокулярным характером зрения : дисс. … канд. пед. наук : 13.00.03 / Сековец Людмила Сергеевна ; НИИ Дефектологии. – М., 1985. – 205 с.
182. Семенов Л. А. Азбука движений для слепых детей / Л. А. Семенов. - М. : ВОС, 1984. – 149 с.
183. Семенов Л. А. Звуковые сигнализаторы и их применение на занятиях ФК и ориентировки в школе для слепых детей / Л. А. Семенов. - М. : ВОС, 1985. – 89 с.
184. Семенов Л. А. Тренажеры и их использование в школах для слепых и слабовидящих детей / Л. А. Семенов. - М. : ВОС, 1985. – 104 с.
185. Сермеев Б. В. Методика воспитания двигательных качеств у аномальних детей / Б. В. Сермеев. – Горький, 1976. – 84 с.
186. Сермеев Б. В. Методы контроля за развитием двигательных качеств на уроках физической культуры / Б. В. Сермеев, А. Г. Сермеева. - Горький, 1980. – 26 с.

187. Сермеев Б. В. Развитие двигательных качеств на уроках ФК у аномальных детей / Б. В. Сермеев. – Баку : Азейбаржанский НИИ педагогических наук, 1985. – 24 с.
188. Сермеев Б. В.Средства и методы развития движений у школьников / Б. В. Сермеев. – Горький, 1971. – 113 с.
189. Сермеев Б. В. Теоретические основы физического воспитания аномальных детей : автореф. дисс. … док. пед. наук : 13.00.03 / Сермеев Борис Васильевич ; НИИ Дефектологии. – М., 1992. – 43 с.
190. Сермеев Б. В. Физическая подготовка слепых с использованием тренажеров / Б. В. Сермеев, В. С. Николаєв. - М. :ВОС, 1980. – 61 с.
191. Сермеев Б. В. Физическое воспитание слабовидящих детей / Б. В. Сермеев. - М. :Просвещение, 1983. – 96 с.
192. Сермеев Б. В. Физическое воспитание детей с нарушениями зрения / Б. В. Сермеев. - К. : Здоровье, 1987. – 110 с.
193. Серпокрыл Н. В. Возможности и условия использования зрения частичновидящих и слабовидящих учеников : автореферат дисс. ... канд. пед. наук. - Л., 1954. – 18 с.
194. Сеченов И. М. Избранные философские и психологические произведения / И. М. Сеченов. - М., 1947. – 551 с.
195. Сибірцева Н. М. До орієнтування в просторі сліпих, глухонімих та зрячих / Н. М. Сибірцева // Український вісник експериментальної педагогіки і рефлексології. – 1927. - № 3-4. - С. 13-16.
196. Сизеран М. Слепцы о слепцах / Морис Сизеран. – СПБ., 1894. – 57 с.
197. Силантьєв Д. О. Корекція розвитку слабозорих дітей засобами плавання : автореф. дис. … канд. пед. наук. - К., 2000. – 17 с.
198. Синьов В. М. Основи теорії виховання : навчальний посібник / В. М. Синьов, О. І. Пометун, В. І. Кривуша ; [за заг. ред. акад. АПН України В. М. Синьова]. - К. : РВВ КІВС, 2000. - 140 с.
199. Синьов В. М. До побудови загальної теорії корекційної педагогіки:визначення предмета науки / Синьов В. М // Науковий часопис

НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та психологія : зб.наук.праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. - № 1. – С. 3–22.

200. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка. Частина 1. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки) : підручник / В. М. Синьов. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 238 с.
201. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : підручник / Є. П. Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.
202. Синьова Є. П. Тифлопедагогіка. Теорія виховання сліпих і слабозорих дітей: навчальний посібник / Є. П. Синьова. – К. : Знання, 2009. – 212 с.
203. Синьова Є. П. Методика проведення лікувально-оздоровчих занять в початкових класах шкіл слабозорих: методичні рекомендації / Є. П. Синьова, Т. Л. Очеретнюк. – Кіровоград : Кіровоградське держ. вид-во, 1992. – 52 с.
204. Скребицкий А. И. Воспитание и образование слепых и их призрение на Западе / А. И. Скребицкий. – СПБ., 1903. – 1024 с.
205. Скребицкий А. И. В. Гаюи - создатель методов обучения слепых / А. И. Скребицкий. – СПБ., 1886. – 64 с.
206. Солнцева Л. И. Введение в тифлопсихологию раннего, дошкольного и школьного возраста / Л. И. Солнцева. – М. : Полиграфсервис, 1997. – 124 с.
207. Солнцева Л. И. Некоторые особенности психического развития детей с нарушениями зрения в современных условиях / Л. И. Солнцева // Дефектология. – 2000. - №2. С. 3-8.
208. Солнцева Л. И. Развитие компенсаторних процессов у слепых детей дошкольного возраста : автореф. дисс. …докт. псих. наук / Солнцева Л. И. - М., 1978. – 39 с.
209. Специальная педагогіка : учебное пособие / Л. И. Аксенова, Л. И. Беляков [и др.] ; под ред. Н. М. Назаровой. - 2-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 400 с.

210. Спільна постанова Міністерства України у справах молоді і спорту, Федерацій професійних спілок України та Національного комітету (Федерації) спорту інвалідів України від 14.01.1993 р. №29/П-2-6 «Про створення Українського та обласних центрів інвалідного спорту» [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0001-93
211. Старков Г. Л. Как сохранить и улучшить зрение? / Г. Л. Старков. – М. : Медицина, 1972. – 56 с.
212. Стернина Е. М. Теория и методика воспитания слепых и слабовидящих школьников / Е. М. Стернина. - Л. : ЛГПИ, 1980. – 169 с.
213. Столяров В.И. Методологические принципы определения понятий в процессе научного исследования физической культуры и спорта. – М.:ГЦОЛИФК, 1984. – 99 с.
214. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX- перша половина XX ст.) : [монографія] / М. О. Супрун. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 328 с.
215. Сущенко Л. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту (теоретико-методологічний аспект) : [монографія] / Л. П. Сущенко. – Запоріжжя: зду, 2003. – 442 с.
216. Съезд американских воспитателей слепых в Балтиморе : пер. ст. из журн. "The Worlds Work"// Слепец. – 1889. - № 1. - С. 103-106.
217. Теория и методика физического воспитания инвалидов : учебное пособие : в 2 т. / Под ред. В. Г. Григоренка, Б. В. Сермеева. – Одесса, 1991. - Т. 1. – 100 с.
218. Теория и организация адаптивной физической культуры : учебник : в 2 т. / Под общей ред. С. П. Евсеева. – М. : Советский спорт, 2003. – Т. 1. – 448 с. ; ил.
219. Теорія і методика фізичного виховання / Під ред.. Круцевич Т. Ю, - К. : Олімпійська література, 2008. – 391 с.

220. Тижневі навчальні плани навчальних закладів дефдитинства : Постанова НКП УСВ 7/IX – 29 // Довідник у справах виховання та навчання дефективних дітей. – Харків, 1931. – С. 48–49.
221. Тиновский И. Р.Звуковой сигнализатор как средство ориентировки слепых детей при выполнении физических упражнений / И. Р. Тиновский // Специальная школа. 1966. - № 4. - С. 111-114.
222. Толмачев Р. А. Адаптивная физическая культура и реабилитация слепых и слабовидящих : учебное пособие / Р. А. Толмачев. – М. : Советский спорт, 2004. – 106 с.
223. Указ Президента України «Про затвердження Цільової Комплексної Програми Фізичне виховання – здоров'я нації» № 963/98 від 01 вересня 1998 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=963%E0%2F98
224. Указ Президента України «Про розвиток та підтримку параолімпійського руху в Україні» № 1059 від 08 листопада 2001 р. // Офіційний вісник України від 30.11.2001.– К., 2001. – № 46, С. 195.
225. Указ Президента України «Про затвердження Національної Доктрини розвитку фізичної культури і спорту» № 1148/ 2004 від 28 вересня 2004 р. // Офіційний вісник України від 15.10.2004.– К., 2004. - № 39, С.23.
226. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо створення сприятливих умов життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» № 900 від 01 червня 2005 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/2753.html
227. Указ Президента України «Про підготовку та участь спортсменів України в Олімпійських, Паралімпійських та Дефлімпійських іграх, Всесвітніх Універсіадах, чемпіонатах Світу та Європи» № 1113 від 19 липня 2005 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.president.gov.ua/ru/documents/3007.html
228. Указ Президента України «Про заходи щодо фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів та підтримки паралімппійського та дефлімпійського

руху в Україні» № 290 від 6 квітня 2006 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/4233.html

229. Указ Президента України «Про національний план дій щодо реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту» № 667 від 02 серпня 2006 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/4792.html
230. Указ Президента України «Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями» № 1228 від 18 грудня 2007 р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/7145.html
231. Указ Президента України «Про пріоритети розвитку фізичної культури і спорту в Україні» № 640 від 21 липня 2008 року. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.president.gov.ua/documents/8120.html
232. Указ Президента України «Про внесення змін до закону України «Про фізичну культуру і спорт»» № 1724-17 від 17.11.2009 р. // Офіційний вісник України від 25.12 2009. – К., – 2009. - № 97, С.30.
233. Український дефектологічний словник / [за ред.акад. В. І. Бондаря]. – К. : ІД АПН України, 2001. – 212 с.
234. Учебные планы королевского института слепых в Штиглице : пер. из журн. "Blindenfreund"// Слепец. – 1889. - № 1. - С. 93-95.
235. Фарфель В. С. Движение, развитие,здоровье. – М. : Знание, 1964. –78 с.
236. Федоренко С. В. Тифлодидактика / С. В. Федоренко. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2009. – 144 с.
237. Феоктистова В. А. История советской тифлопедагогики, школы слепых и слабовидящих : учебное пособие / В. А. Феоктистова. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1980. – 68 с.
238. Феоктистова В. А. Очерки истории зарубежной тифлопедагогики и практики обучения слепых и слабовидящих детей : учебное пособие / В. А. Феоктистова. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1973. – 118 с.

239. Феоктистова В. А. Хрестоматия по истории тифлопедагогики : учебное пособие / В. А. Феоктистова. – 2-е изд., испр. - М. : Просвещение, 1978. – 191 с.
240. Фізкультурно-реабілітаційна та спортивна робота серед інвалідів України за 1994–2010 роки (цифри і факти) : інформаційно-довідниковий вісник Українського центру з фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт». - К., 2010. – 92 с.
241. Формирование пространственной ориентировки у слепых школьников при метании малого мяча / Давидов В. И., Суконников В. Л., Христофоров А. А., Сурина Г. Н. // Физическое воспитание детей в специальных школах : межвузовский сборник научных статей / под ред. В. А. Кручинина, Л. С. Сековец. – Горький : ГГПИ им.М.Горького, 1989. – С. 37-40.
242. Холодков Н. В. Методика обучения плаванню слепых. - М. : ВОС, 1970. – 46 с.
243. Царик Н. С. Деякі проблеми сенсорного розвитку дітей з порушеннями зору / Н. С. Царик // Питання дефектології. - 1970. - №5. - С. 63-67.
244. Цех Ф. Воспитание и обучение слепых детей / Ф. Цех. – М. : Учпедгиз, 1934. – 132 с.
245. Чудная Р. В. Адаптивное физическое воспитание: : [монография] / Рада Валентиновна Чудная. – К. : Наукова думка, 2000. – 358 с. – Бібліогр.: С. 336 – 355.
246. Чудна Р. В. Обгрунтування структури та змісту навчальної дисципліни «Адаптивне фізичне виховання» в системі вищої фізкультурної освіти: дис. канд. наук з фіз.. вих.. і спорту: 24.00.02 / Чудна Рада Валентинівна; Нац.ун.з фіз. вих. і спорту – К., 2003. – 195 с.
247. Шапкова Л. В. Адаптивная физическая культура : методология и развитие в сфере высшего профессионального образования : дисс. ... докт. пед. наук : 13.00.04 / Шапкова Людмила Васильевна. – СПБ., 2003. – 438 с.

248. Школьно-санитарное дело в РСФСР // Сборник бюллетеней, положений и анкет. - М., 1919. – С. 275.
249. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології: [монографія] / Андрій Гаррійович Шевцов. – К., МП Леся, 2009. - 483 с. – Бібліогр.: С. 461 – 481.
250. Шеповальников М.М. Физическое воспитание учящихся в школах для слепых детей / Программа и методические рекомендации. – М.,Учпедгиз, 1948. – 56 с.
251. Шеремет Б. Г. Методика развития точности движений у слепых школьников с использованием контроля и самоконтроля : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Шеремет Борис Григорьевич ; НИИ Дефектологии. – М., 1983. – 159 с.
252. Шеремет М.К. Соціальний захист дітей-інвалідів в Україні / М. К. Шеремет // зб. наук. ст. «Вісник». – К., 2003. – С. 38 – 48.
253. Шеремет М.К. Оцінка рухових порушень в структурі аномального розвитку / М. К. Шеремет // зб. наук. ст. «Вісник». – К., 2002. – С. 112 – 123.
254. Шлыков В. П. Освоение основных элементов гимнастики слепыми и слабовидящими школьниками / В. П.Шлыков, Л. А. Семенов. - М. : ВОС, 1987. – 79 с.
255. Шмельков И. И. Влияние различной мышечной деятельности на физическое развитие слепых школьников / И. И. Шмельков // Проблемный сборник Мышечная деятельность в норме и патологии. – Горький, 1976. - С. 10-17.
256. Яримбаш К. С. Педагогічні основи корекції рухової сфери слабозорих підлітків засобами плавання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Яримбаш Ксенія Сергіївна. - К. : ІСП АПН України, 2006. – 171 с.
257. Ярмаченко М. Д. Історія сурдопедагогіки: навчальний посібник / М. Д. Ярмаченко. – К. : Вища школа, 1975. – 423 с.
258. Ярмаченко М. Д. Виховання і навчання глухих дітей в УРСР : навчальний посібник / М. Д. Ярмаченко. – К. : Радянська школа, 1968. – 319 с.

259. Bolsinger A. Ophthalmologische und sportmedizinische Aspekte beim Sport mit Blinden und Sehbehinderten. Teil 2 / Bolsinger A. // Blind / Schbehindert Zscht. F. Sehgeschaedigten. – Bildungswesen. - 1997. - № 1. – S. 18–27

260. Makris V. I.. Classifications : stimulus and fair play / Makris V. I. // Blind Sport International. - 1993. - № 4. – P. 30–31.

261. Sherril C. Guidelines for improving adapted physical activity research / Sherril C. and O'Connor J. // Adapted physical Activity Quaterly, 1999. - v. 16. – P. 1–8.

262. Horton K. Community – based rehabilitation of the rural blind / Horton K. - New York, - 1985 – P. 54–55.

263. Lowenfeld B. Psychological conscderations, in B. Lowenfeld (ed): The visyally handicapped child in school. - New York, John Day, 1973. - P. 27-60.